

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE
SOUTH EAST EUROPEAN UNIVERSITY
УНИВЕРЗИТЕТ НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

FAKULTETI I DREJTËSISË
FACULTY OF LAW
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

ЦИКЛИ I TRETË I STUDIMEVE-STUDIMET E DOKTORATËS

TEMA E DISERTACIONIT TË DOKTORATËS:

**ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DREJTËSINË DHE NDRYSHIMET
KUSHTETUESE NË DEMOKRACITË E REJA, ME FOKUS NË VENDET E
BALLKANIT PERËNDIMOR**

Kandidatja:

MSc. Liza REXHEPI

Mentori:

Prof. Dr. sc. Jeton SHASIVARI

Shtator 2023

DEKLARATË

Vërtetoj se unë jam autor origjinal i këtij punimi.

Deklaroj se ia kaloj Universitetit të drejtat autoriale të punimit, për përdorim për qëllime edukative-arsimore dhe hulumtuese.

Kjo temë e disertacionit të doktoratës është shkruar sipas kritereve të përcaktuara dhe duke u bazuar në Rregullorën për ciklin e tretë të studimeve akademike - studime të doktoratës të UEJL-it.

Liza Rexhepi, ID 129112

PËRMBAJTJA:

PËRMBAJTJA:.....	3
LISTA E TABELAVE	5
SHKURTESAT	8
HYRJE.....	13
1. FUSHA KËRKIMORE	13
2. OBJEKTI DHE QËLLIMI I STUDIMIT	14
MISIONIN E KOMISIONIT TË VENECIAS:	14
KONTRIBUTET E KOMISIONIT TË VENECIAS PËR KRIJIMIN DHE NDRYSHIMET KUSHTETUESE NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR:	14
NATYRA E PANDRYSHUESHMËRISË EKSPLOCITE DHE IMPLICITE NGA KËNDVËSHTRIMI I KV-SË:.....	14
KONTRIBUTI I KV NË DEMOKRACI, TË DREJTAT E NJERIUT DHE SUNDIMIN E LIGJIT NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR:	14
3. HIPOTEZAT DHE PYETJET KËRKIMORE	15
<i>Hipoteza e parë:</i>	15
<i>Hipoteza e dytë:</i>	15
<i>Hipoteza e tretë:</i>	15
<i>Hipoteza e katërt:</i>	16
4. METODOLOGJIA E HULUMTIMIT	16
METODA E STUDIMIT TË LËNDËVE:.....	16
METODA KRAHASUESE:	17
METODA E KËRKIMIT DYTËSOR:.....	17
5. STRUKTURA E DISERTACIONIT.....	18
P J E S A E P A R Ë	1
KAPITULLI I PARË	1
KOMISIONI I VENECIAS - ZANAFILLA, MISIONI DHE AKTIVITETI	1
1.1 HISTORIA KRONOLOGJIKE E KOMISIONIT TË VENECIAS.....	1
1.2 Misioni i Komisionit të Venecias	4
1.3 Statuti i Komisionit të Venecias dhe shteteve anëtare të tij.....	11
1.4 Marrëdhëniet e Komisionit të Venecias me organet e tjera evropiane.....	16
KAPITULLI I DYTË	36
BASHKËPUNIMI I VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR ME KOMISIONIN E VENECIAS	36
2.1 Sfondi historik i vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe bashkëpunimi i tyre me Komisionin e Venecias.....	39
2.2 Vlerësimi i krijimit të bashkëpunimit të vendeve të Ballkanit Perëndimor me Komisionin e Venecias	42
2.3 Ndikimet fillestare të Komisionit të Venecias në vendet e Ballkanit Perëndimor në konsolidimin e demokracisë kushtetuese	47
P J E S A E D Y T Ë	51
KAPITULLI I TRETË	51

ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DREJTËSINË KUSHTETUESE DHE NDRYSHIMET NË VENDET E BALLKANIT	
PERËNDIMOR	51
3.1 Kontributi i Komisionit të Venecias në krijimin dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit	
Perëndimor.....	52
3.2 Roli i Komisionit të Venecias në dispozitën e ndryshimit kushtetues	57
3.3 Natyra e pandryshueshmërisë së qartë dhe të nënkuptuar nga këndvështrimi i Komisionit të Venecias.....	67
3.4 Ndikimi i Komisionit të Venecias në mbrojtjen dhe promovimin e vlerave evropiane në vendet e Ballkanit Perëndimor	70
3.5 Urdhrat juridikë kalimtarë në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe ndikimi i Komisionit të Venecias.....	72
3.6 Ndikimi i prekshëm i Komisionit të Venecias në drejtësinë tranzicionale në vendet e Ballkanit	
Perëndimor.....	74
KAPITULLI I KATËRT	77
KONTRIBUTI I KOMISIONIT TË VENECISË PËR DEMOKRACINË, TË DREJTAT E NJERIUT DHE SHËTETIN LIGJOR	77
4.1. Tranzicioni i demokracisë i vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe roli i Komisionit të Venecias në forcimin e demokracisë	80
4.2. Roli i Komisionit të Venecias në demokraci nëpërmjet ndikimit të tij në zgjedhje dhe standardet e përfaqësimit demokratik	83
4.3. Këshilli për Zgjedhje Demokratike	103
4.4. Mbikëqyrja e Këshillit për zgjedhje demokratike të KV-së.....	91
4.5. Seminare, trajnime dhe misione asistence.....	95
4.6. Partitë Politike.....	97
4.7. Mendimet e Komisionit të Venecias për mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe vlerave njerëzore.....	106
4.8. Ndikimi i opinionëve të Komisionit të Venecias në sistemin gjyqësor të vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe pasqyrimi i këtij ndikimi në mbrojtjen e të drejtave të njeriut	111
KAPITULLI I PESTË	116
NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATAVE KUSHTETUESE TË VENDEVE TË BALLKANIT	
PERËNDIMOR – SITUATA DHE PERSPEKTIVAT AKTUALE	116
5.1. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë	117
5.2. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut.....	121
5.3. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Kosovës.....	127
5.4. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Serbisë	132
5.6. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Bosnje dhe Hercegovinës	139
KAPITULLI I GJASHTË	144
ANALIZA EMPIRIKE E ZBATIMIT TË OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS DHE NDIKIMI MË I GJERË I KOMISIONIT PËRMES NDIËRMARRJES SË PRAKTIKAVE DHE BASHKËPUNIMIT MË TË MIRË	144
6.1. Vlerësimi i performancës së Komisionit të Venecias në ofrimin e asistencës kushtetuese.....	146
6.2. Indikacione nga perspektiva kombëtare e vendeve të Ballkanit Perëndimor për efektivitetin e opinionëve të Komisionit të Venecias.....	153
6.3. Gama e kufizuar e ndikimit të Komisionit të Venecias.....	156
6.4. Vlerësimi i efektivitetit të opinionëve të Komisionit të Venecias	157
6.5. Një vlerësim kritik i ndikimit të Komisionit të Venecias në realizimin e vlerave kushtetuese të vendeve të Ballkanit Perëndimor	160

I. KONKLUZIONET	165
II. PËRMBLEDHJE E GJETJEVE	167
III. IMPLIKIMET DHE REKOMANDIMET	168
IV. FUSHAT PËR KËRKIME TË ARDHSHE	171
B I B L I O G R A F I A.....	174
A. LIBRAT DHE BOTIMET SHKENCORE	174
B. VERDIKTE GJYQËSORE DHE OPINIONE	176
C. KUSHTETUTA, AKTE JURIDIKE VENDORE DHE NDËRKOMBËTARE	178
D. LINQE NGA INTERNETI	179

LISTA E TABELAVE

<i>Tabela 1: Lista e objektivave të Komisionit të Venecias;</i>	<i>10</i>
<i>Tabela 2: Institucionet që mund të kërkojnë mendim – opinion;</i>	<i>28</i>
<i>Tabela 3. Faza përgatitore e opinionit.....</i>	<i>29</i>
<i>Tabela 4: Fazat e draft opinionit të parë.</i>	<i>30</i>

<i>Tabela 5: Avantazhet e ndikimit të Opinioneve të KV në vendet e Ballkanin Perëndimor;</i>	<i>44</i>
<i>Tabela 6: Limitet apo Kufizimet e ndikimit të Opinioneve të KV në vendet e Ballkanin Perëndimor</i>	<i>46</i>
<i>Tabela 7: Anëtarët e Këshillit për Zgjedhje Demokratike (KZD).....</i>	<i>89</i>
<i>Tabela 8: Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës (PACE).....</i>	<i>90</i>
<i>Tabela 9: Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës (CLRAE)</i>	<i>90</i>
<i>Tabela 10: Institucione që bëjnë mbikëqyrjen e Këshillit për zgjedhje të KV-së</i>	<i>93</i>
<i>Tabela 11: Cikli elektoral brenda Komisionit Evropian;</i>	<i>101</i>
<i>Tabela 12. Bashkëpunimi i Gjykatës Kushtetuese të Kosovës me Komisionin e Venecias nga vitet 2015 – 2022.</i>	<i>131</i>
<i>Tabela 13: Vështrim i përgjithshëm i objektivave të përcaktuara nga Komisioni i Venecias në P&B të Këshillit të Evropës (objektivat janë për dy vjet, përveç nëse tregohet "p.a.")</i>	<i>150</i>
<i>Tabela 14: Anketa 1 – Në çfarë mase ka qenë efikase puna e Komisionit të Venecias në arritjen e objektivave dhe rezultateve të pritshme të përshkruara në programin dhe dokumentet buxhetore 2016-2021?</i>	<i>152</i>
<i>Tabela 15: Llojet e opinioneve të Komisionit të Venecias (1995-2021);.....</i>	<i>154</i>
<i>Tabela 16: Shtetet Anëtare të Komisionit të Venecias që kanë marrë 20 ose më shumë opinione (1990-2021).....</i>	<i>155</i>

FALËNDERIM

Përfundimi i këtij disertacioni u bë i mundshëm duke falënderuar për kontributin e çmuar të disa personaliteteve, që meritojnë mirënjohje të veçantë, andaj në fillim, janë falënderimet më të veçanta për mentorin e këtij hulumtimi Prof. Dr. sc. Jeton Shasivari, për udhëheqjen e tij profesionale në shkrimin dhe përfundimin e këtij disertacioni. Po ashtu, falënderoj edhe familjen time për mbështetjen e pazezervë gjatë këtij rrugëtimi akademik.

SHKURTESAT

Shkurtesa	Emri i plotë
KV	Komisioni Venecias
COE	Këshilli i Evropës
484bis	Kodi për Mbledhjen e Këshillit të Ministrave të Këshillit të Evropës
UniDem	Universiteti për Demokraci
OSBE	Misioni i Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë
BE	Bashkimi Evropian
OAS	Organizata e Shteteve Amerikane
ODIHR	Zyra për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut
Res	Rezoluta
PACE	Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës
GJEDNJ	Gjykata Evropiane për të drejtat e njeriut
OJQ	Organizata Jo Qeveritare
CODICES	Databaza e të dhënave Kodices
CECC	Konferenca e Gjykatave Kushtetuese Evropiane
ACCF	Shoqata e Gjykatave Kushtetuese Frankofone
SACJF	Forumi i Drejtësisë së Shefave të Afrikës Jugore
EACRB	Shoqata Euroaziatike e Organeve të Vlerësimit Kushtetues
CJCPLP	Konferenca e Juridiksioneve Kushtetuese të Vendeve Portugezefolëse
CIJC	Konferenca Ibero-Amerikane e Drejtësisë Kushtetuese
CCJA	Konferenca e Juridiksioneve Kushtetuese të Afrikës
AACC	Shoqata e Gjykatave Kushtetuese Aziatike dhe Institucioneve Ekuivalente
WCCJ	Konferencës Botërore për Drejtësinë Kushtetuese
JCCJ	Këshilli i Përbashkët për Drejtësinë Kushtetuese
OKB	Organizata e Kombeve të Bashkuara
OECD	Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik
RSFJ	Republika Socialiste Federative Jugosllave
KEDNJ	Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut
HREC	Komiteti i Etikës Hulumtuese Njerëzore
TEU	Traktati i Bashkimit Evropian
GJED	Gjykata Evropiane e Drejtësisë
CED	Këshilli për Zgjedhje Demokratike
EEAS	Shërbimi Evropian i Veprimit të Jashtëm
IDEA	Instituti Ndërkombëtar për Demokraci dhe Asistencë Zgjedhore
IFES	Fondacioni Ndërkombëtar për Sistemet Zgjedhore
EMB	Konferenca Evropiane e Organeve të Menaxhimit Zgjedhor
IRZ	Fondacioni Gjerman për Bashkëpunim Juridik Ndërkombëtar

AP-JUST	Përmirësimi i funksionimit, performancës dhe aksesit në drejtësi
DGI	Drejtoria e Përgjithshme e të Drejtave të Njeriut dhe Sundimit të Ligjit
ECM	Mekanizmi i Koordinimit të Ekspertizës
DIO	Drejtoria e Mbikëqyrjes së Brendshme e KE-së
BiH	Bosnja dhe Hercegovina
ICCPR	Pakti Ndërkombëtar për të Drejtat Civile dhe Politike
SHBA	Shtetet e Bashkuara të Amerikës
KO	Kërkesa Objektive
KSA	Krahina Socialiste Autonome
VMRO	Organizata e Brendshme Revolucionare Maqedonase
DPMNE	Partia Demokratike për Bashkim Kombëtar Maqedonas
CEU	Universitetit të Evropës Qendrore
VOTA	Baza e të dhënave VOTA
TEPJF	Gjykatën Zgjedhore Meksikane të Gjyqësorit Federal (Tribunal Electoral del Poder Judicial de la Federación)
KSAK	Krahina Socialiste Autonome e Kosovës
SPO	Zyra e Prokurorit Special
ICERD	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
BDI	Bashkimi Demokratik për Integrim
RSFJ	Republika Socialiste Federative Jugosllave
KSA	Krahina Socialiste Autonome
GJK	Gjykata Kushtetuese
KI	Kerkesa individuale pranë Gjykatës Kushtetuese të Kosovës
KO	Kerkesa objektive pranë Gjykatës Kushtetuese të Kosovës
CODICES	Databaza e të dhënave të KV-së
P&B	Programme and Budget
P.A	Average Precision
IT	Informacion i teknologjisë
KGJK	Këshilli Gjyqësor i Kosovës
KPK	Këshilli Prokurorial i Kosovës

ABSTRAKTI

Ky disertacion doktorature shqyrton rolin kryesor të luajtur nga Komisioni i Venecias në promovimin e drejtësisë dhe ndryshimeve kushtetuese në demokracitë e reja, me fokus të veçantë në vendet e Ballkanit Perëndimor. Komisioni i Venecias, si organ këshillimor, ofron ekspertizë dhe ndihmë ligjore për shtetet anëtare dhe joanëtare në fushën e së drejtës kushtetuese dhe zhvillimit demokratik.

Hulumtimi thellohet në kontekstin e Ballkanit Perëndimor, një rajon i karakterizuar nga një tranzicion i kohëve të fundit drejt demokracisë dhe sfidat që lidhen me krijimin e institucioneve të fuqishme demokratike dhe sundimin e ligjit. Kjo temë eksploron ndikimin e Komisionit të Venecias në ndihmën e këtyre vendeve në proceset e tyre të drejtësisë dhe reformës kushtetuese.

Studimi miraton një qasje shumë-dimensionale, duke kombinuar analizën cilësore dhe kërkimin empirik. Punimi bazohet në burime parësore, duke përfshirë opinionet, raportet dhe rekomandimet e Komisionit të Venecias, si dhe dokumente ligjore dhe kushtetuese nga vendet e Ballkanit Perëndimor. Hulumtimi analizon disa fusha kyçe në të cilat është përfshirë Komisioni i Venecias, si reformat kushtetuese, legjislacioni zgjedhor, pavarësia e gjyqësorit dhe mbrojtja e të drejtave themelore. Punimi vlerëson impaktin e opinioneve dhe rekomandimeve të Komisionit të Venecias në formësimin e kornizave ligjore dhe institucioneve në Ballkanin Perëndimor, duke theksuar si historitë e suksesit ashtu edhe sfidat e hasura në procesin e zbatimit.

Për më tepër, disertacioni eksploron implikimet më të gjera të përfshirjes së Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshime kushtetuese. Gjithashtu, shqyrton rolin e Komisionit në nxitjen e bashkëpunimit rajonal, promovimin e vlerave demokratike dhe forcimin e shtetit të së drejtës në Ballkanin Perëndimor. Studimi gjithashtu merr në konsideratë kufizimet e mundshme dhe fushat për përmirësim në angazhimin e Komisionit të Venecias, duke ofruar rekomandime për rritjen e efektivitetit dhe ndikimit të tij në të ardhmen.

Duke hedhur dritë mbi rolin e Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshime kushtetuese, ky disertacion kontribuon në kuptimin e dinamikës së tranzicioneve dhe konsolidimit demokratik në Ballkanin Perëndimor. Ai ofron njohuri dhe udhëzime të vlefshme për

politikë bërësit, praktikuesit ligjorë dhe studiuesit e interesuar në promovimin e qeverisjes demokratike, të drejtave të njeriut dhe sundimit të ligjit në demokracitë e reja.

Fjalët kyçe: Komisioni i Venecias; Ballkani Perëndimor; Demokracia; Ndryshimet Kushtetuese; Sundimi i Ligjit; Tranzicioni.

ABSTRACT

This doctoral dissertation examines the key role played by the Venice Commission in promoting justice and constitutional change in new democracies, with a particular focus on the countries of the Western Balkans. The Venice Commission, as an advisory body, provides expertise and legal assistance to member and non-member states in the field of constitutional law and democratic development.

The research delves into the context of the Western Balkans, a region characterized by a recent transition to democracy and challenges related to the creation of strong democratic institutions and the rule of law. This topic explores the impact of the Venice Commission in assisting these countries in their justice and constitutional reform processes.

The study adopts a multi-dimensional approach, combining qualitative analysis and empirical research. The paper is based on primary sources, including opinions, reports and recommendations of the Venice Commission, as well as legal and constitutional documents from the countries of the Western Balkans. The research analyzes several key areas in which the Venice Commission is involved, such as constitutional reforms, electoral legislation, judicial independence and the protection of fundamental rights. The paper assesses the influence of the opinions and recommendations of the Venice Commission in shaping legal frameworks and institutions in the Western Balkans, highlighting both success stories and challenges encountered in the implementation process.

Additionally, the dissertation explores the broader implications of the Venice Commission's involvement in justice and constitutional change. It also examines the role of the Commission in promoting regional cooperation, promoting democratic values and strengthening

the rule of law in the Western Balkans. The study also considers potential limitations and areas for improvement in the Venice Commission's engagement, offering recommendations for increasing its effectiveness and impact in the future.

By shedding light on the role of the Venice Commission in justice and constitutional change, this dissertation contributes to the understanding of the dynamics of transitions and democratic consolidation in the Western Balkans. It provides valuable insights and guidance for policy makers, legal practitioners and scholars interested in promoting democratic governance, human rights and the rule of law in emerging democracies.

Key words: Venice Commission; Western Balkans; Democracy; Constitutional Amendments; Rule of Law; Transition.

HYRJE

1. FUSHA KËRKIMORE

Komisioni Evropian për Demokraci përmes Ligjit – i njohur gjerësisht si Komisioni i Venecias është ndoshta një nga arritjet më të suksesshme të Këshillit të Evropës. I krijuar në vitin 1990, ai është një organ këshillues në fushën e së drejtës kushtetuese që jep opinione me kërkesë të Shteteve Anëtare dhe organeve të Këshillit të Evropës. Që atëherë, ai është bërë një referencë në çështjet kushtetuese dhe respektohet gjerësisht për këshillat e tij të pavarura. Ky zhvillim do të thotë se Komisioni i Venecias po bëhet me shpejtësi një aktor me rëndësi në inxhinierinë kushtetuese dhe, më tej, se përfshirja e tij në proceset e ndryshimit kushtetues nëpër juridiksione të ndryshme mund të gjenerojë konvergjencë në hartimet dhe qasjet kushtetuese kombëtare.

Prandaj, është e një rëndësie të veçantë që studimet e thelluara në fushën kushtetuese të shqyrtojnë rolin e Komisionit të Venecias në shërbim të demokracisë, duke i dhënë përparësi demokracive të reja, nëpërmjet drejtësisë kushtetuese dhe ndryshimeve kushtetuese.

Roli i Komisionit të Venecias përpunohet në nenin 1.1 të Statutit të Rishikuar, i cili mandaton dhe objektivat e mëposhtme për të forcuar të kuptuarit e sistemeve ligjore të shteteve pjesëmarrëse, veçanërisht me synimin për t'i afruar këto sisteme; promovimi i shtetit ligjor dhe demokracisë; duke shqyrtuar problemet e ngritura nga puna e institucioneve demokratike dhe përforcimi dhe zhvillimi i tyre. Neni 1.2 udhëzon Komisionin e Venecias t'i japë përparësi punës në lidhje me parimet dhe teknikat kushtetuese, legjislativë dhe administrative që i shërbejnë efikasitetit të institucioneve demokratike dhe forcimit të tyre, si dhe parimit të shtetit të së drejtës.

Fusha e dytë në të cilën punon Komisioni i Venecias është drejtësia kushtetuese, e cila do të jetë pika kryesore e këtij disertacioni, për të cilën Komisioni i Venecias lehtësoi shkëmbimin ndër kushtetues të ideve dhe nxiti drejtësinë kushtetuese për vendet anëtare dhe joanëtare, si dhe caktoi kufijtë për ndryshimet kushtetuese.

2. OBJEKTI DHE QËLLIMI I STUDIMIT

Ky disertacion përmes hulumtimeve synon të nxjerrë në pah ndikimin përfundimtar të Komisionit të Venecias në drejtësinë kushtetuese. Synimi i targetuar do të përfshijë:

MISIONIN E KOMISIONIT TË VENECIAS:

Përmes sfondit historik të Komisionit të Venecias të identifikohet misioni i këtij Komisioni, me theksimin e opinioneve ligjore mbi projektligjet ose legjislacionin tashmë në fuqi që i është paraqitur për ekzaminim. Misioni i KV-së do të shihet në dritën e bashkëpunimit me vendet e Ballkanit Perëndimor dhe ndikimet fillestare të KV-së në vendet e Ballkanit Perëndimor në konsolidimin e demokracisë kushtetuese.

KONTRIBUTET E KOMISIONIT TË VENECIAS PËR KRIJIMIN DHE NDRYSHIMET KUSHTETUESE NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR:

Analiza e ndikimit të rekomandimeve të lëshuara nga KV kur dihet përgjithësisht se brezat e rinj po marrin standardet dhe teknikat e zhvilluara nga ish-Gjykatat Kushtetuese në një kohë gjithnjë e më të shkurtër edhe pse materiali për t'u zotëruar ishte rritur intensivisht. Megjithatë, gjykatat e reja në demokracitë e reja gjetën tashmë një gjuhë të përbashkët evropiane të kushtetutshmërisë, të cilën jo vetëm e mësuan ta flisnin, por ishin në gjendje të shprehnin edhe ide të reja në atë gjuhë. Domethënë, idetë e gjykatave të reja mund të pranoheshin edhe nga ato të vjetrat. Marrja e standardeve ndërkombëtare përfshinte shumë më tepër sesa përshtatjen, ishte një proces i ndërsjellë. Kështu, ndikimi i KV-së do të trajtohet me këto mjete, veçanërisht në krijimin dhe ndryshimet kushtetuese.

NATYRA E PANDRYSHUESHMËRISË EKSPLOCITE DHE IMPLICITE NGA KËNDVËSHTRIMI I KV-SË:

Identifikimi i këndvështrimit të KV-së për normat që përcaktojnë shprehimisht pandryshueshmërinë e tyre dhe normat që gjykata e juridiksionit kushtetues i ka identifikuar si të pandryshueshme në natyrën e tyre të nënkuptuar. Kjo do të shqyrtohet fillimisht nga juridiksioni i Gjykatës Kushtetuese për shqyrtimin e projekt-amendamenteve kushtetuese, kriteret mbi të cilat ajo mund të vendosë dhe cili është qëndrimi i KV-së në këtë drejtim.

KONTRIBUTI I KV NË DEMOKRACI, TË DREJTAT E NJERIUT DHE SUNDIMIN E LIGJIT NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR:

Shqyrtimi i hollësishëm i tre fushave të veprimtarisë së KV për demokracinë, shtetin e së drejtës dhe të drejtat e njeriut. Për sa i përket demokracisë do të analizohen në kriteret e konvergjencës, masat e ndryshme si krijimi i komisioneve të pavarura zgjedhore dhe rregullimi transparent i partive politike. Megjithatë, sa i përket të drejtave të njeriut, të drejtat civile dhe politike do të shqyrtohen përmes sistemit “back-up” në GJEDNJ. Për sa i përket sundimit të ligjit, hulumtimi do të fokusohet në Evropën Qendrore dhe Lindore dhe kontrollet dhe balancat e tyre, në veçanti, institucionet ligjore si gjykatat e pavarura (emërimi dhe procedurat disiplinore që mbrohen nga përfshirja e këshillave gjyqësore, të dominuara nga gjyqësori), gjykatat kushtetuese dhe kontrolli kushtetues.

3. HIPOTEZAT DHE PYETJET KËRKIMORE

HIPOTEZA E PARË: Kontributi i Komisionit të Venecias mbetet shumë i rëndësishëm për vendet e Ballkanit Perëndimor.

Hipoteza e parë do t'i përgjigjet pyetjes parësore të kërkimit, si: Cili ka qenë dhe vazhdon të jetë roli i KV në forcimin e demokracisë në vendet e Ballkanit Perëndimor.

Nën pyetjet e kërkimit për hipotezën e parë do të përfshijnë gjithashtu: Çfarë pasqyron përbërjen, strukturën dhe organizimin e KV-së në ndikimin e përgjithshëm që ka KV-ja në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe si ndodhi vendosja e bashkëpunimit ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe KV.

HIPOTEZA E DYTË: Fushat specifike të ndikimit të Komisionit të Venecias konsistojnë në vendosjen e: Demokracisë, mbrojtjes së të drejtave dhe lirive të njeriut dhe shtetit të së drejtës. Hipoteza e dytë do t'i përgjigjet pyetjes parësore të kërkimit, si: Cili është roli i KV-së në procesin e hartimit dhe ndryshimit të kushtetutave në vendet e Ballkanit Perëndimor.

Nën pyetjet e kërkimit për hipotezën e dytë do të përfshijnë gjithashtu: Cilat janë standardet e shpallura nga KV gjatë reformave kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe cila është natyra e opinionëve të KV në proceset e reformës kushtetuese.

HIPOTEZA E TRETË: Reformat kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor kanë marrë vëmendje të veçantë nga Komisioni i Venecias.

Hipoteza e tretë do t'i përgjigjet pyetjes parësore të kërkimit, si: Cili ka qenë kontributi konkret i KV në demokracinë në vendet e Ballkanit Perëndimor.

Nën pyetjet e kërkimit për hipotezën e tretë do të përfshijnë gjithashtu: Cilat janë mekanizmat e propozuar nga KV për mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut dhe çfarë standardesh ka propozuar KV për zbatimin e shtetit të së drejtës në vendet e Ballkanit Perëndimor.

HIPOTEZA E KATËRT: Standardet e demokracisë në vendet e Ballkanit Perëndimor janë ngritur me ndikimin e Komisionit të Venecias nëpërmjet asistencës me opinione për çështje konkrete si: Ndarja e Pushtetit, Zgjedhjet, Organizimi i Sistemit Gjyqësor dhe Reformat Ligjore. Hipoteza e katërt do t'i përgjigjet pyetjes parësore të kërkimit, si p.sh.: Cila ka qenë ecuria e KV në vendet e Ballkanit Perëndimor që nga krijimi i KV deri më sot.

Nën pyetjet e kërkimit për hipotezën e katërt do të përfshijnë gjithashtu: Çfarë statusi i kanë dhënë vendet e Ballkanit Perëndimor opinioneve të KV-së dhe a ndryshojnë ato nga njëri-tjetri, çfarë ka ndikuar në efektivitetin ose jo efektivitetin e opinioneve të KV-së në vendet e Ballkanit Perëndimor, dhe në fund a ishin opinionet e KV-së zgjidhja më e mirë për ngritjen e standardeve të demokracisë në vendet e Ballkanit Perëndimor.

4. METODOLOGJIA E HULUMTIMIT

METODA E STUDIMIT TË LËNDËVE:

Ky disertacion do të përdorë studimin e lëndëve si një metodologji strategjike kërkimore cilësore. Kjo metodë do të përdoret për të mbledhur fakte nga raportet dhe opinionet e nxjerra nga Komisioni i Venecias, në mënyrë që të ndërtohet një shpjegim i ndikimit që ai ka duke renditur fakte të tilla në një zinxhir shkakësie. Metoda e studimit të rastit do të sigurojë një hetim empirik që heton fenomenin bashkëkohor brenda kontekstit të jetës reale duke përdorur burime të shumta provash. Kjo metodë do të ndihmojë këtë disertacion të fitojë një pamje holistike të ndikimit të Komisionit të Venecias në drejtësinë kushtetuese dhe ndryshimet dhe mund të sigurojë një tablo të rrumbullakët pasi do të përdoren shumë burime provash. Kjo metodë është veçanërisht e nevojshme për natyrën e këtij disertacioni, sepse do të jetë e dobishme në kapjen

e ngjarjeve emergjente dhe imanente që ndodhin nga Komisioni i Venecias, veçanërisht për të kapur rrjedhën e veprimtarisë organizative.

METODA KRAHASUESE:

Metoda krahasuese ndjek dy qëllime në mënyrë alternative. Nga njëra anë, kërkon të theksojë tiparin dallues të çdo rasti individual dhe nga ana tjetër, përpiket të nxjerrë prova mbi zhvillimet e përgjithshme nga studimet e rasteve. Studimet e metodave krahasuese të përdorura në këtë disertacion do të trajtojnë gjithashtu çështjen e të përbashkëtave. Katër funksione janë dhënë për krahasim në këto studime: një funksion heuristik, një funksion kontrastiv, një funksion analitik dhe një funksion distancues. Fuqia e metodës krahasuese qëndron, pra, në aplikimet e saj kritike për testimin dhe zhvillimin e teorisë. Gjendja e çështjeve të ndërtimit të teorisë në shkencat shoqërore mbetet relativisht e dobët dhe i nënshtrohet problemeve dhe kufizimeve specifike dhe "lakueshmërisë" së përgjithshme të substancës së saj. Edhe nëse mund të arrihen vetëm disa përafrime, rëndësia e shumë problemeve makro sociale dhe politike, për shembull në kërkimin e politikave, ndërtimin e institucioneve, 'inxhinierinë kushtetuese', etj., e bëjnë atë të vlejë çdo përpjekje.

METODA E KËRKIMIT DYTËSOR:

Metoda dytësore e kërkimit do të përdoret për ri analizimin, interpretimin dhe rishikimin e të dhënave të kaluara. Kjo do të ndihmojë veçanërisht për të specifikuar se si këto të dhëna të kaluara informojnë kërkimin aktual. Ky disertacion nuk do të mbështetet vetëm në një gamë të gjerë të dhënash, por edhe në të dhëna të mbledhura në mënyrë profesionale. Në veçanti, botimet e Komisionit të Venecias, si opinionet për çështje kushtetuese, raportet mbi shtetet, të dhënat publike, dokumentet historike dhe statistikore do të përdoren si metodë dytësore kërkimore për të çuar përpara qëllimet e këtij disertacioni.

5. STRUKTURA E DISERTACIONIT

Punimi përbëhet nga: abstrakti, hyrja, dy pjesë, gjashtë kapituj, konkluzionet, regjistri i literaturës, indeksi i kuptimeve dhe indeksi i autorëve.

Pjesa e parë me titull: **‘KOMISIONI I VENECIAS - ZANAFILLA, MISIONI DHE AKTIVITETI’**, përbëhet nga dy kapituj, të cilët përfshijnë historinë kronologjike të Komisionit të Venecias, misionin e Komisionit të Venecias, statutin e Komisionit të Venecias dhe shteteve anëtare të tij, marrëdhënien e Komisionit të Venecias me organet e tjera evropiane, dhe natyrën hetimore të Komisionit të Venecias në kapitullin e parë. Ndërsa, në kapitullin e dytë, me titull **‘BASHKËPUNIMI I VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR ME KOMISIONIN E VENECIAS’**, trajtohet sfondi historik i vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe bashkëpunimi i tyre me Komisionin e Venecias, vlerësimin e krijimit të bashkëpunimit të vendeve të Ballkanit Perëndimor me Komisionin e Venecias, ndikimet fillestare të Komisionit të Venecias në vendet e Ballkanit Perëndimor në konsolidimin e demokracisë kushtetuese.

Pjesa e dytë me titull: **‘ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DREJTËSINË KUSHTETUESE DHE NDRYSHIMET PËR VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR’**, përbëhet nga katër kapituj, duke filluar nga kapitulli i tretë, dhe në kapitullin e tretë e përfshin kontributin e Komisionit të Venecias në krijimin dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor, rolin e Komisionit të Venecias në mbështetjen e demokracisë përmes procesit të krijimit të kushtetutës, rolin e Komisionit të Venecias në dispozitën e ndryshimit kushtetues, natyrën e pandryshueshmërisë së qartë dhe të nënkuptuar nga këndvështrimi i Komisionit të Venecias, ndikimin e Komisionit të Venecias në mbrojtjen dhe promovimin e vlerave evropiane në vendet e Ballkanit Perëndimor, urdhrat juridikë tranzicionalë në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe ndikimi i Komisionit të Venecias në të, dhe ndikimi i prekshëm i Komisionit të Venecias në drejtësinë tranzicionale në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ndërsa, kapitulli i katërt me titull **‘KONTRIBUTI I KOMISIONIT TË VENECISË PËR DEMOKRACINË, TË DREJTAT E NJERIUT DHE SHTETIN LIGJOR’**, përfshinë demokracinë e tranzicionit e vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe roli i Komisioneve të Venecias në forcimin e demokracisë, rolin e Komisionit të Venecias në demokraci nëpërmjet ndikimit të tij në zgjedhje dhe standardet e përfaqësimit demokratik, mendimet e Komisionit të Venecias për

mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe vlerave njerëzore, mendimet e Gjykatës Evropiane të disertacionit Drejtave të Njeriut dhe të Komisionit të Venecias, dhe ndikimi i opinioneve të Komisionit të Venecias në sistemin gjyqësor të vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe pasqyrimi i këtij ndikimi në mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Në kapitullin e pestë, me titull **‘NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATAVE KUSHTETUESE TË VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR – SITUATA DHE PERSPEKTIVAT AKTUALE’**, përfshinë ndërveprimin e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë, ndërveprimi e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut, ndërveprimin e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, ndërveprimin e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Serbisë, ndërveprimin e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Malit të Zi, dhe ndërveprimin e Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Bosnjës dhe Hercegovinës. Në kapitullin e gjashtë dhe të fundit, me titull: **‘ANALIZA EMPIRIKE E ZBATIMIT TË OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS DHE NDIKIMI MË I GJERE I KOMISIONIT PËRMES NDËRMARRJES SË PRAKTIKAVE DHE BASHKËPUNIMIT MË TË MIRË’**, përfshihen vlerësimi i performancës së Komisionit të Venecias në ofrimin e asistencës kushtetuese, indikacionet nga perspektiva kombëtare e vendeve të Ballkanit Perëndimor për efektivitetin e opinioneve të Komisionit të Venecias, gama e kufizuar e ndikimit të Komisionit të Venecias, vlerësimi i treguesve të efektivitetit të opinioneve të Komisionit të Venecias, dhe një vlerësim kritik i ndikimit të Komisionit të Venecias në realizimin e vlerave kushtetuese të vendeve të Ballkanit Perëndimor.

PJESA E PARË

KAPITULLI I PARË

KOMISIONI I VENECIAS - ZANAFILLA, MISIONI DHE AKTIVITETI

1.1 HISTORIA KRONOLOGJIKE E KOMISIONIT TË VENECIAS

“Sepse duhet të kujtojmë gjithmonë, prova e pudingut është në të ngrënit” - Antonio La Pergola
- babai themelues i Komisionit të Venecias.

Çdo fenomeni, dukurie, apo institucioni, i qëndron mbrapa një themelues me ideologji për krijimin e atij institucioni dhe shërbimeve që mund të ofrojë. Është pothuajse e pamundur të hartohet një punim, aq më pak një disertacion doktrate mbi Komisionin e Venecias, e të mos trajtohet ideja e babait themelues të këtij komisioni. Fatmirësisht, libri: Istituto Poligrafico i Zecca dello Stato, na shërben për të kuptuar në esencë idenë e themelimit të një komisioni të tillë, dhe historikun e krijimit të tij, me babain themelues: Antonio Mario La Pergola¹.

Antonio Mario La Pergola, i cili ishte ministri italian për çështjet evropiane, prezantoi mundësinë e një organi që do të kontrollonte demokracinë dhe sundimin e ligjit në fund të viteve të 80-ta. Ai ndërroi jetë më 18 korrik 2007, pas një periudhe të gjatë sëmundjeje të rëndë dhe të duruar me guxim².

Në ngjarjen përkujtimore për z. La Pergola, Jan Helgesen, Profesor në Universitetin e Oslos ne Norvegji deklaroi se: “Ndërroi jetë Presidenti i Komisionit, z. Antonio La Pergola që nuk ishte

¹ Propozimi zyrtar për krijimin e Komisionit u bë nga ministri i Jashtëm italian, Gianni De Michelis, i cili ftoi ministrat e tjerë të Punëve të Jashtme të Këshillit të Evropës në Konferencën për Krijimin e Komisionit Evropian për Demokracinë përmes Ligjit që u mbajt në Fondacionin Giorgio Cini në San Giorgio Maggiore, në Venecia nga 31 mars deri më 1 prill 1989, ku në këtë takim, ministrat e Punëve të Jashtme dhe të Drejtësisë u ribashkuan me përfaqësues të Gjykatave Kushtetuese të 21 vendeve të Këshillit të Evropës, ndërkaq, Komiteti i Ministrave, duke kërkuar të ndihmojë vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore, miratoi krijimin e Komisionit si një marrëveshje të pjesshme në seancën në Venecia nga 19 deri më 20 janar 1990; ministrat e Punëve të Jashtme dhe të Drejtësisë të Bullgarisë, Çekosllovakisë, Hungarisë, Polonia, Republika Demokratike Gjermane, Rumania, Bashkimi Sovjetik dhe Jugosllavia gjithashtu morën pjesë si vëzhgues në këtë takim. Më 10 maj 1990 ministrat nga 18 vende (Austria, Belgjika, Qiproja, Danimarka, Finlanda, Franca, Greqia, Irlanda, Italia, Luksemburgu, Malta, Norvegjia, Portugalia, San Marino, Spanja, Suedia, Zvicra dhe Turqia) të KE miratuan statutin e KV. (për më tepër në: https://www.venice.coe.int/files/articles/Durr_Venice_Commission.pdf).

² Për më tepër në: <https://www.venice.coe.int/webforms/events/?id=684>.

vetëm babai themelues i Komisionit; ai nuk ishte vetëm President i Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit, që në mbledhjen e tij të parë, por Antonio La Pergola ishte vetë Komisioni i Venecias meqë personaliteti dhe jeta e tij do të jetë përgjithmonë e lidhur dhe e ndërthurur me jetën e Komisionit të Venecias”³.

Ndërsa, profesori Ergun Özbudun, në Departamentin e Shkencave Politike, në Universitetin Bilkent të Turqisë, deklaroi se: “Komisioni i Venecias, nën udhëheqjen e aftë dhe frymëzuese të Antonio La Pergola, ka kryer një detyrë jashtëzakonisht të suksesshme për të ndihmuar demokracitë e reja evropiane duke ndihmuar në hartimin e kushtetutave të tyre të reja demokratike dhe në përgatitjen e ligjeve të tjera bazë në përputhje me standardet evropiane, shkurtimisht në ndërtimin e demokracive të konsoliduara kushtetuese dhe ky është ndoshta shembulli më i shquar i eksportimit të njohurive demokratike dhe kushtetuese në historinë e krijimit të kushtetutës”⁴.

Këta, profesorë dhe anëtarë të tjerë të Komisionit të Venecias, janë shprehur falënderues dhe kanë theksuar disa herë rolin e La Pergola në themelimin e këtij komisioni, duke e ndërlidhur vetë emrin e tij me atë të Komisionit si të pandara dhe, tutje, në këtë libër shpalosen edhe idetë fillestare dhe arsyet mbi themelimin e Komisionit.

Tashmë që nga viti 1972, Konferenca prestigjioze e gjykatave kushtetuese evropiane u përpoq ta zgjidhte këtë problem, por gjykatat mund të mblidheshin vetëm në çdo tre vjet, duke qenë në gjendje të diskutonin me dobi të madhe vetëm një temë specifike në thellësi dhe, pas një takimi të tillë, të quajtur kongres, gjykatat do të ndaheshin dhe konferenca nuk mund të siguronte vazhdimin e temave të diskutuara⁵.

Me rënien e diktaturës komuniste në Poloni më 1989, e ndjekur nga shembja e Murit të Berlinit në nëntor 1989 dhe përmbytja e regjimeve komuniste në Çekosllovakia, Rumani, Bullgari dhe Shqipëri në dy vitet që pasuan, në janar 1990, La Pergola organizoi një konferencë në Venecia

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ SCHNUTZ RUDOLF DÜRR, CONSTITUTIONAL JUSTICE – A KEY MISSION OF THE VENICE COMMISSION *Editors* Simona Granata-Menghini Ziya Caga Tanyar, https://www.venice.coe.int/CoCentre/Durr_Schnutz-Rudolf_Constitutional-Justice-a-key-mission-of-the-Venice-Commission.pdf Link i qasur për herë të fundit: 15.03.2023.

ku përfshiheshin anëtarë të Këshillit të Evropës, së bashku me vëzhgues nga disa vende të Evropës Qendrore dhe Lindore dhe kjo konferencë shërbeu si shtysë për krijimin e Komisionit të Venecias⁶.

Pra, në kohën e ndryshimeve dhe zhvillimeve të mëdha në regjimet politike të vendeve të Evropës, kryesisht edhe në vendet e Evropës Juglindore, Komisioni Evropian për Demokraci përmes Ligjit u krijua nga Përfaqësuesit në Komitetin e Ministrave të Këshillit të Evropës, i cili miratoi marrëveshjen relative të pjesshme me Rezolutën (90)6, të konfirmuar me vendimin e marrë në takimin 484bis të Zëvendës Ministrave në dhjetor 1992; pra, Komisioni i Venecias u krijua në vitin 1990 me iniciativën e një konstitucionalisti italian, Antonio La Pergola, nëpërmjet një marrëveshjeje të pjesshme ndërmjet tetëmbëdhjetë shteteve anëtare të Këshillit të Evropës, ndërkaq, në vitin 2002, ai u zgjerua me pjesëmarrjen e 47 shteteve anëtare të COE dhe shteteve të tjera joevropiane si Maroku, Tunizia, Algjeria, Brazili dhe Meksika⁷.

Në praktikë, duke u lindur menjëherë pas rënies së murit të Berlinit, kërkesat e para erdhën kryesisht nga ato vende që dëshironin të ndërtonin demokraci të reja në Evropën Qendrore dhe Lindore, duke filluar me kushtetutën ruse si pjesë e procesit të pranimit të atij vendi në Këshill të Evropës dhe rezultati i konferencës ishte një marrëveshje për krijimin e Komisionit për Demokraci përmes Ligjit, i quajtur Komisioni i Venecias, sipas qytetit italian ku zhvillohen mbledhjet e tij, nën kujdesin e Këshillit të Evropës, ndërkaq, ky vendim u frymëzua kryesisht nga rënia ikonë e Murit të Berlinit dhe fundi i komunizmit në Evropën Qendrore dhe Lindore meqë duke pritur dhe duke dëshiruar gjithashtu një ndryshim regjimi, anëtarët e atëhershëm të Këshillit të Evropës ishin të prirur të lehtësonin tranzicionin demokratik në ato vende duke krijuar një institucion të përkushtuar për të ofruar ndihmë në ristrukturimin e rregullimeve kushtetuese⁸.

⁶ Jeffrey Jowell, *The Venice Commission: Disseminating Democracy through Law*, Winter 2001 PUB. L. 675, 675 (2001).

⁷ Sergio Bartole, *The Internationalisation of Constitutional Law - A View from the Venice Commission*, Parliamentary Democracy in Europe, Volume 5, HART Publishing, 2020, fq.8.

⁸ Maartje DE VISSER, *A Critical Assessment of the Role of the Venice Commission in Processes of Domestic Constitutional Reform*, Singapore Management University, Research Collection School Of Law , Publishing in American Journal of Comparative Law 2015, p. 966.

Prandaj, pas rënies së murit të Berlinit, ideja e një kthimi në Evropë të vendeve të Evropës Lindore e shoqëroi fillimin e përvojës së Komisionit të Venecias, andaj, qëllimi i tij fillestar u bë të ndihmonte shtetet që u ndanë nga Bashkimi Sovjetik në procesin e reformës drejt demokracive sipas modelit evropian dhe kjo kohë e rastësishme përfaqësoi për Komisionin shansin e parë real për të demonstruar në praktikë dobinë e tij dhe për të krijuar një histori solide si këshilltar kompetent për çështjet kushtetuese⁹.

Komisionit iu besua funksioni i ofrimit të këshillave ligjore për shtetet e tij anëtare për të ndihmuar në sigurimin e përhapjes dhe konsolidimit të një trashëgimie të përbashkët kushtetuese, ndërkaq, sot, fushat e preokupimit kryesor të tij janë:

- (i) parimet dhe teknikat kushtetuese, legjislative dhe administrative që i shërbejnë efikasitetit të demokracisë dhe forcojnë shtetin e së drejtës;
- (ii) të drejtat dhe liritë themelore; dhe
- (iii) vetëqeverisja lokale dhe rajonale, ku ky organ njihet më shumë si Komisioni i Venecias, pasi mbledhet në Venecia, ndërsa sekretariati i përhershëm ndodhet në Strasburg në selinë e Këshillit të Evropës¹⁰.

1.2 MISIONI I KOMISIONIT TË VENECIAS

Që në fillim, roli i Komisionit të Venecias është formuar thellësisht nga përvoja dhe veçanërisht nga vëmendja që i është kushtuar nga institucionet evropiane ardhjes së demokracive të reja në vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore pas rënies së Murit të Berlinit¹¹.

Takimi i parë i Komisionit të Venecias u zhvillua në Venecia, Itali, në vitin 1990, ku Qyteti i Venecias u zgjodh për shkak të rëndësisë së tij simbolike si një qendër historike e demokracisë dhe ligjit dhe, misioni kryesor i Komisionit të Venecias është të promovojë shtetin e së drejtës, demokracinë dhe të drejtat e njeriut përmes asistencës kushtetuese me atë që Komisioni ofron

⁹ Francesca Mauri, The Contribution of the Venice Commission to the Strengthening of the Rule of Law in Europe, HAL open Science, University Cote de Azur, 2021, fq.116.

¹⁰ Bartole (Vep. Cit.4) fq. 8.

¹¹ Ibid.

këshilla ligjore dhe rekomandime për shtetet anëtare për çështje kushtetuese si ligjet zgjedhore, pavarësia e gjyqësorit, ndryshimet kushtetuese dhe funksionimi i institucioneve demokratike¹². Fillimisht, Komisioni kishte 18-të shtete anëtare, por ai është zgjeruar me kalimin e kohës dhe që nga viti 2021 deri sot, Komisioni i Venecias ka 62 Shtete Anëtare: 47 Shtetet Anëtare të Këshillit të Evropës dhe 15 vende të tjera joevropiane¹³.

Pra, Komisioni ka 62 shtete anëtare: 47 shtetet anëtare të Këshillit të Evropës dhe 15 vende të tjera: Algjeria, Brazili, Kanadaja, Kili, Kosta Rika, Izraeli, Kazakistani, Republika e Koresë, Kosova, Kirgistani, Maroku, Meksika, Peruja, Tunizia dhe SHBA, ndërkaq, Argjentina, Japonia, Selia e Shenjtë dhe Uruguai janë vëzhgues, me atë që Komiteti i Ministrave i Këshillit të Evropës autorizoi bashkëpunimin me Afrikën e Jugut dhe Palestinën ku Komisioni gjithashtu bashkëpunon ngushtë edhe me Bashkimin Evropian, OSBE/ODIHR dhe Organizatën e Shteteve Amerikane (OAS)¹⁴.

Megjithëse misioni fillestar i Komisionit të Venecias ishte të ofronte asistencë kushtetuese dhe ndihme urgjente kushtetuese për ato shtete në tranzicion në Evropën Qendrore dhe Lindore që dalin nga regjimi ish-sovjetik, gjatë dekadave të fundit, numri dhe lloji i aktiviteteve të kryera janë rritur ndjeshëm duke shkuar shumë përtej funksionit të tij burimor të këshilltarit për çështjet kushtetuese¹⁵.

Komisioni është një organ këshillimor i bashkëpunimit me shtetet anëtare të Këshillit të Evropës dhe shtetet joanëtare dhe përbëhet nga ekspertë të pavarur në fushën e drejtësisë dhe shkencave politike, me detyra kryesore si vijon:

- Ndihma për demokracitë e reja në Evropën Qendrore dhe Lindore në ndërtimin e strukturave politike dhe ligjore të reja;
- Forcimi i strukturave demokratike ekzistuese;

¹² Në linkun e paraqitur, shfaqen veprimet dhe punët të cilat i kryen Komisioni, si dhe bashkëpunimet me të gjitha institucionet: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN Linku i qasur me datë 15.05.2023.

¹³ Mauri, (Vep. Cit. 6) fq. 116.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Mauri, (Vep. Cit. 6) fq. 118.

- Promovimi dhe përmirësimi i parimeve dhe institucioneve që reflektojnë themelet e një demokracie të vërtetë; ndërkaq, veprimtaritë e Komisionit të Venecias përfshijnë, ndër të tjera, kërkimet, seminarët dhe opinionet ligjore për çështjet e reformës kushtetuese, mbi projektet-kushtetuese, ligjet zgjedhore dhe mbrojtjen e pakicave, si dhe mbledhjen dhe përhapjen e praktikës gjyqësore në çështjet e ligjit kushtetues nga Gjykatat Kushtetuese dhe gjykatat e tjera në të gjithë Evropën¹⁶.

Që nga fillimi i tij në 1990, shërbimet e Komisionit Evropian për Demokracinë Përmes Ligjit - më i njohur si Komisioni i Venecias - për të këshilluar dhe ndihmuar në reformën kushtetuese projektet janë angazhuar me një frekuencë në rritje, si nga shtetet evropiane ashtu edhe nga ato joevropiane, me atë që ky zhvillim domethënë se Komisioni i Venecias po bëhet me shpejtësi një aktor me rëndësi në inxhinierinë kushtetuese dhe, më tej, se përfshirja e tij në proceset e ndryshimit kushtetues nëpër juridiksione të ndryshme mund të gjenerojë konvergjencë në hartimet dhe qasjet kushtetuese nacionale¹⁷.

Nomenklatura zyrtare e Komisionit të Venecias tregon fokusin që ky organ duhet të marrë në punën e tij, pra, me fjalët e një prej anëtarëve të tij:

”Nuk mund të ketë një demokraci të vërtetë pa një kuadër të përshtatshëm ligjor që ofron rregulla për funksionimin korrekt të institucioneve demokratike ku duhet të theksohet gjithashtu se demokracia është e vërtetë vetëm nëse vullneti i popullit shprehet siç duhet në formën e ligjit dhe miratimi i formës ligjore ofron një garanci kundër arbitraritetit të ushtrimit të pushtetit”¹⁸.

Më saktësisht, Statuti i Komisionit të Venecias e udhëzon atë të rrisë mirëkuptimin e ndërsjellë të sistemeve ligjore vendase me qëllim afrimin e këtyre sistemeve, promovimin e shtetit të së drejtës dhe demokracisë dhe identifikimin e mënyrave për përmirësimin e funksionimit të institucioneve demokratike, ku bazuar në aktivitetet e Komisionit sipas autorit De Visser mund të identifikohen tre plane që nënkuptojnë misionin e punës së Komisionit, edhe atë:

¹⁶ <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vhttluxz9cy0> Link i qasur me datë 15.05.2023.

¹⁷ De Visser, (Vep. Cit. 5).

¹⁸ Ibid.

i pari, Komisioni vepron si një "helpdesk" kushtetues që ofron ndihmë për vendet individuale për sa i përket çështjeve kushtetuese që lidhen veçanërisht me to ku në përputhje me shtysën për themelimin e tij, ai përgatit opinione për (projekt) kushtetutat dhe amendamentet si dhe për legjislacionin brenda fushës kushtetuese dhe, për më tepër, Komisioni i Venecias mund të japë udhëzime për interpretimin e saktë të dispozitave kushtetuese kombëtare në fuqi ku Gjykatat kushtetuese mund të kërkojnë opinione amicus curiae, në të cilat Komisioni analizon çështjen kushtetuese në fjalë nga një këndvështrim krahasues dhe/ose ndërkombëtar, ndërkohë që ia lë gjykatës kërkuese të përcaktojë nëse statuti në shqyrtim përputhet me kushtetutën, me çrast, krahas gjykatave kushtetuese, Komisioni gjithashtu vihet në dispozicion edhe të ombudsmenëve kombëtarë përmes opinioneve të amicus ombudsman; i dyti, Komisioni i Venecias merret gjithashtu me ato që i quan "çështje transnacionale", domethënë çështje kushtetuese, rëndësia e të cilave shtrihet përtej çdo shteti, me çrast nga njëra anë, Komisioni organizon seminare dhe konferenca shkencore nën kujdesin e programit të tij të Universitetit për Demokraci (UniDem) dhe raportet e paraqitura dhe të diskutuara gjatë këtyre ngjarjeve publikohen më pas si pjesë e Shkencës dhe Teknikave të Demokracisë të Këshillit të Evropës dhe, nga ana tjetër, Komisioni i Venecias harton studime dhe raporte për një gamë të gjerë çështjesh kushtetuese të spikatura, ku këto raporte mund të përbëjnë bazën për përgatitjen e udhëzimeve ose kodeve të praktikave të mira, siç ka ndodhur për shembull: në lidhje me ndalimin e partive politike ose mbajtjen e referendumeve, ose mund të shërbejnë si trampolinë për hartimin e konventave ndërkombëtare, ku shembulli paradigmatic është Konventa për mbrojtjen e pakicave kombëtare, dhe i treti, aktiviteti i tij synon zbatimin aktual të parimeve dhe vlerave kushtetuese dhe konsiston në bashkëpunimin me gjykatat kushtetuese kombëtare dhe gjithnjë e më shumë me shoqatat që bashkojnë këto organe gjyqësore në një rajon rajonal ose gjuhësor¹⁹.

Në ditët e sotme, Komisioni i Venecias po luan një rol unik në identifikimin dhe përhapjen e vlerave që përbëjnë 'trashëgiminë kushtetuese evropiane' nëpërmjet prodhimit të dokumenteve, opinioneve, udhëzimeve dhe raporteve për çështje të ndryshme në lidhje me tre fushat kryesore të veprimit të tij, të cilat janë: institucionet demokratike dhe të drejtat

¹⁹ De Visser, (Vep. Cit. 5).

themelore, drejtësia kushtetuese dhe drejtësia e zakonshme dhe zgjedhjet, referendumet dhe partitë politike²⁰.

Detyra kryesore e Komisionit është t'u ofrojë shteteve, këshilla ligjore në formën e opinioneve mbi projektligjet ose legjislacionin tashmë në fuqi të paraqitur në shqyrtimin e tij, ku këto opinione mund të kërkojnë nga kreu i shtetit ose përfaqësuesit e parlamenteve dhe qeverive të çdo shteti anëtar, nga institucionet e Këshillit të Evropës (Sekretari i Përgjithshëm, Komiteti i Ministrave, Asambleja Parlamentare, Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale) dhe nga organizata të tjera ndërkombëtare si: Bashkimi Evropian dhe OSBE; me çrast për të ruajtur neutralitetin e tij, Komisioni nuk mund të përgatisë opinione specifike për një vend për iniciativën e tij, por vetëm studime të përgjithshme ose udhëzime për tema specifike²¹.

Nuk është për t'u habitur që kërkesat shpesh vijnë drejtpërdrejtë nga shtetet anëtare: opinionet synojnë të marrin mbështetjen e KV-së në hartimin e kushtetutës dhe një njohje autoritative të 'përgjegjshmërisë demokratike' në lidhje me komunitetin ndërkombëtar ku, kërkitimi i këshillës së KV-së, në të vërtetë, mund të rrisë legjitimitetin e brendshëm dhe ndërkombëtar të dokumentit ligjor që i është paraqitur, me çrast pasi kërkohej, hartimi i opinionit i besohet një grupi pune me anëtarë raportues dhe ekspertë të ndihmuar nga Sekretariati, ku objektivi i opinionit është të vlerësojë përputhshmërinë e tekstit nën provim me standardet e përzgjedhura ndërkombëtare dhe, në rast mosrespektimi, të propozojë përmirësime dhe ndryshime për ta sjellë atë në përputhje me standardet e identifikuar dhe drafti përfundimtar i opinionit të përpunuar nga grupi i punës më pas u dërgohet të gjithë anëtarëve të Komisionit përpara seancës plenare për komente dhe sugjerime dhe, në fund diskutohet dhe miratohet në seancë plenare dhe i dorëzohet organit që e ka kërkuar ku, pas miratimit, të gjitha opinionet janë publike dhe të disponueshme në faqen e internetit të Komisionit²².

²⁰ Mauri, (Vep. Cit. 6) fq. 118.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Misioni i Komisionit të Venecias, i njohur edhe si Komisioni Evropian për Demokracinë përmes Ligjit, është të ofrojë ndihmë dhe këshilla ligjore për shtetet e tij anëtare dhe vendet e tjera në fushën e ligjit kushtetues dhe zhvillimit demokratik, me çrast ai shërben si një organ këshillues për çështjet kushtetuese dhe mbështet sundimin e ligjit, të drejtat e njeriut dhe institucionet demokratike, ku Komisioni i Venecias luan një rol vendimtar për të ndihmuar vendet në tranzicionin e tyre demokratik, duke promovuar vlerat demokratike dhe duke mbështetur shtetin e së drejtës dhe, rekomandimet dhe ekspertiza e tij kontribuojnë në zhvillimin dhe mirëmbajtjen e institucioneve demokratike në mbarë botën, andaj, roli i Komisionit të Venecias ka të bëjë me ofrimin e këshillave juridike për shtetet e tij anëtare dhe, në veçanti, në ndihmën e atyre shteteve që duan ti bëjnë strukturat e tyre juridike dhe institucionale konform standardeve evropiane dhe eksperiencës ndërkombëtare në fushat siç janë: demokracia, të drejtat e njeriut dhe drejtësia²³.

Komisioni gjithashtu ndihmon për të siguruar shpërndarjen dhe konsolidimin e një trashëgimie të përbashkët kushtetuese, duke luajtur një rol unik në menaxhimin e konflikteve dhe ofron "ndihmë kushtetuese urgjente" për shtetet në tranzicion²⁴. Opinione dhe rekomandimet e Komisionit të Venecias kanë peshë të konsiderueshme dhe vlerësohen shumë nga shtetet anëtare dhe komuniteti ndërkombëtar meqë ato kanë luajtur një rol vendimtar në formësimin e reformave kushtetuese dhe promovimin e parimeve demokratike në vende të ndryshme²⁵.

Misioni i Komisionit të Venecias bazohet në bindjen se institucionet e forta demokratike, respektimi i shtetit të së drejtës dhe mbrojtja e të drejtave të njeriut janë thelbësore për stabilitetin, prosperitetin dhe zhvillimin e shoqërive. Ai punon drejt këtyre qëllimeve duke ofruar ekspertizë ligjore, duke nxitur dialogun dhe duke promovuar vlerat dhe parimet demokratike²⁶.

²³ Linku shfaq informatat bazike të Komisionit Venecisë, Shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation Link i qasur për herë të fundit: 20.05.2023

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

TABELA 1:

Lista e objektivave kyçe të Komisionit të Venecias²⁷

Nr.	OBJEKTIVAT KYÇE	KUPTIMI
1	Ofrimi i këshillave ligjore	<i>Komisioni u jep shteteve anëtare dhe vendeve të tjera mendime dhe këshilla ligjore për çështje kushtetuese, ligjet zgjedhore dhe aspekte të tjera të qeverisjes demokratike me kërkesën e tyre.</i>
2	Promovimi i vlerave demokratike	<i>Komisioni promovon parimet e demokracisë, të drejtave të njeriut dhe shtetit të së drejtës.</i>
3	Vlerësimi i legjislacionit	<i>Komisioni i Venecias shqyrton legjislacionin e propozuar nga shtetet anëtare për të vlerësuar përputhjen e tij me standardet ndërkombëtare dhe parimet demokratike.</i>
4	Monitorimi i zgjedhjeve	<i>Komisioni monitoron zgjedhjet në shtetet anëtare dhe jep rekomandime për të përmirësuar procesin zgjedhor, për të promovuar drejtësinë dhe për të mbrojtur integritetin e zgjedhjeve.</i>
5	Lehtësimi i reformës ligjore	<i>Komisioni mbështet vendet në zbatimin e reformave ligjore për të forcuar institucionet demokratike, për të mbrojtur të drejtat e njeriut dhe për të promovuar sundimin e ligjit.</i>
6	Vlerësimi i përputhshmërisë me standardet ndërkombëtare	<i>Komisioni vlerëson përputhshmërinë e legjislacionit kombëtar dhe dispozitave kushtetuese me standardet ndërkombëtare, duke përfshirë ato të përcaktuara në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe traktatet e tjera përkatëse ndërkombëtare.</i>
7	Ndihma në reformat kushtetuese	<i>Komisioni mbështet shtetet anëtare në procesin e reformave kushtetuese duke ofruar ekspertizë, udhëzime dhe</i>

²⁷ Linku shfaq informatat bazike të Komisionit Venecisë, Shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation Link i qasur për herë të fundit: 20.05.2023.

		<i>rekomandime për çështje të tilla si hartimi i kushtetutës, ndarja e pushteteve, pavarësia e gjyqësorit dhe mbrojtja e të drejtave të njeriut.</i>
8	Promovimi i qeverisjes së mirë	<i>Komisioni i Venecias synon të përmirësojë qeverisjen e mirë duke ofruar udhëzime mbi parimet demokratike, transparencën, llogaridhënien dhe funksionimin efektiv të institucioneve demokratike.</i>
9	Forcimi i sundimit të ligjit	<i>Komisioni punon për të forcuar sundimin e ligjit duke promovuar pavarësinë dhe paanshmërinë e gjyqësorit, duke siguruar mbrojtjen e të drejtave themelore dhe duke mbështetur zbatimin efektiv të normave ligjore.</i>
10	Nxitja e dialogut dhe bashkëpunimit	<i>Komisioni i Venecias lehtëson dialogun dhe bashkëpunimin ndërmjet shteteve anëtare, duke ofruar një platformë për shkëmbimin e përvojave, praktikave më të mira dhe ekspertizës në çështjet kushtetuese. Ai promovon bashkëpunimin rajonal dhe ndërkombëtar për çështjet që lidhen me demokracinë, sundimin e ligjit dhe kushtetutshmërinë.</i>

1.3 STATUTI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE SHTETEVE ANËTARE TË TIJ

Ideja për të themeluar një Komision për demokracinë përmes ligjit në formën e një grupi ekspertësh në fushën e të drejtës kushtetuese u konceptua nga Ministri i atëhershëm i Politikës së Komunitetit Evropian të Italisë, La Pergola, një profesor i së drejtës kushtetuese me famë të jashtëzakonshme ndërkombëtare, i cili ndër të tjera ka qenë gjyqtar dhe më vonë kryetar i Gjykatës Kushtetuese të Italisë, ku zgjedhja e tij, e emrit për Komisionin ishte të shprehte bindjen e tij se demokracia e qëndrueshme mund të ndërtohet vetëm në një kuadër të shëndoshë

kushtetues të bazuar në sundimin e ligjit²⁸. Komisioni i Venecias funksionon sipas Statutit të tij, i cili përshkruan strukturën organizative, funksionet dhe procedurat e tij, ku versioni aktual i Statutit u miratua më 27 shkurt 2002 dhe është ndryshuar disa herë që atëherë²⁹.

Komisioni Evropian për Demokraci përmes Ligjit është një organ i pavarur konsultativ i cili bashkëpunon me shtetet anëtare të Këshillit të Evropës, si dhe me shtetet e interesuara joanëtare dhe organizatat dhe organet ndërkombëtare të interesuara me çrast, neni 1 i Statutit të tij thekson se fusha e tij specifike e veprimit do të jenë garancitë që ofron ligji në shërbim të demokracisë duke përmbushur objektivat e mëposhtëm:

- forcimi i të kuptuarit të sistemeve ligjore të shteteve pjesëmarrëse, veçanërisht me synimin për afrimin e këtyre sistemeve;
- promovimi i shtetit ligjor dhe i demokracisë;
- shqyrtimi i problemeve të ngritura nga puna e institucioneve demokratike dhe forcimi dhe zhvillimi i tyre³⁰.

Komisioni i Venecias përbëhet nga anëtarë individualë dhe jo nga shtete, ku shtetet anëtare të Këshillit të Evropës, si dhe shtetet joanëtare, mund të emërojnë deri në dy ekspertë për të shërbyer si anëtarë me çrast ekspertët përzgjidhen në bazë të kompetencës dhe përvojës së tyre në të drejtën kushtetuese ose fusha të ngjashme, me atë që, Komisioni përbëhet nga ekspertë të pavarur, të cilët dallohen nëpërmjet përvojës së tyre në institucionet demokratike ose me

²⁸ International Encyclopedia of law, Intergovernmental organization, Published by kluwer, Council of Europe (CE) Sixteen staff members of the Council of Europe Edited by Tanja E.J. Kleinsorge This monograph is updated ot 1June 2010. Rudolf D ü r r – “The Venice Commission” fq. 152.

²⁹ Statuti fillestar ishte miratuar fillimisht në vitin 1990. PËR NJË MARRËVESHJE TË PJESËSHME TË KRYESOHET KOMISIONI EVROPIAN PËR DEMOKRACI PËRMES LIGJIT, Miratuar nga Komiteti i Ministrave më 10 maj 1990 në sesionin e tij të 86-të, pastaj Statuti i Këshillit të Evropës u ndryshua në vitin 2002. Rezoluta Res(2002) që miraton Statutin e rishikuar të Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit - Miratuar nga Komiteti i Ministrave më 21 shkurt 2002 në mbledhjen e 784-të të Zëvendës Ministrave. Fillimisht, nga përfaqësuesit në Komitetin e Ministrave të Austrisë, Belgjikës, Qipros, Danimarkës, Finlandës, Francës, Greqisë, Irlandës, Italisë, Luksemburgut, Maltës, Norvegjisë, Portugalisë, San Marinos, Spanjës, Suedisë, Zvicrës dhe Turqisë, e më vonë nga përfaqësuesit në Komitetin e Ministrave të shteteve anëtare. Ky ndryshim është bërë për të lejuar shtetet joevropiane që të anëtarësohen në Komisionin e Venecias si anëtarë të plotë. Përfshirë edhe Republika e Kosovës të cilës edhe pse shtetësia e saj është e kontestuar fort nga një numër i shteteve anëtare të Këshillit të Evropës dhe BE-së, prandaj për kundër që nuk është anëtare e organizatës mëmë, është paradoksalisht një anëtare e plotë (shtet?) e Komisionit të Venecias.

³⁰ Ibid.

kontributin e tyre në avancimin e ligjit dhe shkencave politike dhe anëtarët e Komisionit do të shërbejnë në cilësinë e tyre individuale dhe nuk do të marrin apo pranojnë asnjë udhëzim³¹.

Komisioni i jep përparësi punës në lidhje me:

a) parimet dhe teknikat kushtetuese, legislative dhe administrative që i shërbejnë efikasitetit të institucioneve demokratike dhe forcimit të tyre, si dhe parimit të shtetit të së drejtës;

b) të drejtat dhe liritë themelore, veçanërisht ato që përfshijnë pjesëmarrjen e qytetarëve në jetën publike;

c) kontributi i vetëqeverisjes vendore dhe rajonale në avancimin e demokracisë; me çrast Komisioni inkurajon ngritjen e organeve të ngjashme në rajone të tjera të botës dhe mund të krijojë lidhje me ta dhe të drejtojë programe të përbashkëta brenda fushës së tij të aktivitetit³².

Do të ketë një anëtar dhe një zëvendësues për çdo shtet anëtar të Marrëveshjes së Zgjeruar, ku anëtari dhe zëvendësuesi do të emërohen nga shteti anëtar në fjalë me mandat 4 vjeçar me të drejtë riemërimi me çrast, gjatë mandatit të tyre anëtarët mund të zëvendësohen vetëm nëse kanë dhënë dorëheqjen ose nëse Komisioni vëren se anëtari në fjalë nuk është më në gjendje ose nuk është i kualifikuar për të ushtruar funksionet e tij/saj³³.

Bazuar në nenin 4, Plenari është organi kryesor vendimmarrës i Komisionit të Venecias, i cili mbledhet dy herë në vit dhe përbëhet nga të gjithë anëtarët ose zëvendësuesit e tyre, ku Plenari miraton opinione, rekomandime dhe raporte dhe ofron udhëzime dhe mbikëqyrje të përgjithshme të aktiviteteve të Komisionit³⁴.

Ndërsa, Byroja përbëhet nga një kryetar, një nënkryetar dhe katër anëtarë të zgjedhur nga Plenari nga radhët e anëtarëve të saj me çrast Byroja përgatit punën e seancës plenare dhe siguron zbatimin e vendimeve të saj dhe gjithashtu përfaqëson Komisionin e Venecias në marrëdhëniet e tij të jashtme³⁵.

³¹ Ibid, neni 2.

³² Rezoluta Res(2002)3 që miraton Statutin e rishikuar të Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2002\)027-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2002)027-e) marrur me datë 20.05.2023.

³³ Rezoluta RES (2002) 3 Miratimi i Statutit të Rishikuar të Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit *Statuti i Komisionit të Venecias*, neni 2.

³⁴ Ibid, neni 4.

³⁵ Ibid. Neni 4.

Sekretariati, i kryesuar nga një Sekretar, ofron mbështetje administrative dhe teknike për Komisionin e Venecias dhe ndihmon në përgatitjen e opinioneve, raporteve dhe dokumenteve të tjera, si dhe në organizimin e takimeve dhe aktiviteteve³⁶.

Funksionet kryesore të Komisionit të Venecias, siç përshkruhet në Statutin e tij, përfshijnë ofrimin e këshillave dhe asistencës ligjore për shtetet anëtare dhe joanëtare për çështje kushtetuese, legjislacionin zgjedhor dhe çështje të tjera ligjore që lidhen me demokracinë dhe shtetin e së drejtës, ku Komisioni gjithashtu promovon shkëmbimin e informacionit dhe përvojës ndërmjet shteteve anëtare dhe kontribuon në zhvillimin e standardeve demokratike me çrast Komisioni i Venecias funksionon në mënyrë të pavarur dhe të paanshme ku anëtarët dhe ekspertët e saj pritët të veprojnë në kapacitetin e tyre personal dhe t'i shërbejnë interesave më të mira të demokracisë dhe shtetit të së drejtës andaj, është e rëndësishme të theksohet se aktivitetet e Komisionit të Venecias udhëhiqen nga Statuti i tij dhe parimet e Këshillit të Evropës, duke përfshirë Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe Konventën Kuadër për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare, ku Komisioni bashkëpunon ngushtë me autoritetet kombëtare, organizatat e shoqërisë civile dhe organizma të tjerë ndërkombëtarë për të përmbushur misionin e tij me çrast Statuti i Komisionit të Venecias e udhëzon atë të rrisë mirëkuptimin e ndërsjellë të sistemeve ligjore vendase me qëllim afrimin e këtyre sistemeve, promovimin e shtetit të së drejtës dhe demokracisë dhe identifikimin e mënyrave për përmirësimin e funksionimit të institucioneve demokratike³⁷.

I krijuar në kuadër të Këshillit të Evropës, Komisioni i Venecias po fiton gjithnjë e më shumë pozitën e një institucioni mandati i të cilit po i jep mbështetje integritetit evropian mirëpo, Komisioni edhe kritikohet sepse nuk po përballët me zgjerimin gjeografik të anëtarësimit të tij dhe me perspektivat e tij për evoluimin e tij të mëtejshëm në një organ me një dimension të vërtetë universal të aktiviteteve të tij, ku këto kritika nuk marrin parasysh që, me miratimin të Statutit të rishikuar të Komisionit, lidhja ndërmjet këtij organi dhe Këshillit të Evropës u

³⁶ Ibid, neni 6.

³⁷ De Visser, (Vep. Cit. 5).

konfirmua në momentin që u hap dera për bashkëpunim me shtetet që nuk janë anëtare të Këshillit të Evropës³⁸.

Në këtë drejtim, mund të thuhet se Statuti i ri i Komisionit të Venecias në dy dekadat e fundit ka luajtur një rol kyç sidomos për ndikimin e demokracisë në vendet potenciale për anëtarësim në Bashkim Evropian me çrast nëse shohim, vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore, si anëtarë të rinj të Këshillit të Evropës, që e pranuan statutin e kësaj organizate dhe ratifikuan Konventat përkatëse, veçanërisht Konventën Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut, dhe më pas, disa prej tyre u nënshkruan për marrëveshje paraprake në funksion të anëtarësimit në Bashkimin Evropian dhe – në një fazë të mëvonshme – për traktatet e anëtarësimit dhe, përderisa të gjitha këto zhvillime u pranuan lirisht pa nënshtrim të jashtëm, sovraniteti i tyre nuk u rrezikua meqë nënshtrimi ndaj monitorimit ndërkombëtar nuk mund të interpretohej si ndërhyrje e organizatave mbi kombëtare, por ishte rezultat i një procesi që i kishte vendosur demokracitë e reja në një pozicion të barabartë me demokracitë e vjetra perëndimore, prandaj, të gjithë ata morën pjesë dhe sot marrin pjesë në vendimet kolektive të institucioneve përkatëse në baza të barabarta dhe me kompetenca të ngjashme³⁹.

Anëtarët e tij individualë janë profesorë universitarë të së drejtës publike dhe ndërkombëtare, gjyqtarë të gjykatës supreme dhe kushtetuese, anëtarë të parlamenteve nacionale dhe një numër nëpunësish civilë, ku ato caktohen për katër vjet nga shtetet anëtare, por veprojnë në cilësinë e tyre individuale ndërkaj, Antonio La Pergola, Jan Helgesen dhe Gianni Buquicchio ishin presidentët e parë të Komisionit, kurse, që nga dhjetori 2021, ky pozicion mbahet nga Claire Bazy Malaurie⁴⁰.

Komisioni punon në tre fusha, edhe atë:

- institucionet demokratike dhe të drejtat themelore;
- drejtësia kushtetuese dhe drejtësia e zakonshme; dhe
- zgjedhjet, referendumet dhe partitë politike⁴¹.

³⁸ Bartole (Vep. Cit.4) fq. 117.

³⁹ Ibid, fq.10.

⁴⁰ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation Link i qasur për herë të fundit: 25.05.2023.

⁴¹ Ibid.

Komisioni ndan standardet dhe praktikat më të mira të miratuara brenda vendeve të Këshillit të Evropës përtej kufijve të tij, veçanërisht në vendet fqinje, me çrast sekretariati i tij i përhershëm ndodhet në Strasburg - Francë, në selinë e Këshillit të Evropës dhe, seancat e tij plenare mbahen në Venecia - Itali, në Scuola Grande di San Giovanni Evangelista, katër herë në vit edhe atë në: mars, qershor, tetor dhe dhjetor⁴².

Duke ofruar udhëzime dhe rekomandime të bazuara në standardet ndërkombëtare dhe praktikat më të mira, Komisioni i Venecias synon që të promovojë sundimin e ligjit, demokracinë dhe respektimin e të drejtave të njeriut në vendet që po pësojnë transformime politike dhe ligjore dhe shërbeu si një burim i vlefshëm për këto vende, duke i ndihmuar ata të lundrojnë në kompleksitetin e reformave kushtetuese dhe të krijojnë themele demokratike, andaj, krijimi i Komisionit të Venecias pasqyroj njohjen e Këshillit të Evropës dhe shteteve të tij anëtare se një organ i specializuar ishte i nevojshëm për të ofruar ekspertizë dhe ndihmë në fushën kushtetuese dhe, nëpërmjet punës së tij, Komisioni ka kontribuar në konsolidimin e demokracisë dhe forcimin e kornizave ligjore në shumë vende, duke nxitur stabilitetin, llogaridhënien dhe respektimin e të drejtave të njeriut⁴³.

1.4 MARRËDHËNIET E KOMISIONIT TË VENECIAS ME ORGANET E TJERA EVROPIANE

Pasi u krijua në maj 1990, Komisioni i Venecias i Këshillit të Evropës kontribuoi në masë të madhe në ngritjen e institucioneve demokratike dhe në përputhje me standardet evropiane të të drejtave të njeriut të sistemeve ligjore të më shumë se 50 vendeve në mbarë botën⁴⁴.

Komisioni i Venecias mban marrëdhënie të ngushta dhe bashkëpunon me organe të ndryshme evropiane për të promovuar demokracinë, të drejtat e njeriut dhe shtetin e së drejtës,

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Referenca për punën e Komisionit të Venecias https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 28.05.2023.

andaj, në këtë pjesë analizohen raportet kryesore që Komisioni i Venecias i ka me organizatat e tjera evropiane.

1.4.1 KËSHILLI I EVROPËS (KiE)

Komisioni i Venecias është një pjesë integrale e Këshillit të Evropës, një organizatë ndërqeveritare e dedikuar për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, demokracisë dhe shtetit të së drejtës ku veprimtaritë e Komisionit kryhen në përputhje me parimet dhe vlerat e KiE duke ofruar ekspertizë dhe ndihmë ligjore për shtetet anëtare dhe punon në bashkëpunim me organet e tjera të KiE për të promovuar standardet demokratike, me atë që, më 7 shtator 2022, me rastin e prezantimit të Raportit Vjetor 2021 të aktiviteteve të Komisionit nga Presidenti i tij, Komiteti i Ministrave miratoi Kodin e Rishikuar të Praktikës së Mirë për Referendumet CDL-AD(2022)015 dhe inkurajoi autoritetet e shteteve anëtare të respektojnë udhëzimet e përfshira në Kod, ndërkaq, më 5 tetor 2022, Komiteti i Ministrave mori parasysh Raportin e Vlerësimit për Komisionin, së bashku me vazhdimin e propozuar dhe, Komiteti i Ministrave iu referua punës së Komisionit në vendimet e tij për zbatimin e vendimeve të GJEDNJ-së, veçanërisht në rastet e mëposhtme:

- Grupi Sejdiq dhe Finci kundër Bosnjë-Hercegovinës, grupi Luli dhe të tjerët kundër Shqipërisë;
- S.Z. grupi / Kolevi kundër Bullgarisë, grupi Bekir-Ousta dhe të tjerët kundër Greqisë;
- Grupi Apap Bologna (Aplikimi nr. 46931/12), grupi Ghigo (Aplikimi nr. 31122/05), grupi Amato Gauci (Aplikimi nr. 47045/06) kundër Maltës;
- Grupi Navalnyy dhe Ofitserov kundër Federatës Ruse; dhe
- Merabishvili kundër Gjeorgjisë⁴⁵.

⁴⁵ Më tepër në: EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW, VENICE COMMISSION OF THE COUNCIL OF EUROPE, ANNUAL REPORT OF ACTIVITIES 2022. Raporti vjetor për aktivitetet e Komisionit Venecisë për vitin 2022 fq. 50.

Më 6 korrik 2022, Komiteti i Ministrave vendosi t'i komunikojë Komisionit të Venecias Rekomandimin 2235(2022) të Asamblesë Parlamentare të titulluar: "Sfidat e fundit për sigurinë në Evropë: cili është roli i Këshillit të Evropës?" për komentet, të cilat u miratuan nga Komisioni në seancën plenare të tetorit 2022, ku Komiteti iu referua punës së Komisionit gjatë trajtimit të temave të tilla si siguria demokratike në Evropë, mbrojtja e shoqërisë civile dhe mbështetja e pjesëmarrjes së tyre në proceset demokratike; llogaridhënia demokratike e përfaqësuesve të zgjedhur dhe organeve të zgjedhura në nivel lokal dhe rajonal, ndërkaq, në vitin 2022, nën kujdesin e Presidencës Italiane të Komitetit të Ministrave, Komisioni organizoi një konferencë ndërkombëtare me temë: "Formimi i këshillave gjyqësore për të përballuar sfidat bashkëkohore" (21-23 mars 2022, Romë) dhe një tryezë e rrumbullakët me temë: "Shoqëria civile: fuqizim dhe llogaridhënie" nën kujdesin e Presidencës Irlandeze (13 shtator 2022, Strasburg) dhe gjatë gjithë vitit në seancat plenare morën pjesë disa përfaqësues të përhershëm⁴⁶.

1.4.2 ASAMBLEJA PARLAMENTARE E KËSHILLIT TË EVROPËS (APKE)

Komisioni i Venecias bashkëpunon me APKE, e cila është krahun parlamentar të Këshillit të Evropës, ku Komisioni paraqet opinionet dhe raportet e tij në APKE, dhe anëtarët e Komisionit shpesh marrin pjesë në komitetet dhe grupet e punës përkatëse të APKE-së,

- ◇ *"16 Prandaj, Asambleja fton Bashkimin Evropian, që të sigurojë respektimin e vlerave të garantuara në nenin 2 të Traktatit për Bashkimin Evropian, që: 16.1., mbështetsin zbatimin efektiv të standardeve në nivel evropian, duke përdorur "standardet e shtetit të së drejtës" të Këshillit të Evropës, duke përfshirë praktikën gjyqësore të GJEDNJ, rekomandimet përkatëse të Komitetit të Ministrave, standardet dhe opinionet e Komisionit të Venecias (përfshirë "Rregullin e listës kontrolluese të ligjit")...;"⁴⁷.*

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Referenca për punën e Komisionit të Venecias https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 28.05.2023.

Në vitin 2022, me kërkesë të Asamblesë Parlamentare, Komisioni miratoi Raportin mbi Procedurat e Brendshme të Ratifikimit dhe Denoncimit të Traktateve Ndërkombëtare dhe nëntë opinione për Azerbajxhanin, Bjellorusinë, Gjeorgjian, Rumaninë, Serbinë dhe Turqinë⁴⁸.

Përfaqësuesit e Komisionit ndihmuan misionet e vëzhgimit të zgjedhjeve të APKE gjatë zgjedhjeve të përgjithshme në Bosnje dhe Hercegovinë, zgjedhjeve parlamentare në Bullgari, zgjedhjeve presidenciale dhe të parakohshme parlamentare në Serbi, ku deputetët e Kuvendit kanë marrë pjesë rregullisht në seancat plenare të Komisionit të Venecias dhe mbledhjet e Këshillit për Zgjedhje Demokratike dhe, pas seancës plenare të dhjetorit 2022, Byroja e Zgjeruar e Komisionit të Venecias zhvilloi një shkëmbim mendimesh me Komisionin Presidencial të Asamblesë Parlamentare, me çrast Drejtori, Sekretar i Komisionit, mori pjesë në mbledhjen e Komisionit për Çështje Juridike dhe të Drejtat e Njeriut të hënën, 5 shtator 2022, dhe trajtoi temën e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe kushtetutat kombëtare dhe, deri në mars 2023, më shumë se 130-të dokumente të Asamblesë Parlamentare iu referuan punës së Komisionit të Venecias dhe, këto dokumente u bëjnë thirrje shteteve anëtare ose të bashkëpunojnë me Komisionin e Venecias, ose të zbatojnë rekomandimet e tij përkatëse⁴⁹.

Në vitet 2010 – 2023 qindra dokumente të Asamblesë Parlamentare – raporte, rekomandime dhe rezoluta – citonin punën përkatëse të Komisionit të Venecias, si p.sh.: Kuvendi ndan opinionin e Komisionit të Venecias për ndryshimet në Ligjin Federal për Mbrojtjen e Federatës Ruse dhe konsideron se arsyetimi i veprimit ushtarak nga një shtet anëtar kundër një shteti tjetër anëtar me nevojën për të mbrojtur qytetarët e vet nuk janë në përputhje me standardet e Këshillit të Evropës; Rezoluta 1989 (2014) për qasjen në shtetësi dhe zbatimin efektiv të Konventës Evropiane për Shtetësinë; ku pikat kryesore të bashkëpunimit ndërmjet Asamblesë Parlamentare dhe Komisionit të Venecias përfshijnë opinionet aktuale dhe

⁴⁸ Shih Opinionet: CDL-AD(2022)001, CDL-AD(2022)009, CDL-AD (2022)008, CDL-AD(2022)035, CDL-AD(2022)010, CDL-AD(2022)045, CDL-AD(2022)003, CDL-AD(2021)048, CDL -AD(2022)016, CDL-AD(2022)034. EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW, VENICE COMMISSION OF THE COUNCIL OF EUROPE, ANNUAL REPORT OF ACTIVITIES, 2022, fq 51.

⁴⁹ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit:28.05.2023.

raportet/studimet gjithëpërfshirëse të përgatitura nga ky i fundit me kërkesë të Asamblesë Parlamentare⁵⁰.

1.4.3 GJYKATA EVROPIANE E TË DREJTAVE TË NJERIUT (GJEDNJ)

Komisioni i Venecias mban lidhje të ngushta me GJEDNJ, i cili është organi gjyqësor përgjegjës për gjykimin e kërkesave individuale dhe shtetërore që pretendojnë shkelje të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut ku opinionet dhe raportet e Komisionit shpesh citohen dhe merren parasysh nga GJEDNJ në vendimet e tij; me çrast për të interpretuar shtrirjen e saktë të Turqisë drejt të drejtave dhe lirive të garantuara nga Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe për të mbështetur arsyetimin e saj, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut (GJEDNJ) përdor, ndër të tjera, punën e Komisionit të Venecias, duke iu referuar normave që dalin nga dokumentet e Komisionit, dhe që nga viti 2001, kur GJEDNJ-ja iu referua për herë të parë “Raportit mbi trajtimin preferencial të pakicave kombëtare nga shtetet e tyre familjare” të Komisionit të Venecias (CDL-INF(2001)019) në Banković dhe të tjerët kundër Belgjikës dhe të tjerë (nr. 52297/99 , § 60, vendim i 12 dhjetorit 2001) dhe Kodit të Praktikës së Mirë në Çështjet Zgjedhore në çështjen Hirst kundër Mbretërisë së Bashkuar (30 mars 2004), referenca në dokumentet e Komisionit të Venecias u bë sistematike dhe, deri në janar 2023, GJEDNJ⁵¹ iu

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Fusnotë sqaruese që ndërlidhët me raportet GJEDNJ- KV, lidhur me “E drejta për zgjedhje të lira”. Vendimi në *Mihaela Mihai Neagu kundër Rumanisë* kishte të bënte me refuzimin e një kandidature për zgjedhjet e Parlamentit Evropian. Në qershor 2009, aplikantja, një kandidate e pavarur, nuk ishte në gjendje të merrte pjesë në zgjedhjet evropiane në Rumani, sepse ajo nuk kishte marrë 100,000 nënshkrimet e mbështetjes të kërkuara nga ligji rumun. Pasi kishte marrë 15,000 nënshkrime, ajo apeloj kundër refuzimit, duke argumentuar se numri i nënshkrimeve ishte tepër i lartë për një kandidat të pavarur dhe e kishte penguar atë të kandidonte në zgjedhje. Ankesa e saj u hodh poshtë. Ky vendim është i rëndësishëm pasi lidhet me kushtet që rregullojnë të drejtën për t'u zgjedhur në Parlamentin Evropian dhe i referohet materialeve ligjore përkatëse të Bashkimit Evropian dhe Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit të Këshillit të Evropës (Komisioni i Venecias). Gjykata vuri në dukje se legjislacioni zgjedhor i kundërshtuar ka transpozuar në ligjin e brendshëm dispozitat e ligjit të Bashkimit Evropian për zgjedhjen e anëtarëve të Parlamentit Evropian. Ligji i Bashkimit Evropian u la liri të konsiderueshme shteteve anëtare në përcaktimin e kriterëve që rregullojnë pranueshmërinë për t'u zgjedhur në Parlamentin Evropian. Numri i nënshkrimeve të kërkuara sipas ligjit rumun në lidhje me numrin e votuesve të regjistruar nuk e kalonte maksimumin e rekomanduar nga Komisioni i Venecias. Prandaj, kërkesa e kundërshtuar nuk mund të konsiderohet e tepërt. Kërkuesi kishte pasur një mjet juridik efektiv në ligjin e brendshëm. Së fundi, vendimet e gjykatave vendase, të cilat ishin dhënë në shkallën përfundimtare përpara mbajtjes së zgjedhjeve, nuk kishin qenë arbitrare. Gjykata arriti në

referua dokumenteve të Komisionit të Venecias në 240 vendime dhe 50 vendime në lidhje me 42 vende, edhe atë: Shqipëri, Armeni, Austri, Azerbajxhan, Belgjikë, Bosnjë dhe Hercegovinë, Bullgari, Kroaci, Republikën Çeke, Danimarkë, Estoni, Finlandë, Francë, Gjeorgjia, Gjermani, Greqi, Hungari, Irlandë, Islandë, Itali, Letoni, Lituani, Luksemburg, Maltë, Republika e Moldavisë, Mali i Zi, Holandë, Maqedoni e Veriut, Norvegji, Poloni, Portugali, Rumani, Rusia, Serbi, Sllovaki, Slloveni, Spanj, Suedi, Turqi, Ukrainë dhe Mbretëri e Bashkuar, me çrast arsyetimi i shumë gjykimeve është i lidhur drejtpërdrejtë me opinionet/studimet e Komisionit të Venecias, ku vendimet e tjera përmendin dokumentet e Komisionit të Venecias ose si pjesë e mendimeve kundërshtuese/pajtuese të gjyqtarëve ose si ligj dhe praktikë ndërkombëtare përkatëse andaj, në vijim, do të paraqitet një listë e detajuar e shembujve të referimeve nga Gjykata (deri në vitin 2018) në dokumentet e Komisionit të Venecias si pjesë e: Vlerësimi i Gjykatës: Mariya Alekhina dhe të tjerët *kundër Rusisë* (3 dhjetor 2018)⁵².

1.4.4 KOMITETI I MINISTRAVE

Komiteti i Ministrave është organi vendimmarrës i Këshillit të Evropës i përbërë nga përfaqësues të qeverive të shteteve anëtare, ku Komisioni i Venecias i paraqet opinionet dhe raportet e tij Komitetit të Ministrave, i cili mund të miratojë rekomandime bazuar në gjetjet e komisionit.

1.4.5 KONGRESI I AUTORITETEVE LOKALE DHE RAJONALE

Komisioni i Venecias bashkëpunon me Kongresin e Autoriteteve Lokale dhe Rajonale, i cili është një organ konsultativ brenda Këshillit të Evropës, ku Komisioni ofron ekspertizë për çështjet ligjore që lidhen me demokracinë lokale dhe rajonale, dhe kontribuon në punën e Komisionit

përfundimin se kërkesa e përshtatshmërisë në lidhje me numrin e nënshkrimeve të nevojshme nuk kishte cenuar të drejtën e aplikantit për të kandiduar si kandidat në zgjedhjet evropiane.

⁵² https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_referenwaq1es&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 29.05.2023.

përmes raporteve dhe rekomandimeve të veta, dhe Kongresi punon në bashkëpunim të ngushtë me Komisionin e Venecias, veçanërisht në fushën e vëzhgimit të zgjedhjeve dhe monitorimit të Kartës Evropiane të Vetëqeverisjes Lokale, ku Kongresi u referohet sistematikisht opinioneve dhe raporteve të Komisionit në dokumentet e tij, veçanërisht Kodeve të Praktikës së Mirë në Çështjet Zgjedhore dhe Referendumeve, raportit për Respektimin e Demokracisë, të Drejtave të Njeriut dhe Shtetit të Ligjit gjatë Gjendjeve të Jashtëzakonshme, Udhëzimet e rishikuara për mbajtjen e referendumeve, ndërkaq, kohën e fundit Kongresi miratoi Kodin e Rishikuar të Praktikës së Mirë të Komisionit për Referendumet CDL-AD(2022)015, ku Komiteti Monitorues i Kongresit miratoi ndër të tjera Rezolutën 472(2021) për Referendumet Vendore duke iu referuar dokumenteve kryesore të Komisionit në fushën përkatëse dhe Rezolutën 455(2020) për zgjedhjet lokale dhe rajonale në situata krize të mëdha dhe, Kongresi u referohet teksteve të Komisionit në dokumentet e tij në lidhje me zgjedhjet lokale, p.sh.: në Bosnje dhe Hercegovinë, Serbi, Republikën e Moldavisë dhe në Turqi, me atë që, në vitin 2020, Komisioni i Venecias miratoi një Opinion për zëvendësimin e kandidatëve të zgjedhur dhe krye bashkiakëve me kërkesë të datës 17 dhjetor 2019 nga Sekretari i Përgjithshëm i Kongresit të Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës, ku kjo kërkesë kishte të bënte me një sërë vendimesh në lidhje me kandidatët e zgjedhur dhe kryetarët e bashkive të marra pas zgjedhjeve lokale të 31 marsit 2019 në juglindje të Turqisë dhe, këto vendime u mohuan një numri kandidatësh të suksesshëm një mandat për kryetar bashkie dhe hoqën nga detyra kryetarët e qyteteve metropolitane të Diyarbakirit, Mardinit dhe Vanit dhe i zëvendësuan me Guvernatorët e çdo rajoni si "të besuar" me çrast, ky opinion u mbështet fuqishëm nga raportuesit e Kongresit për këtë çështje⁵³.

1.4.6 KOMISIONI EVROPIAN

Komisioni i Venecias mban kontakte dhe shkëmben informacione edhe me Komisionin Evropian, degën ekzekutive të Bashkimit Evropian ku, ekspertiza e Komisionit për çështjet kushtetuese dhe zhvillimin demokratik mund të jetë e rëndësishme për punën e Komisionit

⁵³ Ibid.

Evropian në mbështetjen e sundimit të ligjit dhe qeverisjes demokratike në shtetet anëtare të BE-së ku, Komisioni i Venecias angazhohet gjithashtu me organizata të tjera ndërkombëtare, si Kombet e Bashkuara, Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE) dhe organizata rajonale, për të ndarë ekspertizën dhe për të koordinuar përpjekjet në promovimin e standardeve demokratike dhe sundimit të ligjit në nivel global dhe, përveç ushtrimit të së drejtës për të kërkuar opinione nga Komisioni i Venecias për çështje të ndryshme, Sekretarët e Përgjithshëm të Këshillit të Evropës i referohen punës së Komisionit të Venecias në fjalimet e tyre, andaj, në këtë drejtim, Marija Pejčinović Buriq, thekson që, është e vetëdijshme dhe mbështetëse e punës së Komisionit të Venecias, duke ofruar këshilla të rëndësishme ligjore për çështje të rëndësishme kushtetuese dhe duke luajtur një rol kyç në ruajtjen e sundimit të ligjit në Evropë sot, ndërkaq, poashtu edhe Sekretarja e përgjithshme e Këshillit të Evropës me 15 tetor 2020 në Kryeqytetin e Rusisë, pra në Moskë, ishte shprehur që, Komisioni ynë i Venecias, i cili është bërë grupi më i respektuar në botë i ekspertëve kushtetues dhe ofron këshilla të pavarura për më shumë se 60 vende⁵⁴.

1.4.7 KOMISIONERI PËR TË DREJTAT E NJERIUT

Puna e dy institucioneve është plotësuese: bazuar në ekspertizën e anëtarëve të tij, Komisioni i Venecias mund të bëjë një analizë të thellë, ndërsa nga ana e tij/saj, Komisioneri analizon kontekstin më të gjerë dhe reagon në mënyrë të shpejtë dhe fleksibël ndaj kërcënimeve të shfaqura, ku Komisionerja për të Drejtat e Njeriut të Këshillit të Evropës, Dunja Mijatović, i referohet punës së Komisionit të Venecias, në vitin 2022, për shembull, referencat kishin të bënin

⁵⁴ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Nga deklaratat e Sekretarës së përgjithshme shohim se ekziston një qasje tejet e mirë karshi punës dhe opinioneve që dalin nga Komisioni i Venecias dhe se sipas tyre ky komision është një ndihmesë e madhe për Demokracitë e reja, pra demokracitë në zhvillim dhe gjithashtu edhe për vendet më liberale dhe ato jo liberale në aspektin e drejtësisë, mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut, zgjedhjeve të lira dhe shumë çështje tjera kyçe që ngrisin nivelin e demokracisë. Fjalimi parë i sekretarës së përgjithshme është mbajtur në Sesionin plenar të 120-të të Komisionit të Venecias në tetor të 2019, ndërsa fjalimi dytë, fjalimi i mbajtur në Institutin Shtetëror të Moskës për Marrëdhëniet Ndërkombëtare.

me lirinë e tubimit dhe financimin e OJQ-ve, Parimet e Venecias për institucionet e ombudspersonit gjithashtu si: Gjeorgjia, Kosova dhe Spanja⁵⁵.

Përveç bashkëpunimeve më lartë të cekura, Komisioni Venecias ka bashkëpunim edhe me grupet rajonale dhe gjuhësore, ku që nga viti 1996, Komisioni i Venecias ka krijuar bashkëpunim me një sërë grupesh rajonale ose gjuhësore të gjykatave kushtetuese, në veçanti:

- Konferenca e Gjykatave Kushtetuese Evropiane (CECC);
- Shoqata e Gjykatave Kushtetuese Frankofone (ACCF);
- Forumi i Drejtësisë së Shfave të Afrikës Jugore (SACJF);
- Shoqata Euroaziatike e Organeve të Vlerësimit Kushtetues (EACRB);
- Unioni i Këshillave dhe Gjykatave Kushtetuese Arabe (UACCC);
- Konferenca e Juridiksioneve Kushtetuese të Vendeve Portugezefolëse (CJCPLP);
- Konferenca Ibero-Amerikane e Drejtësisë Kushtetuese (CIJC);
- Konferenca e Juridiksioneve Kushtetuese të Afrikës (CCJA);
- Shoqata e Gjykatave Kushtetuese Aziatike dhe Institucioneve Ekuivalente (AACC); dhe
- Gjykatat e Komonvelthit⁵⁶.

Qëllimi i këtij bashkëpunimi është të forcojë anëtarët e gjykatave të grupeve në detyrën e tyre për të mbrojtur supremacinë e kushtetutave të vendeve të tyre ku në bazë të marrëveshjeve të bashkëpunimit me Komisionin e Venecias, anëtarët e gjykatave të këtyre grupeve janë në gjendje të kontribuojnë me praktikën e tyre gjyqësore në bazën e të dhënave CODICES dhe grupet përfaqësohen në JCCJ⁵⁷. Anëtarësimi në këto grupe si dhe pjesëmarrja e drejtpërdrejtë në punën e JCCJ-së u jep të drejtë gjykatave të bëhen anëtarë të Konferencës

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Referenc nga linku lidhur me Drejtësia kushtetuese - bashkëpunimi me grupet rajonale dhe gjuhësore, shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Regional&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 02.06.2023.

⁵⁷ Baza e të dhënave CODICES prezanton para publikut jurisprudencën kushtetuese kryesore të gjykatave kushtetuese dhe organeve ekuivalente. KODICES përmban mbi 11,600 vendime gjyqësore (përmbledhje, të quajtura précis, në anglisht dhe frëngjisht, si dhe tekste të plota të vendimeve në 43 gjuhë) së bashku me kushtetutat, ligjet për gjykatat dhe përshkrimet e gjykatave që shpjegojnë funksionimin e tyre. Kontributet, të paraqitura në KODISE, përgatiten nga zyrtarë ndërlidhës të caktuar nga vetë gjykatat. Kjo është një garanci thelbësore për cilësinë e informacionit të paraqitur në bazën e të dhënave. Databaza KODICES shih linkun: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Link i qasur për herë të fundit: 02.07.2023.

Botërore për Drejtësinë Kushtetuese (WCCJ), në këtë kontekst, Komisioni i Venecias bashkëpunon edhe me gjykatat e larta në vendet e Commonwealth/Common Law⁵⁸.

Sot, duke qenë një organ këshillimor i njohur ndërkombëtarisht i Këshillit të Evropës, opinionet dhe studimet e Komisionit të Venecias referohen gjerësisht nga organizata qeveritare dhe joqeveritare, si dhe nga organizata ndërkombëtare dhe kombëtare në mbarë botën, siç thekson edhe ish-Kancelaria e Republikës Federale Gjermane Angela Merkel, ekspertiza e Komisionit të Venecias të Këshillit të Evropës duhet të përdoret shpejtë për efekt të mirë⁵⁹.

Përveç institucioneve të cekura më lartë, Komisioni i Venecias ka bashkëpunime edhe me organizata dhe institucione tjera si vijon:

- Kombet e Bashkuara (OKB);
- Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik (OECD);
- OSBE dhe organizata të tjera;
- OJQ-të ndërkombëtare;
- Unionin Evropian; dhe
- Parlamentin Evropian⁶⁰.

Organe të tjera ndërkombëtare / OJQ ndërkombëtare janë:

- ◇ Qendra e Studimeve Politike dhe Juridike të Spanjës (CEPC);
- ◇ Rrjeti i Këshillave Gjyqësorë Frankofone;
- ◇ Rrjeti Global për Drejtësinë Zgjedhore (GNEJ)⁶¹.

1.5 NATYRA HETIMORE TË KOMISIONIT TË VENECIAS

Komisioni i Venecias shërben kryesisht si një organ këshillues dhe jo si një organ hetimor, ku qëllimi i tij kryesor është të ofrojë ekspertizë ligjore, opinione dhe ndihmë për shtetet anëtare

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 29.05.2023.

⁶⁰ Raporti vjetor I Komisionit Venecisë 2022, fq. 56-58.

⁶¹ Ibid.

dhe vendet e tjera për çështje kushtetuese, legjislacionin zgjedhor dhe zhvillimin demokratik dhe, Komisioni nuk ka kompetenca hetimore për të kryer hetime ose hetime për shkeljet e supozuara të demokracisë, të drejtave të njeriut ose shtetit të së drejtës meqë Komisioni operon përmes një sistemi opinionesh dhe raportesh specifike për një vend ku vendet anëtare ose organizata të tjera ndërkombëtare mund të kërkojnë ekspertizën e Komisionit për çështjet kushtetuese dhe, Komisioni më pas kryen vlerësime të plota, jep opinione ligjore dhe ofron rekomandime për të ndihmuar shtetet anëtare në përafrimin e kornizave të tyre ligjore me standardet ndërkombëtare, por, megjithatë, puna e Komisionit të Venecias shpesh përfshin shqyrtimin e legjislacionit, kornizave kushtetuese dhe proceseve zgjedhore për të vlerësuar përputhjen e tyre me standardet ndërkombëtare dhe parimet demokratike duke shqyrtuar ligjet dhe duke dhënë rekomandime për të siguruar përputhshmëri me normat demokratike ku, opinionet dhe raportet e Komisionit mund të hedhin dritë mbi gjendjen e demokracisë dhe sundimit të ligjit në vende të veçanta, duke identifikuar fushat e shqetësimit dhe duke ofruar udhëzime për përmirësim, ndërkaq, vetë Komisioni i Venecias nuk kryen hetime, gjetjet dhe rekomandimet e tij mund të përdoren nga organe ose institucione të tjera, autoritetet kombëtare, gjykatat ose organizatat ndërkombëtare, në proceset e tyre hetimore ose vendimmarrje, si për shembull, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut mund t'i referohet opinioneve të Komisionit në rastet që lidhen me çështje kushtetuese ose legjislacionin zgjedhor, ku në përgjithësi, roli kryesor i Komisionit të Venecias është të ofrojë këshilla ligjore, ekspertizë dhe udhëzime për të mbështetur proceset demokratike dhe sundimin e ligjit, në vend që të kryejë hetime për raste ose shkelje specifike, andaj, siç kemi theksuar edhe më lartë, se veprimi i Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit bazohet në tre parimet bazë të trashëgimisë kushtetuese evropiane: demokracinë, të drejtat e njeriut dhe sundimin e ligjit, të cilat në të njëjtën kohë përbëjnë bazën e aktiviteteve të Këshillit të Evropës⁶².

Këto parime shprehen në tre fusha kyçe të veprimit të Komisionit:

⁶² Lidhur me Veprimtaritë e Komisionit shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_activities&lang=EN#:~:text=The%20Commission%27s%20activities,of%20the%20Council%20of%20Europe. Link i qasur për herë të fundit: 04.06.2023.

- të drejtat themelore dhe institucionet demokratike;
- drejtësia e zakonshme dhe drejtësia kushtetuese;
- partitë politike, zgjedhjet dhe referendumat⁶³.

Komisioni ndan gjithashtu standardet dhe praktikat më të mira të miratuara brenda vendeve të Këshillit të Evropës dhe përtej kufijve të tij, veçanërisht në vendet fqinje⁶⁴.

1.5.1 OPINIONET DHE STUDIMET

Detyra kryesore e Komisionit të Venecias është t'u ofrojë shteteve këshilla ligjore në formën e "opinioneve ligjore" mbi projektligjet ose legjislacionin tashmë në fuqi, i cili i paraqitet për shqyrtim, ku gjithashtu ai prodhon edhe studime dhe raporte për çështje aktuale, ku grupet e anëtarëve të ndihmuar nga sekretariati përgatisin projekt-mendimet dhe studimet, të cilat më pas diskutohen dhe miratohen në seancat plenare të Komitetit⁶⁵.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

TABELA 2:
Institucionet që mund të kërkojnë mendim – opinion

Kush mund të kërkojë një mendim?		
Shtetet anëtare	Këshilli i Europës	Organizatat ndërkombëtare
◇ Parlamentet	◇ Sekretar i përgjithshëm	◇ Bashkimi Evropian
◇ Qeveritë	◇ Komiteti i Ministrave	◇ OSBE/ODIHR
◇ Krerët e shteteve	◇ Asambleja Parlamentare	◇ OAS
	◇ Kongresi i Autoriteteve Vendore dhe Rajonale	◇ Organizata të tjera ndërkombëtare të përfshira në punën e Komisionit

1.5.2 MENDIMET E AMICUS CURIAE (MIQTË E KOMISIONIT TË VENECIAS)

Me kërkesë të një gjykate kushtetuese ose të Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, Komisioni mund të japë gjithashtu opinione amicus curiae, jo mbi kushtetutshmërinë e aktit në fjalë, por për çështje krahasuese kushtetuese dhe të së drejtës ndërkombëtare, ku Komisioni gjithashtu bashkëpunon me ombudspersonët përmes opinioneve të amicus ombuds kryesisht në lidhje me legjislacionin që rregullon punën e tyre⁶⁶.

Në vijim do të paraqiten dy fazat kyçe se si bëhet një Opinion dhe pas opinionit draft dorëzimi përfundimtar, dhe referenca në Komisionin e një (projekt) teksti kushtetues ose legjislativ nga një organ kombëtar ose ndërkombëtar ose Këshilli i Evropës:

⁶⁶ Ibid.

TABELA 3:
Faza përgatitore e opinionit

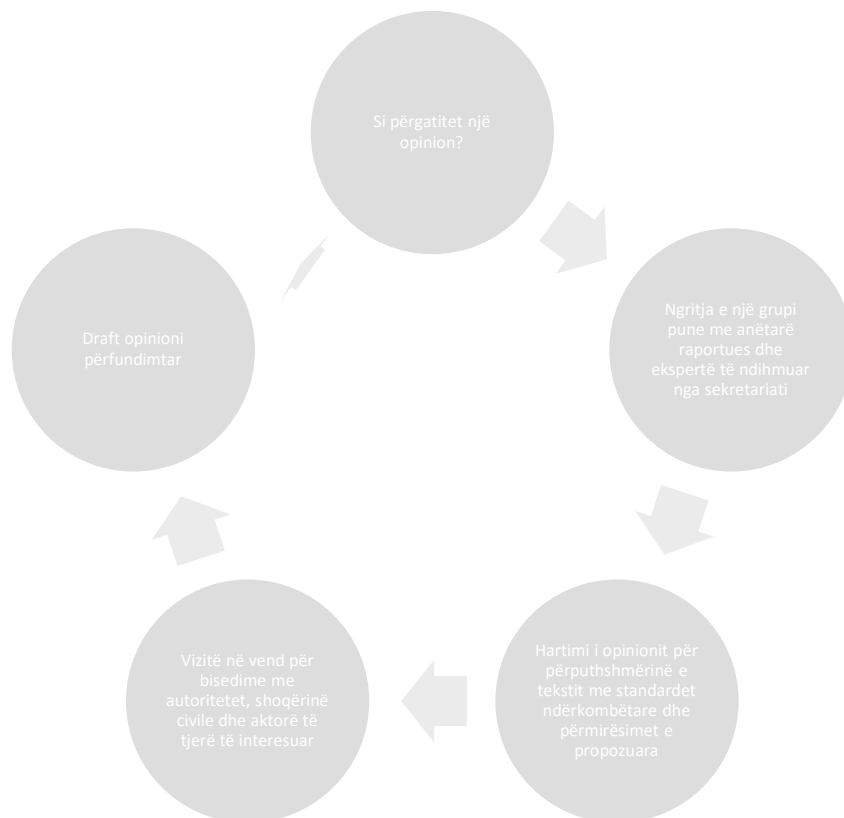
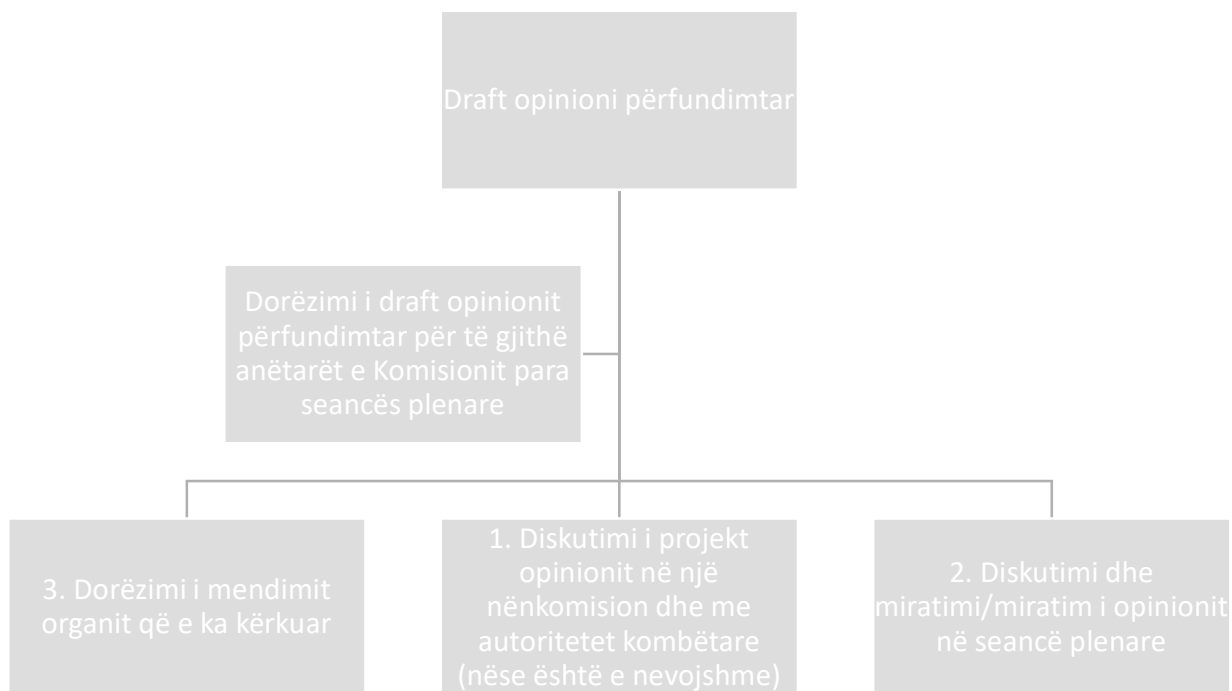

TABELA 4:
Fazat e draft opinionit të parë

1.5.3 NJË METODË PUNE E BAZUAR NË DIALOG

Komisioni nuk kërkon të imponojë zgjidhjet e përcaktuara në opinionet e tij, por përkundrazi, ai miraton një qasje jo-drejtuese të bazuar në dialog dhe ndan përvojën dhe praktikën e shteteve anëtare dhe, për këtë arsye, një grup pune viziton vendin përkatës për të takuar aktorë të ndryshëm dhe për të vlerësuar situatën në mënyrë sa më objektive, ku autoritetet janë gjithashtu në gjendje t'i paraqesin Komisionit komente mbi draft opinionet, ku opinionet e përgatitura përgjithësisht merren parasysh nga vendet në fjalë dhe, institucionet ndërkombëtare, shoqëria civile dhe media i referohen rregullisht opinioneve të Komisionit⁶⁷.

⁶⁷ Ibid.

1.5.4 KONFERENCA DHE SEMINARE

Duke qenë se cilësia e demokracisë varet jo vetëm nga cilësia e ligjeve, por edhe nga zbatimi i tyre, Komisioni zhvillon seminare dhe konferenca në partneritet me gjykatat kushtetuese, parlamentet, komisionet qendrore zgjedhore dhe universitetet⁶⁸.

1.5.5 BASHKËPUNIMI ME VENDE PËRTEJ EVROPËS

Pa harruar objektivin e tij në Evropë, Komisionit gjithnjë e më shumë i kërkohet të veprojë jashtë rajonit, nëpërmjet aktiviteteve në të gjitha fushat e tij të përgjegjësisë në vendet e Magrebit, Azisë Qendrore dhe Amerikës Latine, Komisioni i Venecias ka konfirmuar reputacionin e tij si një partner i pavarur, i paanshëm, kompetent dhe i besueshëm i autoriteteve në vendet në fjalë dhe i organizatave të ndryshme ndërkombëtare aktive në ato rajone⁶⁹.

1.5.6 RREGULLAT E PROCEDURËS

Bazuar në sesionin plenar me numër 50 dhe amendamentit e saj me numër 53, 61, 96, 101, 105, 116 (2002-2018), dhe në seancën plenare të 134-të (Venecia, 10-11 mars 2023) të “Komisionit evropian për demokraci nëpërmjet ligjit” bazuar nga statuti i Komisionit Venecias është nxjerrë rregullorja e punës lidhur me procedurat që do i zhvillojë Komisioni gjatë opinionëve të tij⁷⁰.

Rregullorja e Punës përshkruan procesin që shtetet anëtare ose subjektet e tjera të kërkojnë një opinion nga Komisioni i Venecias, ku ai mund të specifikojë kërkesat për paraqitjen

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Rregullorja e rishikuar e procedurës, e miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij plenare të 134-të (Venecia, 10-11 mars 2023), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)013-e) Link i qasur për herë të fundit: 04.06.2023.

e një kërkesë, duke përfshirë sigurimin e dokumenteve dhe informacionit përkatës dhe, përveç kësaj, shtjellon për shtetin se si duhet të dorëzohen të dhënat personale të kandidatit, përfshirë gjuha të cilën flet, adresa dhe 8 javë para skadimit të mandatit të emëroj kandidatin e ri, me çrast, mandati i një anëtari ose anëtari të asociuar të sapoemëruar fillon në ditën pas përfundimit të mandatit të anëtarit të mëparshëm ose, nëse shteti emëron një anëtar për herë të parë, në ditën e aderimit të Shtetit në Marrëveshjen e Zgjeruar⁷¹.

Mandati i një anëtari ose anëtari të asociuar përfundon:

a) në përfundim të mandatit të rregullt katërvjeçar, duke u kuptuar se mund të vazhdojë të ushtrojë funksionet e tij deri në emërimin e anëtarit të ri;

b) në ditën kur një letër dorëheqjeje e nënshkruar nga anëtari pranohet nga Sekretariati; dhe

c) ditën kur Komisioni vëren, me propozimin e Byrosë, me një shumicë prej dy të tretave të anëtarëve të tij se anëtari në fjalë nuk është më në gjendje ose nuk është i kualifikuar për të ushtruar funksionet e tij ose të saj, duke përfshirë për shkak të shkeljeve të rënda të detyrave të përcaktuara të përcaktuara në Parimet e Sjelljes së Komisionit⁷².

Rregullorja gjithashtu në nenin 2 ka paraparë edhe anëtarët e asociuar dhe vëzhguesit, ku thekson se:

a) Anëtari i asociuar ose vëzhguesi nuk ka të drejtë vote;

b) Me lejen e Presidentit, një anëtar i asociuar ose një vëzhgues mund të bëjë me gojë ose deklarata me shkrim për temat në diskutim;

c) Shtetet e autorizuar për të caktuar një vëzhgues informojnë Sekretariatit për emrin, adresën dhe gjuhët e punës së tij/saj⁷³.

Si dhe Zëvendësuesit e anëtarëve të komisionit ku:

a) Kjo Rregullore e Punës zbatohet “mutatis mutandis” për zëvendësuesit⁷⁴.

⁷¹ Ibid.

⁷² Rregullorja e rishikuar e procedurës, e miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij plenare të 134-të (Venecia, 10-11 mars 2023).

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Faza “*Mutantis Mutandis*” nënkupton që me qëllim që të jetë i mundur funksionimi i KV-së lejohet të bëhet *Mutantis Mutandis*, pra ndryshimi i mundshëm ose ndryshim i nevojshëm në mungesë të antarit apo për shkak të

b) Mandati i një zëvendësuesi do të përputhet me mandatin e anëtarit⁷⁵.

Rregullat zakonisht përcaktojnë procedurën për përgatitjen e opinioneve, gjë që përfshin caktimin e kërkesës tek një raportues ose një grup pune përgjegjës për shqyrtimin e çështjes në detaje; raportuesi ose grupi i punës kryen kërkime, analiza dhe konsultime sipas nevojës për të përgatitur draft opinionin; dhe si rregull i përgjithshëm, Komisioni do të mbajë katër seanca në vit, ku datat e seancave do të caktohen nga Komisioni më së voni në seancën e fundit të viteve të mëparshme dhe, datat e mbledhjeve të Nën komisioneve dhe grupeve të punës caktohen nga Sekretari, me udhëzim nga kryesuesi përkatës⁷⁶.

“Gjuhët e punës së Komisionit janë anglishtja dhe frëngjishtja; kuorum do të ketë nëse janë të pranishëm shumica e anëtarëve”⁷⁷.

Rregullorja e punës mund të përfshijë dispozita për zhvillimin e konsultimeve ose dëgjimeve gjatë përgatitjes së opinionit, gjë që mund të përfshijë ftesën e palëve të interesuara, ekspertëve ose përfaqësuesve të subjektit kërkues për të dhënë të dhëna, për të paraqitur argumente ose për të adresuar pyetje specifike, ku rregullat përshkruajnë procedurën për miratimin e opinioneve nga Komisioni i Venecias; projekt-opinionit paraqitet në seancë plenare, ku diskutohet, debatohet dhe nëse është e nevojshme, ndryshohet, dhe miratimi i opinionit zakonisht kërkon shumicën e votave të anëtarëve të pranishëm, ku duke u bazuar në nenin 2.5 të Statutit, çdo anëtar do të ketë një votë dhe, anëtarët nuk do të marrin pjesë në votimin e opinioneve që lidhen në mënyrë specifike, drejtpërdrejt ose tërthorazi, me shtetin që i ka emëruar ose shtetas të të cilit janë ose nëse Presidenti vëren se ka një konflikt të mundshëm në

nevojave të zëvendësimit të antarit të kaluar. "Mutatis mutandis" përkthehet "të gjitha ndryshimet e nevojshme janë bërë" ose "me ndryshimet e nevojshme". Faza mutatis mutandis tregon se ndonëse mund të jetë e nevojshme të bëhen disa ndryshime për të marrë parasysh situata të ndryshme, pika kryesore mbetet e njëjtë. Shih linkun: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/mutatis-mutandis> i qasur me datë: 15 June 2023.

⁷⁵ Rregullorja e rishikuar e procedurës, e miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij plenare të 134-të (Venecia, 10-11 mars 2023).

⁷⁶ RREGULLAT E RISHIKUARA E PROCEDURËS- Shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2023\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2023)013-e) Link i qasur për herë të fundit: 04.06.2023.

⁷⁷ Ibid.

lidhje me interesat e një anëtari, në përputhje me Parimet e Sjelljes dhe, çdo anëtar mund të kërkojë që mendimi i tij të regjistrohet në raportin e seancës⁷⁸.

Rregullat mund të specifikojnë procesin dhe afatin kohor për publikimin e opinioneve, gjë që përfshin sigurimin që versioni përfundimtar i opinionit të jetë në përputhje me vendimet e marra nga Plenari dhe të miratuara nga Kryetari i komisionit; opinionet zakonisht bëhen publike dhe shpërndahen përmes kanaleve zyrtare të Komisionit të Venecias, ndërkaq, Rregullorja e punës mund të trajtojë ndjekjen dhe zbatimin e opinioneve të Komisionit, që mund të përfshijë mekanizma për të monitoruar dhe vlerësuar zbatimin e rekomandimeve të përfshira në opinione, si dhe ofrimin e udhëzimeve ose asistencës së mëtejshme për subjektin kërkues, andaj, konform nenit 14a ka raste kur kërkohen opinione urgjente, dhe në raste të jashtëzakonshme, kur autoritetet ose organi kërkues mund të arsyetojnë se pritja për seancën e ardhshme Plenare nuk do të ishte e përshtatshme, me autorizimin e Komisionit ose të Byrosë, në konsultim me raportuesit, mund të jepet një opinion urgjent dhe botuar përpara shqyrtimit të tij nga Komisioni në një seancë plenare⁷⁹.

Përpara nxjerrjes dhe publikimit të tij, opinionit urgjent i dorëzohet Byrosë dhe Kryetarëve dhe Zëvendëskryetarëve të nën komisioneve dhe, Komisioni në një seancë plenare mund të japë udhëzime specifike për një mendim urgjent të planifikuar, ku një opinion i tillë urgjent i paraqitet Komisionit në seancën e tij të ardhshme, ndërkaq, Komisioni mund, në varësi të rrethanave:

- të marrë parasysh opinionin urgjent;
- të miratojë opinionin urgjent;
- të miratojë një opinion (të zakonshëm) bazuar në opinionin urgjent; ose
- të vendos të shtyejë shqyrtimin e opinionit për një seancë të ardhshme⁸⁰.

Projekt-opinionit i nënshtrohet një shqyrtim të brendshëm brenda Komisionit të Venecias, që shqyrtohet nga grupi i punës, komisioni ose vetë Plenari përkatës dhe, gjatë kësaj faze, komentet, ndryshimet dhe sugjerimet mund të bëhen nga anëtarët e komisionit, ndërkaq,

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

versioni përfundimtar i opinionit miratohet nga Komisioni i Venecias përmes një procesi vendimmarrjeje, ku kërkesat specifike të votimit, si shumica e cilësuar ose konsensusi, zakonisht janë të përshkruara në Rregulloren e Punës dhe, procesi i miratimit mund të bëhet gjatë seancës plenare ose përmes mjeteve elektronike, në varësi të rrethanave, dhe pasi të miratohet, opinionin publikohet dhe bëhet i disponueshëm publikisht, dhe i shpërndahet shtetit ose organizatës kërkuuese, autoriteteve përkatëse dhe palëve të tjera të interesuara, por, opinionin mund të ndahet edhe me organe të tjera evropiane, organizata ndërkombëtare ose institucione sipas rastit⁸¹.

⁸¹ Ibid.

KAPITULLI I DYTË

BASHKËPUNIMI I VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR ME KOMISIONIN E VENECIAS

Komisioni i Venecias është një organ këshillimor i Këshillit të Evropës që ofron ekspertizë ligjore dhe udhëzime për çështjet kushtetuese. Ai nuk kufizohet vetëm në Ballkanin Perëndimor, por mbulon të gjitha vendet anëtare të Këshillit të Evropës dhe më gjerë. Megjithatë, vendet e Ballkanit Perëndimor janë angazhuar në bashkëpunim me Komisionin e Venecias për të kërkuar ekspertizën e tij për reformat kushtetuese dhe ligjore. Sigurisht që bashkëpunimi ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe Komisionit të Venecias ka qenë i shumëanshëm dhe mbulon fusha të ndryshme të reformave ligjore dhe kushtetuese.

Bashkëpunimi ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe Komisionit të Venecias ka qenë instrumental në avancimin e parimeve demokratike, forcimin e shtetit të së drejtës dhe promovimin e reformave kushtetuese në rajon. Vendet e Ballkanit Perëndimor, duke përfshirë Shqipërinë, Bosnjë dhe Hercegovinën, Kroacinë, Malin e Zi, Maqedoninë e Veriut, Serbinë dhe Kosovën janë angazhuar në mënyrë aktive me Komisionin e Venecias për të kërkuar ekspertizën dhe udhëzimet e tij për çështjet ligjore dhe kushtetuese⁸².

Komisioni i Venecias, si organ këshillimor i Këshillit të Evropës, ofron opinione ligjore, këshilla dhe rekomandime të paçmueshme për vendet e Ballkanit Perëndimor, me çrast këto kërkesa për ndihmë shpesh kanë të bëjnë me ndryshimet kushtetuese, reformat zgjedhore dhe çështje të tjera ligjore që lidhen me proceset demokratike dhe sundimin e ligjit, ku pinionet e ekspertëve të Komisionit të Venecias shërbejnë si një burim jetik për vendet në ndjekjen e tyre për të përafruar kuadrin e tyre ligjor me standardet dhe parimet evropiane, dhe “efektet” e punës së Komisionit nuk mund të shihen të izoluara, por mund të kuptohen siç duhet vetëm nëse

⁸² Kosova është një nga 62 shtetet që është pjesë e Komisionit të Venecias përkundër që nuk është anëtare e KE por, ka aplikuar për anëtarim më 9 maj 2022 andaj, parashihet me fusnotën: Të gjitha referencat për Kosovën, qofshin territori, institucionet apo popullsia, do të kuptohen në përputhje të plotë me Rezolutën 1244 të Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara dhe pa paragjykuar statusin e Kosovës; për më tepër në linkun lidhur me 46 vendet anëtare dhe fusnota për Kosovën : <https://www.coe.int/en/web/portal/46-members-states> Link i qasur për herë të fundit: 30 Qershor 2023.

shikohen në një mënyrë më tërësore, meqë të gjitha shtetet evropiane, me përjashtim të Bjellorusisë (dhe Kosovës) janë bërë anëtarë të Këshillit të Evropës; andaj, motivimi fillestar për miratimin e ndryshimeve në rendin juridik nuk është më i rëndësishëm por, megjithatë, disa nga këto vende kanë aspiruar ose ende aspirojnë të bëhen anëtarë të Bashkimit Evropian⁸³.

Një opinion i miratuar nga Komisioni në lidhje me një shtet i cili është gjithashtu një shtet anëtar kandidat i Bashkimit Evropian - pothuajse pa përjashtim - do të ndikojë në negociatat e tij të anëtarësimit dhe për këtë arsye perceptohet nga autoritetet shtetërore në fjalë (dhe mund të rezultojë në) de facto detyruese, për shembull: mund t'i referohemi konkluzioneve të Këshillit të BE-së për procesin e zgjerimit dhe stabilizimit dhe asocimit në lidhje me Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe Republikën e Shqipërisë të 25 marsit 2020, në të cilat Këshilli i BE-së vendosi të hapë negociatat e anëtarësimit me Republikën e Shqipërisë dhe miratoi një sërë kushtesh që Shqipëria duhet të përmbushë përpara konferencës së saj të parë ndërqeveritare me shtetet anëtare të BE-së; në këtë dokument thuhet ndër të tjera se, Shqipëria duhet të sigurojë zbatimin e vazhdueshëm të reformës në drejtësi, duke përfshirë sigurimin e funksionimit të Gjykatës Kushtetuese dhe Gjykatës së Lartë, duke marrë parasysh ekspertizën përkatëse ndërkombëtare, përfshirë opinionet e aplikueshme të Komisionit të Venecias dhe, zhvillime të ngjashme mund të dallohen përballë shteteve të tjera anëtare candidate në Ballkanin Perëndimor, ku, lidhur me Turqinë, mund t'i referohemi një deklaratë të përbashkët të Federica Mogherini dhe Komisionerit Johannes Hahn të datës 13 mars 2017, ku potencohet, që merren parasysh mirë opinionet e Komisionit të Venecias për ndryshimet në Kushtetutën e Republikës së Turqisë të miratuara nga Turqia; nga Asambleja e Madhe Kombëtare më 21 janar 2017 dhe, komentet e Komisionit të Venecias mbi amendamentet e propozuara kushtetuese ngrenë shqetësime serioze për përqendrimin e tepruar të pushteteve në një zyrë, me efekt serioz në kontrollet dhe balancet e nevojshme dhe në pavarësinë e gjyqësorit⁸⁴.

⁸³ *Venice Commission 30th Anniversary 1990-2020*, Juristförlaget i Lund Distribution, Simona Granata -Menghini & Martin Kujer, *Advisory or de facto binding? Follow up to Venice Commission's opinions: Between reality and perception*, fq. 283.

⁸⁴ Ibid.

Është e qartë që Komisioni mund të ndihmojë vetëm në gjetjen e një zgjidhjeje por, rolin kryesor duhej ta luanin të tjerët, andaj, pa vullnet politik, konfliktet nuk mund të zgjidhen meqë nëse Komisioni ka mundur të kontribuojë në zgjidhjen e konflikteve në Ballkanin Perëndimor, por jo në ish-Bashkimin Sovjetik, kjo për faktin se vendet e këtij rajoni kanë një perspektivë shumë më realiste për t'u anëtarësuar në Bashkimin Evropian gjë që dha një nxitje të fuqishme për politikanët, por edhe për popullatën e përgjithshme, për të pranuar kompromise për të mos rrezikuar këtë objektiv afatgjatë⁸⁵.

Duke filluar nga viti 2019, Këshilli i Evropës, në konsultim me Bashkimin Evropian, ka nisur një projekt të titulluar: “Lehtësia Horizontale për Ballkanin Perëndimor dhe Turqinë” që synon të ndihmojë shtetet e Ballkanit dhe Turqinë për të sjellë sistemet e tyre ligjore në përputhje me parametrat e Këshillit të Evropës dhe Acquis të Bashkimit Evropian, si pjesë e një proces zgjerimi, ku ky bashkëpunim bazohet në ndërhyrjen e organeve të kontrollit të Këshillit të Evropës, përfshirë vetë Komisionin e Venecias, nëpërmjet instrumentit të rekomandimeve dhe opinioneve për përshtatjen e legjislacionit kombëtar të këtyre shteteve me standardet e përbashkëta evropiane⁸⁶.

Një aspekt tjetër i rëndësishëm i bashkëpunimit është monitorimi i proceseve zgjedhore, ku Komisioni i Venecias ka qenë aktivisht i përfshirë në vlerësimin e përputhshmërisë së sistemeve zgjedhore në Ballkanin Perëndimor me standardet ndërkombëtare, nëpërmjet rishikimit të legjislacionit zgjedhor, vlerësimit të pavarësisë dhe efektivitetit të organeve të menaxhimit të zgjedhjeve dhe dhënies së rekomandimeve për përmirësime, Komisioni i Venecias luan një rol vendimtar në promovimin e zgjedhjeve të drejta dhe transparente në rajon; për më tepër, Komisioni i Venecias ka ofruar ekspertizë dhe rekomandime për çështjet e sundimit të ligjit dhe reformat në drejtësi ku fokusohet në rritjen e pavarësisë dhe efikasitetit të gjyqësorit, promovimin e transparencës dhe llogaridhënies dhe forcimin e kuadrit ligjor për një sistem drejtësie të drejtë dhe efektiv, me çrast udhëzimet dhe rekomandimet e Komisionit kanë qenë

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Francesca Mauri, *The Contribution of the Venice Commission to the Strengthening of the Rule of Law in Europe*, HAL open Science, University Cote de Azur, 2021, fq.204.

me ndikim për të ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor të krijojnë sisteme të fuqishme gjyqësore që mbështesin parimet e shtetit të së drejtës.

Reformat kushtetuese përfitojnë edhe nga bashkëpunimi me Komisionin e Venecias. Komisioni shqyrton amendamentet e propozuara për kushtetutat e vendeve të Ballkanit Perëndimor, duke vlerësuar balancën e pushteteve, mbrojtjen e të drejtave themelore dhe përputhshmërinë e përgjithshme me standardet evropiane. Duke ofruar këshilla dhe rekomandime ekspertësh, Komisioni i Venecias ndihmon vendet e rajonit në zhvillimin dhe zbatimin e reformave kushtetuese që forcojnë parimet demokratike dhe sigurojnë mbrojtjen e të drejtave të njeriut.

Iniciativat për ngritjen e kapaciteteve përbëjnë një aspekt tjetër jetik të bashkëpunimit. Komisioni i Venecias organizon seminare, seminare dhe programe trajnimi për të mbështetur zhvillimin ligjor dhe institucional të vendeve të Ballkanit Perëndimor. Duke rritur njohuritë dhe aftësitë e profesionistëve ligjorë, politikë bërësve dhe aktorëve të tjerë përkatës, këto aktivitete kontribuojnë në forcimin e vazhdueshëm të sistemeve ligjore dhe praktikave demokratike në rajon.

Vendet e Ballkanit Perëndimor përqafojnë në mënyrë aktive bashkëpunimin me Komisionin e Venecias, duke demonstruar përkushtimin e tyre për zbatimin e rekomandimeve të Komisionit. Udhëzimi i ofruar nga Komisioni shërben si një burim i vlefshëm për reformat legjislativë, ndryshimet kushtetuese dhe vendimet e politikave. Vendet e rajonit e njohin rëndësinë e përafrimit të kuadrit të tyre ligjor me normat dhe parimet evropiane dhe ekspertiza e Komisionit të Venecias i ndihmon ata të arrijnë këto objektiva.

2.1 SFONDI HISTORIK I VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR DHE BASHKËPUNIMI I TYRE ME KOMISIONIN E VENECIAS

Që nga krijimi i tij në fund të Luftës së Ftohtë, Komisioni Evropian për Demokraci përmes Ligjit - Komisioni i Venecias, ka ofruar asistencë teknike-juridike në fushën e reformës kushtetuese për demokracitë e reja ose të rivendosura të Evropës Qendrore⁸⁷.

⁸⁷ Valentina Volpe, *The Venice Commission's Constitutional Assistance, Drafting Counter-Majoritarian Democracy*, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht ZaöRV 76 (2016) , fq. 811.

Një nga paradokset e fundit të shekullit XX në debatin e fundit mbi Evropën e paraqitur si një realitet i caktuar, për evropianët perëndimor vendet ballkanike janë një zonë veçanërisht e trubullt⁸⁸.

Rajoni i Ballkanit Perëndimor është një konstrukt artificial i Perëndimit Evropian, ku çdo përkufizim apo shpjegim racional i këtij termi artificial është problematik dhe i diskutueshëm; është problematik në kuptimin gjeografik dhe politik, meqë “Ballkani Perëndimor” është në zemër të zonës së Ballkanit Qendror, do ta përdor termin siç përkufizohet nga “autorët” e tij – “ish-Jugosllavia minus Sllovenia dhe Kroacia plus Shqipëria”, meqë sot, rajoni i Ballkanit Perëndimor përbëhet nga gjashtë shtete: Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Maqedonia, Kosova, Mali i Zi dhe Serbia dhe, nëse përpiqemi të justifikojmë këtë term, Ballkani Perëndimor me anëtarësimin e vendeve të ish-Federatës Jugosllave, një problem do të lindë sepse Shqipëria nuk ka qenë kurrë pjesë e kësaj Federate⁸⁹.

Rajoni ka dëshmuar ngritjen dhe rënien e perandorive, lëvizjet nacionaliste dhe shpërbërjen e Jugosllavisë, duke çuar në formimin e shteteve të reja; gjatë shekullit të 19-të dhe fillimit të shekullit të 20-të, Ballkani Perëndimor ishte pjesë e Perandorisë Osmane, e cila filloi të humbiste kontrollin mbi rajonin në fund të shekullit të 19-të, ku u shfaqën lëvizje nacionaliste, që kërkonin pavarësinë dhe bashkimin territorial të bazuar në identitetet e përbashkëta etnike dhe kulturore, dhe luftërat ballkanike të viteve 1912-1913 dhe Lufta e Parë Botërore rezultuan në ndryshime të rëndësishme territoriale dhe në krijimin e shteteve të reja, duke përfshirë Mbretërinë e Jugosllavisë, e cila bashkoi territore të ndryshme sllave të jugut; Mbretëria e Jugosllavisë, e themeluar në vitin 1918, u përball me tensione dhe konflikte të brendshme, veçanërisht gjatë Luftës së Dytë Botërore, ku vendi u pushtua nga fuqitë e Boshtit dhe u shfaqën lëvizjet e rezistencës; partizanët e udhëhequr nga komunistët, nën udhëheqjen e Josip Broz Titos, çliruan me sukses rajonin dhe krijuan një federatë socialiste të njohur si: Republika Socialiste Federative e Jugosllavisë (RSFJ) në vitin 1945, ku RSFJ përbëhej nga gjashtë republika, duke

⁸⁸ Lory Bernard, *Evropa Ballkanike* – nga viti 1945 deri në ditët tona, Dituria, Prishtinë, 2005, fq. 11.

⁸⁹ Ed. Grzegorz Pastuszko, *Constitutional identity and European Union axiology – perspective of Central European States*, CBPE, Author: Tanja Karakamisheva-Jovanovska *Does National and Constitutional Identity Matter in the EU Context - Who Is the Herren der Verträge? EU versus the Western Balkan Axiology*, 2022, fq. 158.

përfshirë Kroacinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Malin e Zi, Maqedoninë e Veriut, Serbinë dhe Slloveninë, si dhe dy krahina autonome brenda Serbisë: Kosovës dhe Vojvodinës; RSFJ përjetoi stabilitet relativ dhe zhvillim ekonomik gjatë epokës së Titos, i karakterizuar nga një politikë mos-angazhimi me Bashkimin Sovjetik dhe Perëndimin; por megjithatë, pas vdekjes së Titos në vitin 1980, tensionet u rishfaqën ndërsa ndjenjat nacionaliste u forcuan në republika të ndryshme; shpërbërja e Jugosllavisë filloi në fillim të viteve 1990, e shënuar me shpalljen e pavarësisë nga Sllovenia, Kroacia dhe Bosnja e Hercegovina, ku këto deklarata shkaktuan një sërë konfliktesh, duke përfshirë Luftën Kroate për Pavarësi (1991-1995) dhe Luftën e Bosnjës (1992-1995), të cilat rezultuan në humbje të konsiderueshme të jetës dhe zhvendosje të popullsisë, por pas konflikteve, u bënë përpjekje ndërkombëtare për të stabilizuar rajonin dhe për të nxitur bashkëpunimin, andaj, Komisioni i Venecias, i njohur zyrtarisht si Komisioni Evropian për Demokracinë përmes Ligjit, luajti një rol të rëndësishëm në këtë proces meqë vendet e Ballkanit Perëndimor kanë kërkuar ekspertizën dhe mbështetjen e Komisionit të Venecias për të forcuar institucionet e tyre demokratike, sundimin e ligjit dhe kuadrin kushtetues dhe Komisioni ka dhënë udhëzime për legjislacionin zgjedhor, reformat kushtetuese dhe çështjet që lidhen me të drejtat e njeriut dhe të drejtat e pakicave, ndërkaq, bashkëpunimi ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe Komisionit të Venecias ka qenë i rëndësishëm në periudhën pas konfliktit; ai ka ndihmuar në adresimin e sfidave që lidhen me drejtësinë tranzicionale, reformat kushtetuese dhe harmonizimin e kuadrit ligjor me standardet evropiane, ku rekomandimet e Komisionit kanë ndikuar në reformat ligjore dhe institucionale në rajon, duke promovuar parimet demokratike dhe shtetin e së drejtës meqë edhe vendet e Ballkanit Perëndimor kanë shprehur aspiratat e tyre për anëtarësim në Bashkimin Evropian (BE) ku anëtarësimi në BE kërkon përmbushjen e disa kriterëve që lidhen me demokracinë, shtetin e së drejtës, të drejtat e njeriut dhe ekonominë e tregut, prandaj, bashkëpunimi me Komisionin e Venecias është parë si një hap vendimtar në përafrimin e sistemeve ligjore të vendeve të Ballkanit Perëndimor me standardet dhe kërkesat e BE-së dhe në këtë drejtim, mund të thuhet që, në përgjithësi, sfondi historik i vendeve të Ballkanit Perëndimor ka formësuar peizazhet e tyre politike, sociale dhe ligjore, edhe atë, sikurse pas luftës

së parë, ashtu edhe pas luftës së dytë botërore, sërish zgjohej interesi për kushtetutshmërinë në shoqëri, andaj, edhe gjyqësia kushtetuese fiton peshë dhe hov⁹⁰.

Në retrospektivë, autori Erlir Puto, për vendet e Ballkanit si vende të dalura nga sistemi socialist e komunist, thekson që integrimi i këtyre vendeve është lidhur direkt me të drejtat e njeriut dhe ai thekson se duhet analizuar disa pika kyçe përfshi këtu: strukturën e shoqërisë, eksperiencat demokratike, situatat ekonomike, dhe funksionimin e shtetit të së drejtës⁹¹.

Bashkëpunimi me Komisionin e Venecias ka ofruar mbështetje të vlefshme në forcimin e institucioneve demokratike dhe kornizave ligjore, duke kontribuar në rrugën e rajonit drejt integritetit dhe stabilitetit evropian.

2.2. VLERËSIMI I KRIJIMIT TË BASHKËPUNIMIT TË VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR ME KOMISIONIN E VENECIAS

Bashkëpunimi i vendeve të Ballkanit Perëndimor me Komisionin e Venecias ka qenë një zhvillim pozitiv me disa avantazhe dhe rezultate të dukshme si dhe ka pasur implikime të rëndësishme për rajonin, andaj, ky vlerësim synon të evaltojë krijimin e këtij bashkëpunimi, duke nxjerrë në pah avantazhet dhe kufizimet e tij në promovimin e qeverisjes demokratike, reformave ligjore, drejtësisë tranzicionale, integritetit evropian dhe stabilitetit rajonal, me çrast veprimtaritë e Komisionit janë fryt i konvergencës së teorive të ndryshme të së drejtës: prandaj është e kuptueshme që vlerësimi dhe kuptimi i këtyre aktiviteteve nuk është një detyrë e lehtë për hulumtuesit që përpiqen ta inkuadrojnë Komisionin në një tablo njëdimensionale meqë procesi i balancimit të kontributeve të ndryshme mund të duket jo një ushtrim i arsytimit ligjor, por një çështje e zgjedhjes politike dhe, natyrisht, Komisioni nuk e deklaron qëndrimin e tij jurisprudent në terma të qartë meqë është organ teknik dhe jo shkencor dhe, nuk kërkohen justifikime të qarta të zgjidhjeve të tij në këtë çështje, por një qasje teknike juridike nuk mund të mos ketë

⁹⁰ Kurtesh Salihu *E drejta Kushtetuese*, Libri I, botimi katërt, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik, Prishtinë, 2004, fq. 149.

⁹¹ Erlir Puto, *E Drejta kushtetuese e krahasuar- Cikël leksionesh*, UFO Univeristy Press, Tiranë, 2008, fq. 190.

bazën e një baze teorike juridike; për më tepër, siç potencohet, trashëgimia evropiane nuk shërben vetëm në momentin e krijimit të kushtetutave të reja, por edhe si një parametër për të vlerësuar nëse një shtet përmbush kërkesat e demokracisë⁹².

Në vijim, do të paraqitet një tabelë me avantazhe dhe limite (me komente) e vlerësimit të Komisionit të Venecias përballë vendeve të Ballkanit Perëndimor:

⁹² Venice Commission 30th Anniversary 1990-2020, Sergio Bartole (Vep. Cit. 71), fq. 83-94.

TABELA 5:

Avantazhet e ndikimit të Opinioneve të KV në vendet e Ballkanin Perëndimor

AVANTAZHET	
Forcimi i Qeverisjes Demokratike apo Institucioneve	KV ka kontribuar në përmirësimin e qeverisjes demokratike dhe sundimit të ligjit në këto vende.
Reformat ligjore dhe harmonizimi	KV ka ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor në përafrimin e kuadrit ligjor me standardet evropiane.
Drejtësia Tranzicionale dhe Pajtimi	Vendet e Ballkanit Perëndimor janë përballur me sfida të rëndësishme në trajtimin e trashëgimisë së konflikteve dhe sigurimin e drejtësisë dhe pajtimit. KV ka ofruar mbështetje në adresimin e çështjeve të drejtësisë tranzicionale, si reformat kushtetuese dhe ngritja e komisioneve të së vërtetës dhe pajtimit.
Integrimet Evropiane	1. Bashkëpunimi me Komisionin e Venecias ka qenë i rëndësishëm në aspiratat e vendeve të Ballkanit Perëndimor për t'u anëtarësuar në Bashkimin Evropian. 2. Udhëzimet dhe rekomandimet e Komisionit kanë ndihmuar në harmonizimin e sistemeve ligjore të këtyre vendeve me standardet dhe kërkesat e BE-së, duke lehtësuar procesin e anëtarësimit. 3. Bashkëpunimi ka ofruar gjithashtu një platformë për vendet e Ballkanit Perëndimor që të demonstrojnë përkushtimin e tyre ndaj vlerave demokratike dhe sundimit të ligjit, të cilat janë thelbësore për anëtarësimin në BE.

Bashkëpunimi dhe Stabiliteti Rajonal	Bashkëpunimi me KV-në ka nxitur bashkëpunimin rajonal dhe stabilitetin në Ballkanin Perëndimor. Duke u angazhuar në një dialog të përbashkët dhe duke shkëmbyer përvojat, vendet kanë qenë në gjendje të adresojnë sfidat e përbashkëta dhe të zhvillojnë zgjidhje rajonale
--	---

TABELA 6:

Limitet apo Kufizimet e ndikimit të Opinioneve të KV në vendet e Ballkanit Perëndimor

KUFIZIMET		
Sfidat e implementimit	Ndërtim kapaciteti	Reforma të qëndrueshme
Efektiviteti i bashkëpunimit është subjekt i sfidave që lidhen me zbatimin e rekomandimeve dhe reformave. Dinamika kombëtare politike, rezistenca ndaj ndryshimit dhe kufizimet e kapaciteteve institucionale mund të pengojnë zbatimin në kohë dhe efektiv të këshillave të KV-së. Sigurimi i përkushtimit të qëndrueshëm nga qeveritë kombëtare dhe palët përkatëse të interesit është thelbësor për tejkalimin e këtyre sfidave.	Bashkëpunimi ka theksuar nevojën për ngritjen e kapaciteteve brenda institucioneve kombëtare në Ballkanin Perëndimor. Forcimi i kapaciteteve të gjyqësorit, administratës dhe organeve të tjera përkatëse është thelbësor për të siguruar zbatimin efektiv të reformave ligjore dhe për të mbështetur parimet demokratike. Investime të mëtijshme në trajnime, burime dhe zhvillim institucional janë të nevojshme për të adresuar këto mangësi kapacitetesh.	Qëndrueshmëria e reformave mbetet një shqetësim kritik. Bashkëpunimi duhet të fokusohet jo vetëm në ndryshimet e menjëhershme, por edhe në nxitjen e një kulture të qeverisjes demokratike dhe shtetit të së drejtës. Sigurimi i vazhdimësisë së reformave përtej periudhës së bashkëpunimit është jetik për stabilitetin dhe zhvillimin afatgjatë në Ballkanin Perëndimor.

Ky vlerësim synon të vlerësojë krijimin e këtij bashkëpunimi, duke nxjerrë në pah avantazhet dhe kufizimet e tij në promovimin e qeverisjes demokratike, reformave ligjore, drejtësisë tranzicionale, integritit evropian dhe stabilitetit rajonal, andaj, pavarësisht këtyre rezultateve pozitive, është e rëndësishme të pranohet se bashkëpunimi me Komisionin e Venecias nuk është një “shkop magjik” dhe sfidat mbeten meqë zbatimi i rekomandimeve dhe reformave të sugjeruara nga Komisioni mund të jetë një proces kompleks dhe i gjatë, që kërkon vullnet dhe përkushtim të qëndrueshëm politik; për më tepër, efektiviteti i bashkëpunimit mund të ndikohet nga dinamika e brendshme politike dhe kapaciteti i institucioneve kombëtare për të zbatuar reformat në mënyrë efektive dhe, bashkëpunimi ndërmjet vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe Komisionit të Venecias ka rezultuar i dobishëm në shumë fusha, duke përfshirë qeverisjen demokratike, reformat ligjore, drejtësinë tranzicionale, integritin evropian dhe stabilitetin rajonal por, ndërkohë që ekzistojnë sfidat e zbatimit dhe boshllëqet e kapaciteteve, bashkëpunimi ka hedhur një bazë solide për avancimin e vlerave demokratike dhe sundimit të ligjit në rajon me çrast, angazhimi i vazhdueshëm, mbështetja e qëndrueshme dhe përpjekjet për ndërtimin e kapaciteteve do të jenë thelbësore për të konsoliduar më tej këto arritje dhe për të siguruar një ndikim të qëndrueshëm pozitiv.

2.3. NDIKIMET FILLESTARE TË KOMISIONIT TË VENECIAS NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR NË KONSOLIDIMIN E DEMOKRACISË KUSHTETUESE

Komisioni i Venecias ka pasur ndikime të rëndësishme fillestare në vendet e Ballkanit Perëndimor në konsolidimin e demokracisë kushtetuese meqë roli i saj këshillues dhe ekspertiza në çështjet kushtetuese kanë luajtur një rol vendimtar në formësimin e kornizave kushtetuese dhe institucioneve demokratike në këto vende, andaj, në këtë drejtim, në Tabelën numër 6 kemi potencuar edhe disa limite; kur flitet për ndikime shpesh ndodh që „politika” apo subjektet politike në pushtet nuk i’u përshtaten rekomandimeve apo opinioneve të KV-së, ku kujtojmë që në tetor të vitit 2021 në raportin e Komisionit Evropian ndaj zyrës së prokurorisë speciale të Malit të Zi, u përsërit se jo të gjitha rekomandimet e Komisionit të Venecias ishin ndjekur, përfshirë atë që u pa si përfundim i pajustificuar i mandatit të Këshillit Prokurorial, ku ky raport i kushtoi shumë

më pak hapësirë akuzave për veprime të motivuara politikisht nga Zyra e Prokurorit Special (SPO) ose kredive të diskutueshme të akorduara nga qeveria për prokurorët dhe gjyqtarët dhe, BE-ja nuk i ka peshuar qartë të gjitha dobësitë strukturore në prokurorinë e vendit dhe, vazhdoi të insistonte në parakushtet formale, duke neglizhuar rastet kur kryeprokurori special i ka tejkaluar kompetencat e tij ligjore dhe disa prokurorë të varur tej mase në mbështetjen financiare të qeverisë përmes kredive për banim.⁹³

Për mos zbatim të rekomandimeve kemi raste edhe nga vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, ku ndër to është edhe mos zbatimi i rekomandimeve të KV-së ndaj uljes së pagave për punëtorët e sektorit publik dhe Gjyqtarëve në Kosovë, ku përkundër opinionit që të mos bëhet ulja e pagave për gjyqtar dhe prokuror, prap ligji i ri i pagave ka bërë një gjë të tillë⁹⁴.

Në vijim, do të analizohen disa nga ndikimet fillestare të Komisionit të Venecias:

2.3.1. DIZAJNI DHE REFORMA KUSHTETUESE

Komisioni i Venecias ka luajtur një rol vendimtar në formësimin e dizajnit kushtetues dhe proceseve të reformës në Ballkanin Perëndimor, ku, nëpërmjet këshillave të tij të ekspertëve, Komisioni i ka ndihmuar këto vende të krijojnë procese gjithëpërfshirëse dhe pjesëmarrëse për hartimin e kushtetutës dhe reformën, duke siguruar që tekstet kushtetuese pasqyrojnë parimet demokratike dhe respektimin e të drejtave themelore, Komisioni i Venecias ka kontribuar në konsolidimin e demokracisë kushtetuese.

2.3.2 MBROJTJA E TË DREJTAVE THEMELORE

Një nga fokuset kryesore të ndikimeve fillestare të Komisionit të Venecias ka qenë mbrojtja e të drejtave themelore në Ballkanin Perëndimor, ku Komisioni ka dhënë udhëzime për përfshirjen e

⁹³ Ky link ofron një punim rreth një analize nga vendi në vend të historikut të BE-së për nxitjen e demokratizimit në Ballkanin Perëndimor. Seksionet e vendeve fokusohen në shembuj konkretë se si ndikimi i BE-së kontribuoi pa dashje në formimin e stabilitetit dhe cilët faktorë përcaktuan nëse qasja e BE-së ishte konstruktive apo jo. Analiza lidhet me të metat në strategjitë dhe politikën e zgjerimit të BE-së siç identifikohen në kapitullin 1. Seksionet e vendeve reflektojnë se si metodologjia e rishikuar e anëtarësimit mund të ndikojë dhe/ose korrigjojë efektet negative të paqëllimshme nga politikat e BE-së dhe në këtë mënyrë të ndikojë në aftësinë e BE-së për të promovuar demokracinë dhe sundimi i ligjit. Së fundi, ato ofrojnë sugjerime për rregullime të mëtejshme të strategjive dhe politikave ekzistuese që mund të rrisin efektivitetin e përpjekjeve për promovimin e demokratizimit dhe sundimit të ligjit të BE-së. <https://www.clingendael.org/pub/2022/the-eu-as-a-promoter-of-democracy-or-stabilitocracy/3-stabilitocracy-formation-in-practice-lessons-from-the-western-balkans/> Link i qasur për herë të fundit: 05.06.2023.

⁹⁴ Ibid.

dispozitave të të drejtave të njeriut në kushtetuta dhe përafrimin e legjislacionit kombëtar me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut, duke theksuar rëndësinë e mbrojtjes së lirive individuale, promovimit të barazisë dhe sigurimit të aksesit në drejtësi, Komisioni i Venecias ka nxitur një kulturë të të drejtave të njeriut në rajon.

2.3.3 BALANCIMI I FUQIVE DHE KONTROLLEVE DHE BALANCE

Komisioni i Venecias ka mbështetur vendosjen e sistemeve të fuqishme të kontrollit dhe balancimit në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ai ka dhënë udhëzime për ndarjen e pushteteve ndërmjet pushtetit ekzekutiv, legjislativ dhe gjyqësor, si dhe rolin e organeve të pavarura kushtetuese. Duke promovuar ndarjen e pushteteve dhe mekanizmat efektivë të mbikëqyrjes, Komisioni ka kontribuar në konsolidimin e demokracisë kushtetuese dhe parandalimin e tendencave autoritare.

2.3.4 REFORMA NË SISTEMIN ZGJEDHOR

Sigurimi i proceseve zgjedhore të drejta dhe transparente është jetik për konsolidimin e demokracisë kushtetuese. Komisioni i Venecias ka ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor në zbatimin e reformave të sistemit zgjedhor. Ai ka dhënë rekomandime për legjislacionin zgjedhor, regjistrimin e votuesve, financimin e fushatës dhe funksionimin e organeve të menaxhimit të zgjedhjeve. Duke promovuar praktikat demokratike zgjedhore, Komisioni ka kontribuar në legjitimitetin dhe besueshmërinë e zgjedhjeve në rajon.

2.3.5 FORCIMI I PAVARËSISË SË GJYQËSORIT

Komisioni i Venecias ka qenë instrumental në forcimin e pavarësisë së gjyqësorit dhe reformës në Ballkanin Perëndimor. Ai ka dhënë udhëzime për emërimet në drejtësi, ngritjen e këshillave gjyqësorë dhe përmirësimin e mekanizmave disiplinorë. Duke mbështetur krijimin e gjyqësorit të paanshëm dhe të pavarur, Komisioni ka përmirësuar sundimin e ligjit dhe mbrojtjen e të drejtave të qytetarëve.

2.3.6 RITJA E KAPACITETEVE LIGJORE DHE INSTITUCIONALE

Ndikimet fillestare të Komisionit të Venecias janë fokusuar në rritjen e kapaciteteve ligjore dhe institucionale në vendet e Ballkanit Perëndimor. Komisioni ka zhvilluar programe trajnimi, seminare dhe iniciativa për ngritjen e kapaciteteve për profesionistët ligjorë, gjyqtarët dhe nëpunësit civilë. Duke përmirësuar ekspertizën ligjore, duke promovuar praktikën më të mira dhe duke nxitur një kulturë të profesionalizmit, Komisioni ka kontribuar në konsolidimin e demokracisë kushtetuese duke forcuar kapacitetin e institucioneve përgjegjëse për të mbështetur parimet demokratike.

2.3.7 PROMOVIMI I BASHKËPUNIMIT RAJONAL

Komisioni i Venecias ka luajtur një rol vendimtar në nxitjen e bashkëpunimit rajonal midis vendeve të Ballkanit Perëndimor. Nëpërmjet aktiviteteve dhe iniciativave të tij, Komisioni ka lehtësuar dialogun, shkëmbimin e njohurive dhe shkëmbimin e përvojave ndërmjet aktorëve politikë, ekspertëve ligjorë dhe organizatave të shoqërisë civile. Duke promovuar bashkëpunimin rajonal, Komisioni ka ndihmuar në ndërtimin e besimit, zgjidhjen e mosmarrëveshjeve dhe krijimin e një mjedisi të favorshëm për konsolidimin e demokracisë kushtetuese dhe stabilitetit rajonal.

Ndikimet fillestare të KV-së në Ballkanin Perëndimor kanë qenë të rëndësishme në konsolidimin e demokracisë kushtetuese. Nëpërmjet ekspertizës, rekomandimeve dhe nismave për ndërtimin e kapaciteteve, Komisioni ka formësuar kornizat kushtetuese, ka promovuar të drejtat e njeriut, fuqitë e balancuara, ka përmirësuar proceset zgjedhore, ka forcuar pavarësinë e gjyqësorit dhe ka nxitur bashkëpunimin rajonal. Këto ndikime fillestare kanë hedhur një bazë solide për konsolidimin e demokracisë kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor, duke vendosur terrenin për përparim të mëtejshëm në zhvillimin demokratik të rajonit.

PJESA E DYTË

KAPITULLI I TRETË

ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DREJTËSINË KUSHTETUESE DHE NDRYSHIMET NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR

Komisioni luan një rol vendimtar në promovimin dhe forcimin e drejtësisë kushtetuese, duke përfshirë edhe vendet e Ballkanit Perëndimor, ku objektivi kryesor i Komisionit të Venecias është të mbështesë shtetet anëtare në zhvillimin dhe zbatimin e kornizave kushtetuese demokratike dhe efektive që respektojnë sundimin e ligjit, të drejtat e njeriut dhe parimet demokratike, dhe ekspertiza e tij qëndron në shqyrtimin dhe dhënien e mendimeve për projektligje, amendamente kushtetuese dhe tekste të tjera ligjore që lidhen me çështjet kushtetuese, dhe në këtë drejtim, roli i Komisionit të Venecias përpunohet në nenin 1 të Statutit të Rishikuar, i cili mandaton objektivat e mëposhtëm: forcimi i të kuptuarit të sistemeve ligjore të shteteve pjesëmarrëse, me synimin për t'i afruar ato; promovimi i shtetit të së drejtës dhe demokracia; dhe të shqyrtojë problemet e ngritura nga puna e institucioneve demokratike dhe forcimi dhe zhvillimi i tyre⁹⁵.

Lidhur me vendet e Ballkanit Perëndimor, Komisioni i Venecias ka qenë aktivisht i përfshirë në ndihmën e këtyre vendeve në reformat e tyre kushtetuese dhe në krijimin e sistemeve të forta kushtetuese, duke ofruar këshilla dhe rekomandime ekspertësh për një gamë të gjerë çështjesh kushtetuese, duke përfshirë organizimin e institucioneve shtetërore, sistemet zgjedhore, mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe pavarësinë e gjyqësorit dhe, vendet e Ballkanit Perëndimor, si: Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kroacia, Kosova, Mali i Zi, Maqedonia e Veriut dhe Serbia, kanë pësuar tranzicione të rëndësishme politike dhe kushtetuese që nga shpërbërja e Jugosllavisë meqë, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol thelbësor në mbështetjen e këtyre

⁹⁵ Paul Craig, *Transnational Constitution-Making: The Contribution of the Venice Commission on the Law and Democracy*, Article by : Indiana University Maurer School of Law, 2017. fq. 61.

vendeve gjatë proceseve të tyre të konsolidimit demokratik dhe në asistimin e tyre në përafrimin e kuadrit të tyre kushtetues me standardet evropiane.

Në këtë drejtim, Komisioni ka ofruar ekspertizë dhe opinione për çështje të ndryshme kushtetuese në Ballkanin Perëndimor, duke përfshirë funksionimin e institucioneve demokratike, ligjet zgjedhore, të drejtat e pakicave, decentralizimin dhe reformën në drejtësi. Rekomandimet e tij i kanë ndihmuar këto vende të rrisin transparencën, llogaridhënien dhe efektivitetin e sistemeve të tyre kushtetuese, duke kontribuar në konsolidimin e qeverisjes demokratike dhe shtetit të së drejtës.

3.1 KONTRIBUTI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË KRIJIMIN DHE NDRYSHIMET KUSHTETUESE NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR

Komisioni i Venecias ka dhënë kontribut të rëndësishëm në krijimin dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor meqë përfshirja e tij ka qenë e rëndësishme në formësimin e kornizave kushtetuese dhe mbështetjen e reformave demokratike në këto vende por edhe, Hans Kelsen kishte nënvizuar në kontributin e tij për një teori evropiane të rishikimit gjyqësor të legjislacionit se emërimi i gjyqtarëve kushtetues nënkuptonte ndërhyrjen e organeve politike të shtetit, ku sipas tij, kjo lëvizje nuk duhet të paraqesë vështirësi institucionale dhe praktike që zakonisht e ndërlikojnë ardhjen e një gjyqësori të ri të zakonshëm dhe, pavarësisht se zhvillimet e fundit kanë ngritur dyshime për besueshmërinë e kësaj ideje, ajo ndihmoi në shpjegimin e marrëveshjes politike të arritur në Poloni në vitet 1980 për krijimin e një Gjykate Kushtetuese, e cila i hapi rrugën tranzicionit të atij vendi⁹⁶.

Janë të paktën katër shtresa “sedimentare” që mund të dallohen në studimin e kushtetutave: krijimi dhe kushtet e vetë kushtetutës; amendamenti kushtetues; legjislacioni që ndikon drejtpërdrejt ose tërthorazi në kuptimin dhe zbatimin e termave kushtetuese; dhe praktika kushtetuese, qoftë në formën e konventave institucionale, qoftë të perceptimeve të kushtetutës

⁹⁶ Sergio Bartole, *The Internationalisation of Constitutional Law - A View from the Venice Commission*, Parliamentary Democracy in Europe, Volume 5, HART Publishing, 2020, fq. 18.

nga populli, me çrast, kushtetuta e konceptuar gjerësisht është një pjesë e rëndësishme e punës së Komisionit të Venecias, siç konfirmohet nga numri i madh i opinionëve që kanë trajtuar këtë çështje dhe, puna e Komisionit në këtë fushë varet nga një referencë e bërë nga shteti përkatës, ose një institucion tjetër që ka të drejtë ta bëjë këtë, dhe kjo do të përcaktojë qëllimin e opinionit dhe, opinionet e Komisionit kanë trajtuar tre nga katër aspektet e kushtetutave të përcaktuara më sipër⁹⁷.

Së pari, ka mendime që kanë të bëjnë me hartimin dhe kushtet e kushtetutës ose pjesë të rëndësishme të saj gjë që ilustron nga opinionet e Komisionit për Tunizinë, Islandën, Bosnjën dhe Hercegovinën, Hungarinë, Moldavinë dhe Armeninë, ndërkaq, qëllimi i opinionëve të Komisionit ndryshonte në këto raste, ato ilustronin rolin e tij në këshillimin mbi kushtetutën në tërësi, ose duke ofruar këshilla për pjesët që ishin qendrore në skemën kushtetuese të atij vendi të caktuar; Së dyti, ka një numër të madh opinionesh që kanë të bëjnë me ndryshimet kushtetuese, ku procesi i reformës kushtetuese është shpesh kompleks dhe i gjatë dhe, në disa vende ajo ka zgjatur disa vite, me ndryshime të kryera nëpërmjet ndryshimeve kushtetuese ku katalizatorët për ndryshime të tilla ndryshojnë dhe, në disa raste është kuptimi se dizajni fillestar kushtetues është i papërsosur; në të tjerat është rezultat i konfigurimeve të reja politike që dëshirojnë të riformulojnë arkitekturën institucionale dhe kushtetuese të vendit; në raste të tjera, motivet mund të jenë më të errëta, të tilla që shumica aktuale kërkojnë të përforcojnë pushtetin e tyre nëpërmjet ndryshimeve kushtetuese të dizajnuara, për shembull: për të kufizuar pushtetin e gjyqësorit, andaj, një përmbledhje e shumë opinionëve të Komisionit mund të nxirret nga përpilimi i tij për amendamentet kushtetuese, dhe qasja e tij konceptuale ndaj amendamentit kushtetues është e dukshme në një raport të veçantë mbi këtë temë; Së treti, ekziston një grup edhe më i madh mendimesh që kanë të bëjnë me legjislacionin që plotëson dispozitat kushtetuese, ku nuk është rastësi që faqja e internetit e Komisionit për reformën kushtetuese liston, ndër të tjera, çështjet e mëposhtme: kontrollet dhe balancat ndërmjet pushteteve dhe parimi i bashkëpunimit ndër-institucional; delegimi i kompetencave legjislative; reforma në drejtësi; garancitë për sundimin e ligjit dhe të drejtat dhe liritë themelore; sistemet zgjedhore;

⁹⁷ Craig, (Vep. Cit. 82) fq. 73-74.

dhe çështjet që kanë të bëjnë me vetëqeverisjen lokale dhe decentralizimin, ku mund të vërehet se duhet dalluar kushtetutën, krijimin dhe dispozitat e saj, nga të gjitha të tjerat dhe, ndikimet që formojnë hartimin e kushtetutës dhe përmbajtjen e dispozitave të saj janë qartësisht qendrore, andaj, numërimi se sa kushtetuta përmbajnë dispozita të një lloji të caktuar është një ndihmë, megjithëse e kufizuar por, megjithatë, është e gabuar normativisht dhe pragmatikisht të vihet një vijë e ngurtë midis kushtetutës dhe legjislacionit që është krijuar për të plotësuar kuptimin e dispozitave të kushtetutës, dhe është e gabuar të eliminohet ekzistenca e së njëjtës dispozite në shumë kushtetuta me ekuivalencë zbatimi⁹⁸.

Futja e parimit të bashkëpunimit besnik në Opinionin për Rumaninë ishte një risi që pasuroi kontributin e Komisionit në identifikimin e parimeve kushtetuese evropiane, meqë një zhvillim i tillë është i shpeshtë në monitorimin e drafteve kushtetuese dhe legjislative nga Komisioni, ndërkaq, shqyrtimi i përgjithshëm i situatës së rendit kushtetues të një shteti kërkon konsiderata të përgjithshme, shqyrtimi i akteve individuale nënkupton identifikimin e parimeve dhe rregullave specifike që duhen zbatuar, me çrast, funksionimi i kushtëzimit favorizon kontributin e përpiktë në përpunimin e së drejtës kushtetuese ndërkombëtare nga Komisioni⁹⁹.

Kontributi teknik i Komisionit të Venecias ishte veçanërisht i rëndësishëm në vazhdimin e anëtarësimit të shteteve të lartpërmendura në Këshillin e Evropës dhe BE, ku në vitin 1990, Komisioni nxori Opinionet që trajtonin kushtet e reja të disa shteteve, në veçanti të Shqipërisë, Moldavisë, Armenisë, Polonisë, Ukrainës dhe Rusisë ndërkaq, në vitet në vijim, trendi ndryshoi dhe ndërhyrjet e Komisionit interesuan një numër të madh vendesh, sepse janë kërkuar opinione në funksion të zbatimit legjislativ të angazhimeve të marra nga shtetet në momentin e anëtarësimit të tyre në KE dhe BE¹⁰⁰.

Shumë opinione të Komisionit japin dëshmi të rëndësishme të kontributit të këtij organi në zhvillimet e trashëgimisë kushtetuese evropiane, për shembull: në një rast në lidhje me Shqipërinë, Komisioni sugjeroi që interesi i shtetit për të zbatuar një Akt të Lustracionit që me sa

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Bartole (Vep. Cit.83) fq.31.

¹⁰⁰ Ibid, fq. 32.

duket prek disa gjyqtarë të gjykatës kushtetuese duhet të balancohet me vazhdimësinë e rishikimit gjyqësor të legjislacionit, prandaj, nëse ligji i lustracionit nuk parashikonte zëvendësimin e përkohshëm të tyre, gjyqtarët pozicioni i të cilëve ishte i dyshimtë do të duhej të qëndronin në detyrë dhe të përmbaheshin nga abstenimi dhe, në këtë mënyrë u bë i mundur miratimi i një vendimi për kushtetutshmërinë e Ligjit të Lustracionit pasi u sigurua prania e numrit të nevojshëm të gjyqtarëve për marrjen e një vendimi, meqë opinioni bazohej dukshëm në një doktrinë të drejtësisë kushtetuese që duhet të jetë e pranishme në mënyrë efektive për të garantuar vazhdimësinë e përputhshmërisë së sistemit me kushtetutën; për më tepër, sugjerimi parashikonte jo vetëm integrimin e matjes ndërkombëtare, por u mundësoi gjyqtarëve shqiptarë të mbushnin një boshllëk të legjislacionit të brendshëm duke miratuar një rregull të re, dhe nga këndvështrimi i shtetit shqiptar, këshilla e Komisionit nënkuptonte ushtrimin e një pushteti ligjvënës nga gjykata kushtetuese që është tipar i zakonshëm i drejtësisë kushtetuese¹⁰¹.

Në këtë drejtim, një numër i kontributeve të KV-së janë siç vijon:

- Hartimi dhe rishikimi i teksteve kushtetuese: Komisioni i Venecias ka marrë pjesë aktive në hartimin dhe rishikimin e teksteve kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ai ka dhënë mendime dhe rekomandime ekspertësh për çështje të ndryshme kushtetuese, duke siguruar që kushtetutat të jenë në përputhje me parimet demokratike, sundimin e ligjit dhe standardet e të drejtave të njeriut.

- Reforma Zgjedhore: Komisioni i Venecias ka luajtur një rol vendimtar për të ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor në reformimin e sistemeve të tyre zgjedhore. Ai ka dhënë rekomandime për përmirësimin e drejtësisë, transparencës dhe gjithë përfshirjes së zgjedhjeve. Këto rekomandime kanë ndihmuar në përmirësimin e proceseve demokratike dhe kanë siguruar kushte të barabarta për partitë politike dhe kandidatët.

- Mbrojtja e të drejtave themelore: Komisioni i Venecias ka theksuar mbrojtjen e të drejtave themelore në reformat kushtetuese të vendeve të Ballkanit Perëndimor. Ai ka dhënë udhëzime për forcimin e dispozitave për të drejtat e njeriut, duke përfshirë të drejtat e pakicave, grave dhe

¹⁰¹ Ibid, fq. 52.

grupeve të cënueshme. Kjo ka kontribuar në promovimin e barazisë, mos diskriminimit dhe mbrojtjen e lirive individuale.

- Pavarësia e Gjyqësorit: Komisioni i Venecias ka trajtuar çështjen e pavarësisë së gjyqësorit në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ai ka dhënë rekomandime për rritjen e pavarësisë, paanshmërisë dhe efikasitetit gjyqësor. Këto rekomandime kanë synuar të forcojnë sundimin e ligjit dhe të sigurojnë qasje në drejtësi për të gjithë qytetarët.

- Decentralizimi dhe qeverisja lokale: Komisioni i Venecias ka ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor në përpjekjet e tyre për të decentralizuar pushtetin dhe për të forcuar qeverisjen vendore. Ai ka ofruar ekspertizë për hartimin e dispozitave kushtetuese që promovojnë struktura efektive të qeverisjes vendore, duke siguruar pjesëmarrjen e komuniteteve vendore në proceset vendimmarrëse.

- Drejtësia Tranzicionale dhe Pajtimi: Komisioni i Venecias ka mbështetur në mënyrë aktive proceset e drejtësisë tranzicionale dhe përpjekjet e pajtimit në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ai ka dhënë këshilla për krijimin e komisioneve të së vërtetës dhe pajtimit, trajtimin e trashëgimisë së konflikteve të kaluara dhe trajtimin e abuzimeve të të drejtave të njeriut. Këto kontribute kanë synuar të promovojnë shërimin, përgjegjshmërinë dhe rivendosjen e besimit brenda shoqërive.

- Ngritja e kapaciteteve dhe asistencë teknike: Krahas dhënies së opinionëve dhe rekomandimeve, Komisioni i Venecias ka kryer aktivitete për ngritjen e kapaciteteve dhe ka ofruar asistencë teknike për vendet e Ballkanit Perëndimor. Ajo ka organizuar programe trajnimi, seminare dhe vizita studimore për të rritur njohuritë dhe aftësitë e aktorëve kushtetues, duke përfshirë parlamentarët, gjyqtarët dhe profesionistët ligjorë.

Për kontributin më të thellë që ka Komisioni i Venecias në Ballkanin Perëndimor do të flitet në kapitullin e pestë të këtij punimi, ku do të analizohet kontributi i KV për secilin vend veç e veç. Këto kontribute më lartë të cekura të Komisionit të Venecias kanë pasur një ndikim të rëndësishëm në zhvillimin dhe reformat kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor. Ata i kanë ndihmuar këto vende të përafrojnë kuadrin e tyre kushtetues me standardet evropiane, të forcojnë institucionet demokratike dhe të promovojnë sundimin e ligjit dhe të drejtat e njeriut. Angazhimi i vazhdueshëm i Komisionit të Venecias vazhdon të mbështesë progresin dhe konsolidimin e demokracisë në rajon.

3.2 ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DISPOZITËN E NDRYSHIMIT KUSHTETUES

Për rolin e Komisionit të Venecias kemi diskutuar në disa pika në fillim të këtij kapitulli, por edhe në kapitullin e parë gjatë diskutimeve për historikun dhe misionin e KV-së ku u potencua roli vendimtar i Komisionit të Venecias në ofrimin e udhëzimeve dhe rekomandimeve për ndryshimet kushtetuese ku, roli i tij është kryesisht këshillues, duke synuar të ndihmojë vendet në zhvillimin dhe zbatimin e reformave kushtetuese në përputhje me parimet demokratike, sundimin e ligjit dhe standardet e të drejtave të njeriut, andaj, në këtë drejtim, duhet potencuar që, reformat kushtetuese janë procese komplekse dhe të gjata, ku në disa shtete evropiane, këto procese janë shtrirë në disa vite dhe janë realizuar nëpërmjet grupeve të mëvonshme të amendamenteve, por, ndonjëherë ato janë rezultat i një pozicionimi të ri të forcave politike pas zgjedhjeve dhe i shtyrë nga mazhoranca të reja që dëshirojnë të konsolidojnë dhe, sipas rastit, të rivendosin arkitekturën institucionale dhe kushtetuese të vendit¹⁰².

Stabiliteti kushtetues është një element i rëndësishëm për stabilitetin e vendit në tërësi dhe nuk duhet miratuar një Kushtetutë e re si “zgjidhje e shpejtë” për zgjidhjen e problemeve aktuale politike, p.sh. në rastin e koncept dokumentit mbi themelimin dhe funksionimin e Asamblesë Kushtetuese të Ukrainës, në raportin e tij për Amendamentin Kushtetues, Komisioni i Venecias shprehu shqetësimin e tij në lidhje me procedurat tepër të ngurta dhe paralajmëroi kundër vështirësisë së përfshirjes në reformën kushtetuese në raste të tilla, ndërkaq, në raste të tjera, Komisioni është përballur me sfidën e kundërt, ku ndryshimet, apo tentativat për amendamente të kushtetutës ndodhin në baza tepër të shpeshta, gjë që mund të ndikojë negativisht edhe në stabilitetin kushtetues dhe politik, ku Komisioni ka theksuar kështu se, një kushtetutë nuk mund të ndryshohet në lidhje me çdo ndryshim të situatës politike në vend ose pas formimit të një shumice të re parlamentare¹⁰³.

¹⁰² Lidhur me Reformat kushtetuese, shiko linkun e paraqitur. https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Reforms&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 05.07.2023.

¹⁰³ VENICE COMMISSION-COMPILATION OF OPINIONS: “CONCERNING CONSTITUTIONAL PROVISIONS FOR AMENDING THE CONSTITUTION”, CD(2015)056, 22 December 2015.

Komisioni i Venecias luan një rol jetik edhe në lehtësimin e ndryshimeve kushtetuese duke ofruar udhëzime ekspertësh, rekomandime dhe vlerësime të pavarura; ai u ofron vendeve që i nënshtrohen reformave kushtetuese ekspertizë të vlefshme në drejtimin e çështjeve komplekse ligjore dhe kushtetuese, ku vlerësimet e Komisionit ndihmojnë për të siguruar që ndryshimet e propozuara janë në përputhje me parimet demokratike, të drejtat e njeriut dhe sundimin e ligjit dhe, nëpërmjet rekomandimeve të tij, Komisioni i Venecias rrit cilësinë dhe efektivitetin e dispozitave kushtetuese, duke kontribuar në zhvillimin e kornizave kushtetuese të mirë-projektuara dhe gjithëpërfshirëse dhe, Komisioni gjithashtu promovon dialogun dhe konsultimet, duke inkurajuar vendet që të angazhojnë palët e interesuara dhe të përfshijnë perspektiva të ndryshme; duke kryer analiza krahasuese dhe duke ndarë praktikat më të mira, Komisioni i Venecias ndihmon vendet në miratimin e modeleve efektive kushtetuese; ai ofron asistencë ligjore dhe teknike, duke ndihmuar në hartimin dhe formulimin e teksteve kushtetuese dhe ndihmon në ndërtimin e kapaciteteve të aktorëve kushtetues nëpërmjet programeve të trajnimit por, gjithashtu, Komisioni monitoron edhe zbatimin e ndryshimeve kushtetuese, duke ofruar mbështetje të vazhdueshme për të adresuar çdo sfidë që mund të lindë me atë që, në fund të fundit, roli i Komisionit të Venecias është të sigurojë që ndryshimet kushtetuese të bazohen në parimet demokratike, të drejtat e njeriut dhe sundimin e ligjit, duke promovuar kështu stabilitetin, llogaridhënien dhe mbrojtjen e të drejtave themelore brenda vendeve që i nënshtrohen reformës kushtetuese¹⁰⁴.

Duke e ditur se KV-ja është pjesë integrale e KE-së, që të kuptohet në esencë roli i KV-së duhet t'a shtjellohet në ca pika edhe Këshilli i Evropës, gjë që është tashmë në nenin 1 të Statutit të Këshillit të Evropës që shfaqet nocioni i idealeve dhe parimeve që janë trashëgimi e përbashkët e shteteve anëtare, ku Statuti parashikon shprehimisht, midis këtyre parimeve, "parimin e shtetit të së drejtës dhe parimin në bazë të të cilit çdokush që është nën juridiksionin (të Shteteve Anëtare) gëzon të drejtat e njeriut dhe liritë themelore"; për më tepër, në preambulën e Statutit,

¹⁰⁴ Ibid.

i referohet "parimeve të lirisë individuale, lirisë politike dhe shtetit të së drejtës, mbi të cilat bazohet e tërë demokracia e mirëfilltë"¹⁰⁵.

Në këtë vijë, shprehen qartë tre vlerat qendrore të veprimtarisë së Këshillit të Evropës:

- të drejtat e njeriut;
- demokracia; dhe
- zbatimi i ligjit¹⁰⁶.

Kërkesat për ndihmë dhe pjesëmarrja e Komisionit të Venecias në këto procese dëshmojnë besimin dhe respektin që gëzon Komisioni nga shtetet përkatëse si dhe nga partnerët institucionalë brenda dhe jashtë Këshillit të Evropës¹⁰⁷.

Vitet e fundit, Komisioni i Venecias ka punuar për reforma të rëndësishme kushtetuese dhe, ose çështje kushtetuese në një numër të konsiderueshëm vendesh evropiane dhe joevropiane, duke përfaqësuar demokracitë më të reja dhe më të vendosura¹⁰⁸.

Në këtë kontekst, Komisioni trajtoi çështje të ndryshme dhe komplekse, duke përfshirë:

- ⇒ *ekuilibri ndërmjet fleksibilitetit dhe ngurtësisë së dispozitave kushtetuese;*
- ⇒ *procedurat për ndryshimin e Kushtetutës (pragjet dhe mazhoranca e kërkuar për amendamentin kushtetues, gjithë përfshirja e procesit kushtetues, pjesëmarrja e qytetarëve në vendimmarrje);*
- ⇒ *nevoja për një koncept koherent për sistemin politik të vendit;*
- ⇒ *kontrollat dhe balancat ndërmjet pushteteve dhe parimit të bashkëpunimit ndërinstitucional;*
- ⇒ *delegimi i kompetencave legislative;*

¹⁰⁵ Gianni Buquicchio & Pierre Garrone, *Vers un espace constitutionnel commun? Le role de la Commission de Venise*, in LAW IN GREATER EUROPE: TOWARDS A COMMON LEGAL AREA; STUDIES IN HONOUR OF HEINRICH KLEBES 3 (Bruno Haller et al. eds., 2000); Bartole, *supra* note 12; Christos Giakoumopoulos, *La contribution du Conseil d'Europeaux rdformesconstitutionnelles:l'actionde la Commissionde Venise*, in THE CONSTITUTIONAL REVISION IN TODAY'S EUROPE 695 (Giuliano Amato et al. eds., 2002); THE CONSTITUTIONAL HERITAGE OF EUROPE (SCIENCE AND TECHNIQUE OF DEMOCRACY, No. 18) (Venice Commission ed., 1996).

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Reformat kushtetuese që implikojn direct dhe indirect Komisionin e Venecisë, shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Reforms&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.

¹⁰⁸ Ibid.

- ⇒ *reformat në drejtësi;*
- ⇒ *garanci për respektimin e shtetit të së drejtës dhe të drejtave dhe lirive themelore;*
- ⇒ *reformat zgjedhore*
- ⇒ *rregullore që synojnë pastrimin e administratës shtetërore nga individë të paafte, të korruptuar dhe/ose të lidhur me krimin.*
- ⇒ *çështjet e vetëqeverisjes lokale dhe decentralizimit etj¹⁰⁹.*

Çështja e ndryshimeve kushtetuese është në qendër të teorisë dhe praktikës kushtetuese, ku konstitucionalizmi kërkon që normat themelore për ushtrimin eficient të pushtetit shtetëror dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut duhet të jenë konzistente dhe të parashikueshme dhe të mos i nënshtrohen ndryshimeve të lehta dhe, kjo është thelbore për legjitimitetin e rendit kushtetues por, njëkohësisht, edhe ndryshimi mjaft thelbor kushtetues është ndonjëherë i nevojshëm për të avancuar rendin demokratik ose për t'iu akomoduar modifikimeve politike, ekonomike dhe sociale¹¹⁰.

Gjatë ndërtimit dhe zbatimit të rregullave për amendamentet kushtetuese, sfida themelore është gjetja e një ekuilibri të duhur midis ngurtësisë dhe fleksibilitetit.

Në këtë drejtim, siç thekson Jeton Shasivari, elasticiteti i kushtetutës nënkupton cilësinë e saj që vazhdimisht t'i përshtatet realitetit shoqëror dhe politik të vendit pa e ndryshuar tekstin e saj ku, ky elasticitet sigurohet ose me atë që teksti i kushtetutës përbëhet nga normat themelore ose me atë që normave kushtetuese u jepet një domethënie më e gjerë dhe më e përgjithshme dhe, në këto raste elasticiteti e zbut dukshëm ngurtësinë e kushtetutës sepse lejon interpretime të ndryshme shpesh edhe kundërtëhenëse të së njëjtës normë kushtetuese, ndërkaq, në realitetin praktik, të gjitha kushtetutat e forta posedojnë një shkallë të caktuar të elasticitetit meqë, kushtetutëvënësit bashkëkohorë synojnë që, nga njëra anë, të sigurojnë një stabilitet më të lartë të rendit kushtetues kurse, nga ana tjetër, të parashohin mundësinë e përshtatjes së

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ RAPORT MBI NDRYSHIMIN KUSHTETUES, miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij të 81-të plenare Venecia, 11-12 dhjetor 2009, për më tepër shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.

kushtetutës me rrethanat e ndryshueshme shoqërore, meqë, duke u përcaktuar për kushtetutën e fortë, kushtetutëvënësit bashkëkohorë i pajtojnë dy kërkesat e kundërta-kërkesën për ruajtjen e ekzistueses dhe kërkesën për ndryshimin e saj, me çrast, kërkesa e parë realizohet përmes mbrojtjes së veçantë të normave kushtetuese që përfaqësojnë vullnetin politik qeverisës ndërkaq, kërkesa e dytë realizohet me lejimin e ndryshimeve të nevojshme të kushtetutës me qëllim që normat e saj t’u përshtaten nevojave që krijohen në shoqëri¹¹¹.

Lidhur me këtë pikë, mund të nxiten dy sfida të mundshme: e para, është ajo e përmendur në rekomandimin e APKE-së kur kërkohet një shqyrtim “nëse rregullimet aktuale kombëtare për ndryshimin e kushtetutës kërkojnë një nivel mjaftueshëm të lartë miratimi për të parandaluar abuzimet me demokracinë”¹¹². E dyta, është sfida e kundërt – se një kushtetutë mund të jetë shumë strikte dhe e ngurtë dhe, ky mund të jetë një problem si në demokracitë e vjetra ashtu edhe në ato të reja, ku në demokracitë e vjetra dhe të vendosura, kushtetutat e përshtatshme, me kalimin e kohës, mund të bëhen më pak të tilla, duke bllokuar reformat e nevojshme¹¹³.

Mbi këtë bazë, Komisioni i Venecias konsideron se ekzistojnë dy gracka të mundshme:

- E para, se rregullat për ndryshimet kushtetuese janë shumë të ngurta, meqë rregullat procedurale dhe/ose thelbësore janë shumë strikte, duke krijuar një bllokim, duke çimentuar procedurat e papërshtatshme të qeverisjes, duke bllokuar ndryshimet e nevojshme gjë që do të thotë kufizime shumë të ngushta për zhvillimin demokratik dhe heqje të së drejtës së shumicës që dëshiron reforma; dhe

- E dyta, se rregullat për ndryshimet kushtetuese janë shumë fleksibël, ku rregullat procedurale dhe/ose substanciale janë shumë të dobëta (të buta), duke krijuar paqëndrueshmëri, mungesë para shikueshmërie dhe konflikte, meqë procedurat demokratike, vlerat thelbësore dhe interesat e pakicave nuk mbrohen sa duhet andaj, çështja e reformës kushtetuese bëhet në vetëvete një temë e debatit të vazhdueshëm politik dhe aktorët politikë

¹¹¹ Më tepër në: Jeton Shasivari, E drejta kushtetuese, Shkup, 2020, fq. 134.

¹¹² RAPORT MBI NDRYSHIMIN KUSHTETUES, Miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij të 81-të plenare (Venecia, 11-12 dhjetor 2009), shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.

¹¹³ Ibid.

shpenzojnë kohë duke e argumentuar këtë gjë në vend që të merren me qeverisjen brenda kornizës ekzistuese¹¹⁴.

3.2.1 OPINIONET PËR REFORMAT E FUNDIT

Në vitin 2018, Komisioni miratoi opinione mbi grupin e fundit të amendamenteve kushtetuese në procesin e kalimit në një sistem zgjedhor proporcional në Gjeorgji, ndryshimet kushtetuese që kanë të bëjnë me gjyqësorin në Republikën e Moldavisë dhe në Serbi, si dhe për (draft) amendamentet e Kushtetutës së Maltës dhe Shqipërisë;

Në mars 2018, Komisioni i Venecias miratoi një opinion të tretë në lidhje me reformën e fundit kushtetuese në Gjeorgji, ku opinionin e vitit 2018 shqyrtoi një grup të fundit projekt-amendamentesh që u mundësonin partive politike, ekskluzivisht për zgjedhjet parlamentare 2020, të formonin blloqe zgjedhore dhe parashikonin një prag zgjedhor prej 3%; Komisioni i mirëpriti ato “masa” si faktorë që lehtësojnë efektet e dëmshme të shtyrjes së hyrjes në fuqi të sistemit zgjedhor proporcional për partitë më të vogla ndërsa, më 24 mars, Parlamenti miratoi grupin e fundit të amendamenteve, dhe Kushtetuta e rishikuar ka hyrë në fuqi pas zgjedhjeve presidenciale të vitit 2018;

Komisioni i Venecias shqyrtoi rishikimin kushtetues të gjyqësorit të Serbisë dhe bëri rekomandime veçanërisht në lidhje me përbërjen e Këshillit të Lartë të Prokurorisë dhe Këshillit të Lartë Gjyqësor, shpërbërjen e këtij të fundit, përzgjedhjen e prokurorëve publikë, arsyet për shkarkimin e gjyqtarëve dhe të zëvendësprokurorëve publikë si dhe mënyrën e sigurimit të zbatimit uniform të ligjeve; këto rekomandime u pasuan nga draft-amendamentet e reja;

I iniciuar nga opozita parlamentare shqiptare, projekt-amendamentet kushtetuese për vettingun e politikanëve në Shqipëri synonin të parandalonin personat që kanë kontakte me persona të përfshirë në krimin e organizuar, të jenë kandidatë për deputetë apo poste të tjera

¹¹⁴ RAPORT MBI NDRYSHIMIN KUSHTETUES, Miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij të 81-të plenare (Venecia, 11-12 dhjetor 2009), shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.

zgjedhore, apo të mbajnë poste të tilla, dhe opinioni arriti në përfundimin se propozimi i vettingut, pavarësisht qëllimit të tij legjitim, nuk arriti të sigurojë udhëzimet dhe masat mbrojtëse të nevojshme për një proces kaq kompleks dhe të ndjeshëm, me implikime të rënda për të drejtat e atyre që i nënshtrohen¹¹⁵.

Opinion i Komisionit të Venecias për reformën kushtetuese në Gjeorgji, i miratuar në mars 2018, vlerëson disa ndryshime të rëndësishme në sistem zgjedhor dhe gjyqësorin; në rastin e ndryshimeve zgjedhore, Komisioni i mirëpret masat që u mundësojnë partive politike të formojnë blloqe zgjedhore për zgjedhjet parlamentare të vitit 2020 dhe parashikojnë një prag zgjedhor prej 3%; këto masa, sipas Komisionit, kanë për qëllim të lehtësojnë ndikimin negativ të sistemit zgjedhor proporcional për partitë më të vogla;

Në rastin e reformës gjyqësore në Serbi, Komisioni i Venecias ka bërë rekomandime për përmirësimin e përbërjes së Këshillit të Lartë të Prokurorisë dhe Këshillit të Lartë Gjyqësor, si dhe për zgjedhjen e prokurorëve publikë dhe arsyet për shkarkimin e gjyqtarëve dhe zëvendësprokurorëve publikë; këto rekomandime u pasuan nga draft-amendamentet e reja;

Për sa i përket projekt-amendamenteve për vettingun e politikanëve në Shqipëri, Komisioni i Venecias arriti në përfundimin se, edhe pse synimi i tyre është legjitim për të parandaluar personat me kontakte me krimin e organizuar të jenë kandidatë për poste politike, këto amendamente nuk ofronin udhëzimet dhe masat mbrojtëse të nevojshme për të siguruar një proces kaq kompleks dhe të ndjeshëm, me implikime të rënda për të drejtat e personave të përfshirë¹¹⁶.

Këto opinione tregojnë se Komisioni i Venecias, organi konsultativ i Këshillit të Europës për çështjet kushtetuese, ka vlerësuar ndryshimet kushtetuese në këto tre vende dhe ka bërë rekomandime për përmirësimin e tyre, por, megjithatë, ata kanë rënë dakord se disa prej amendamenteve nuk ishin të mjaftueshme ose të plotësuara për të garantuar implementimin e suksesshëm dhe mbrojtjen e të drejtave të individëve të prekur.

¹¹⁵ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Reforms&lang=EN, link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.

¹¹⁶ Ibid.

Në vitin 2017, Komisioni miratoi opinione për reformën e madhe kushtetuese në Turqi, e cila prezantoi një regjim super-presidencial dhe përfundimin e reformës kushtetuese në Gjeorgji (e cila u vlerësua në dy opinione); ai shqyrtoi gjithashtu një propozim për një referendum të amendamentit kushtetues në Republikën e Moldavisë, ku Presidenti kërkoi të zgjeronte pushtetin e tij për të shpërndarë Parlamentin dhe reformën kushtetuese në Kazakistan, ku disa nga kompetencat e Presidentit u shpërndanë midis Parlamentit dhe Qeverisë;

Pas grusht-shtetit të dështuar të 2016, dhe në kuadrin e gjendjes së jashtëzakonshme, Parlamenti turk miratoi amendamentet kushtetuese të cilat e shndërruan Turqinë në një regjim presidencial; Presidenti do të jetë tani e tutje një lider partie, i cili do të emërojë dhe shkarkojë, ministra, nënkryetarë dhe zyrtarë të tjerë të lartë; Presidenti do të ketë autorizimin për të shpërndarë Parlamentin, për të nxjerrë dekrete presidenciale dhe për të vënë veton ndaj ligjeve; Presidenti do të ketë kompetencën të emërojë pothuajse gjysmën e anëtarëve të Këshillit të Lartë Gjyqësor; Opinioni arriti në përfundimin se sistemi i propozuar presidencial përqendronte pushtetin e tepërt në duart e Presidentit, dhe e dobësonte kontrollin e Parlamentit mbi një pushtet të tillë dhe e dobësonte edhe më tej gjyqësorin.

Reforma kushtetuese në Kazakistan, e miratuar në mars 2017, ndryshoi shpërndarjen e pushteteve midis Presidentit dhe degëve të tjera të pushtetit shtetëror; roli i Parlamentit u rrit dhe disa nga kompetencat që më parë ishin në duart e Presidentit u shpërndanë ndërmjet Qeverisë dhe Parlamentit; Këshilli Kushtetues mori kompetenca shtesë (për të shqyrtuar projekt-amendamentet kushtetuese dhe pyetjet për t'u paraqitur në referendum), gjë që u mirëprit nga Komisioni i Venecias;

Me kërkesë të Organizatës së Shteteve Amerikane, Komisioni miratoi një opinion mbi Asamblesë Kushtetuese Kombëtare në Venezuelë, të thirrur në vitin 2017 nga Presidenti Maduro, ku opinioni konkludonte se vendimi për thirrjen e Kuvendit mund të merrej vetëm me referendum, dhe kompetenca për të vendosur rregullat për zgjedhjen e Asamblesë Kushtetuese i takonte vetëm Asamblesë Kombëtare (Parlamentit), e cila duhej të miratonte një vendim

specifik; dhe rregullat e bazuara në përfaqësimin sektorial brenda Asamblesë Kushtetuese sjellin një shkelje flagrante të parimit demokratik¹¹⁷.

Në rastin e Turqisë, ndryshimet kushtetuese pas grushtit të shtetit të vitit 2016 kanë krijuar një regjim presidencial ku pushteti është përqendruar në duart e Presidentit gjë që ka dobësuar kontrollin e Parlamentit dhe gjyqësorit mbi pushtetin e Presidentit dhe kritika e Komisionit të Venecias lidhet me ndarjen e pushtetit dhe shqetësimet rreth kontrollit demokratik në këtë regjim ndërkaq, në rastin e Kazakistanit, reforma kushtetuese ka ndryshuar shpërndarjen e pushteteve midis Presidentit, Qeverisë dhe Parlamentit dhe, roli i Parlamentit është rritur dhe disa kompetenca që më parë ishin në duart e Presidentit tani janë shpërndarë ndërmjet Qeverisë dhe Parlamentit; kompetencat e Këshillit Kushtetues gjithashtu janë rritur, e cila është mirëpritur nga Komisioni i Venecias, por, në rastin e Venezuelës, Komisioni i Venecias ka konkluduar se vendimi për Asamblenë Kushtetuese Kombëtare duhet të merret vetëm me referendum, dhe kompetenca për të vendosur rregullat zgjedhore i takon Parlamentit; përfaqësimi sektorial në Asamblenë Kushtetuese është kritikuar si shkelje flagrante e parimeve demokratike; këto komente tregojnë se Komisioni i Venecias vlerëson dhe analizon ndryshimet kushtetuese në vendet e përmendura, duke i vënë në pah aspektet pozitive dhe kritikën për çështje të caktuara, pra, ky organ këshillon për përmirësimet e nevojshme për të garantuar funksionimin demokratik dhe të drejtat e qytetarëve; ndërkaq, në vitin 2016, Komisioni miratoi opinione për referendumin për ndryshimet kushtetuese në Azerbajxhan dhe për gjendjen e jashtëzakonshme në Turqi dhe, më tej, Komisioni i Venecias miratoi opinionin përfundimtar për reformën kushtetuese në lidhje me drejtësinë në Shqipëri;

Opinionet e vitit 2016 për Francën (Opinion mbi Projektligjin Kushtetues për “Mbrotjen e Kombit”) rekomandoi që klauzola kushtetuese e propozuar për regjimin e emergjencës duhet të kufizojë kompetencat e jashtëzakonshme të legjislaturës dhe që zgjatja e gjendjes së jashtëzakonshme të vendoset nga një shumicë e kualifikuar e votave;

Tre opinione kryesore për Turqinë janë miratuar në vitin 2016: e para ndërlidhej me pezullimin e paragrafit të dytë të nenit 83 të Kushtetutës që garanton imunitetin parlamentar; ky

¹¹⁷ Ibid.

amendament u kritikua si keqpërdorim i procedurës së amendamentit kushtetues, i cili po ashtu cenon lirinë e debatit parlamentar;

Opinioni i dytë për Turqinë i miratuar në vitin 2016 nuk kishte të bënte me modifikimet e përhershme të Kushtetutës, por regjimin e emergjencës të futur në korrik 2016, i cili pati një efekt të rëndësishëm në hartimin kushtetues të vendit, të paktën përkohësisht, ku Komisioni pranoi se dhënia e qeverisë me kompetencat emergjente mund të ishte e justifikuar pas grushtit të dështuar të shtetit të korrikut 2016, por masat e marra nga qeveria ishin të tepruara; në veçanti, Komisioni shprehu shqetësimin se Qeverisë iu lejua të nxirrte ligje për më shumë se dy muaj pa asnjë kontroll nga Parlamenti ose nga Gjykata Kushtetuese dhe se ajo kreu një spastrim pa dallim të aparatit shtetëror, gjë që ngre shqetësime serioze për të drejtat e njeriut; dhe

Opinioni i tretë për Turqinë kishte të bënte me masat e shtetrrethimit të vendosura në pjesën juglindore të Turqisë, e cila, sipas mendimit të Komisionit të Venecias, nuk plotësonte kërkesat e ligjshmërisë të parashikuara në Kushtetutë dhe që rezultonin nga detyrimet ndërkombëtare të Turqisë në fushën e të drejtave të njeriut;

Ndërkaq, aktiviteti për reformën kushtetuese shqiptare, e nisur në vitin 2015, vazhdoi në vitin 2016, ku Komisioni miratoi një opinion përfundimtar në të cilin përgjithësisht miratoi një reformë gjithëpërfshirëse të organeve rregullatorë të gjyqësorit shqiptar, si dhe futjen e një mekanizmi të posaçëm ad hoc “vetting”, që presupozohet të luftojë korrupsionin mes gjyqtarëve dhe prokurorëve, nën mbikëqyrjen e bashkësisë ndërkombëtare, me atë që, Komisioni miratoi gjithashtu një përmbledhje Amicus Curiae për Gjykatën Kushtetuese të Shqipërisë në lidhje me ligjin e vettingut, i cili hartoi dispozita kushtetuese për vettingun e gjyqtarëve dhe prokurorëve;

Komisioni i Venecias miratoi opinionin paraprak të përbashkët të Komisionit të Venecias dhe OSBE/ODIHR për futjen e amendamenteve në Kushtetutën e Republikës së Kirgistanit, ku arriti në përfundimin se projekt-amendamentet do të ndikonin negativisht në balancën e pushteteve duke forcuar kompetencat e ekzekutivit, duke dobësuar si parlamentin ashtu edhe gjyqësorin¹¹⁸.

¹¹⁸ Ibid.

Në këtë aspekt, opinioni i Komisionit të Venecias për Francën në vitin 2016 fokusohet në amendamentet kushtetuese për regjimin e emergjencës; rekomandimi i Komisionit për kufizimin e kompetencave të legjislaturës në kushte të jashtëzakonshme dhe për zgjatjen e gjendjes së emergjencës nga shumica e votave kualifikohet si një vlerësim i rëndësishëm në mbrojtje të lirisë dhe demokracisë, ndërkaq, në rastin e Turqisë, Komisioni i Venecias identifikoi dy ndërhyrje kushtetuese në vitin 2016: një ndërhyrje ishte pezullimi i imunitetit parlamentar, i cili u kritikua për shkeljen e procedurës së amendamentit kushtetues dhe cenimin e lirisë së debatit parlamentar dhe, tjetra ishte regjimi i emergjencës, ku Komisioni kritikoi masat e tepruara dhe mungesën e kontrollit demokratik;

Në rastin e reformës kushtetuese në Shqipëri, Komisioni i Venecias mbështeti reformat në sistemin gjyqësor dhe futjen e mekanizmit të vettingut për të luftuar korrupsionin; ky vlerësim përcakton angazhimin e vendit në luftën kundër korrupsionit dhe për pavarësinë e organeve gjyqësore, ndërkaq, në rastin e Kirgistanit, opinioni i Komisionit të Venecias dhe OSBE/ODIHR kritikoi projekt-amendamentet në Kushtetutë për fuqizimin e ekzekutivit dhe dobësimin e parlamentit dhe gjyqësorit, ku kjo kritikë tregon shqetësimin për balancën e pushteteve dhe nevojën për të ruajtur institucionet demokratike meqë komentet tregojnë që Komisioni i Venecias analizon ndryshimet kushtetuese në vendet e përmendura dhe shpreh mendime të detajuara për aspektet specifike të tyre; Komisioni fokusohet në mbrojtjen e lirisë, demokracisë dhe të drejtave të njeriut, duke u përqendruar në balancën e pushteteve dhe nevojën për kontroll demokratik mbi institucionet shtetërore¹¹⁹.

3.3 NATYRA E PANDRYSHUESHMËRISË SË QARTË DHE TË NËNKUPTUAR NGA KËNDVËSHTRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS

Nga këndvështrimi i Komisionit të Venecias, konceptet e pandryshueshmërisë eksplicite dhe implicite lidhen me qëndrueshmërinë dhe konzistencën e dispozitave dhe parimeve kushtetuese ku pandryshueshmëria eksplicite i referohet dispozitave kushtetuese që janë të

¹¹⁹ Ibid.

shkruara dhe të shprehura shprehimisht në kushtetutë meqë këto dispozita janë të qarta, specifike dhe nuk lënë vend për paqartësi apo keqinterpretim dhe pandryshueshmëria e qartë siguron që parimet, të drejtat dhe detyrimet themelore të jenë të artikuluar qartë dhe ligjërisht të detyrueshme duke siguruar një bazë solide për sundimin e ligjit, pasi të gjithë aktorët brenda sistemit ligjor mund të mbështeten në këto dispozita të qarta për të udhëhequr veprimet dhe vendimet e tyre.

Në këtë drejtim, Komisioni i Venecias e thekson rëndësinë e pandryshueshmërisë së qartë në kuadrin kushtetues duke inkurajuar vendet të sigurojnë që parimet kryesore demokratike, të drejtat e njeriut dhe liritë themelore të përfshihen në mënyrë eksplicite në kushtetutë dhe, duke deklaruar në mënyrë eksplicite këto parime, vendet mund të krijojnë një kuadër ligjor të fortë që ofron siguri, parashikueshmëri dhe zbatueshmëri, me çrast pandryshueshmëria e nënkuptuar i referohet parimeve dhe vlerave kushtetuese që nuk përmenden në mënyrë eksplicite në tekstin e kushtetutës, por kuptohen se janë të qenësishme ose të nënkuptuara dhe, këto parime rrjedhin nga fryma dhe qëllimi i përgjithshëm i kushtetutës, si dhe nga traditat dhe praktikatat e vendosura ligjore, meqë pandryshueshmëria e nënkuptuar ndihmon në interpretimin e kushtetutës në një mënyrë që është në përputhje me parimet e saj themelore, edhe nëse ato nuk janë shprehur në mënyrë eksplicite, andaj, Komisioni i Venecias njeh rëndësinë e pandryshueshmërisë së nënkuptuar si një mjet për interpretimin dhe zbatimin e dispozitave kushtetuese, duke theksuar nevojën për një interpretim dinamik të kushtetutës që merr parasysh vlerat shoqërore në zhvillim, rrethanat në ndryshim dhe qëllimin e përgjithshëm të kushtetutës me atë që, pandryshueshmëria e nënkuptuar lejon fleksibilitet dhe përshtatshmëri në interpretimin e dispozitave kushtetuese, por ndërkohë siguron përafrimin e tyre me parimet demokratike dhe të drejtat e njeriut, andaj, Komisioni i Venecias i inkurajon vendet që të vendosin një ekuilibër midis pandryshueshmërisë së qartë dhe të nënkuptuar në kuadrin e tyre kushtetues, ndërkaq, dispozitat e qarta ofrojnë qartësi dhe siguri ligjore, pandryshueshmëria e nënkuptuar lejon një kuptim dhe interpretim më të nuancuar të parimeve kushtetuese, dhe të dyja aspektet kontribuojnë në stabilitetin, legjitimitetin dhe efektivitetin e sistemeve kushtetuese, me atë që, nga këndvështrimi i Komisionit të Venecias, pandryshueshmëria e qartë i përket dispozitave kushtetuese të shprehura qartë dhe të paqarta, ndërsa pandryshueshmëria e nënkuptuar

përfshin parime dhe vlera që rrjedhin nga fryma dhe synimi i përgjithshëm i kushtetutës dhe, balancimi i këtyre aspekteve është i rëndësishëm për të krijuar një kornizë kushtetuese që është sa e qëndrueshme dhe e adaptueshme, duke mbështetur parimet demokratike dhe duke mbrojtur të drejtat themelore, për më tepër, siç pohon Komisioni i Venecias, kufizimet e qarta për ndryshimet kushtetuese nuk janë një element i domosdoshëm i konstitucionalizmit¹²⁰.

Komisioni i Venecias e pranon rëndësinë e pandryshueshmërisë së nënkuptuar si një mjet për të mbrojtur stabilitetin kushtetues dhe për të garantuar vazhdimësinë e parimeve kryesore kushtetuese, me atë që, pandryshueshmëria e nënkuptuar lind nga parimet dhe vlerat thelbësore të parashikuara në kushtetutë, si dhe nga traditat dhe praktikrat e vendosura ligjore dhe, ndihmon në ruajtjen e integritetit dhe koherencës së kuadrit kushtetues duke lejuar fleksibilitetin dhe përshtatjen e nevojshme ndaj rrethanave në ndryshim; Komisioni i Venecias i këshillon vendet që të shqyrtojnë me kujdes shtrirjen dhe implikimet e pandryshueshmërisë së shprehur dhe të nënkuptuar në sistemet e tyre kushtetuese, ndërkaq, pandryshueshmëria e shprehur ofron një mbrojtje të qartë dhe eksplicite për dispozita të veçanta, pandryshueshmëria e nënkuptuar lejon një interpretim dinamik dhe evoluim të parimeve kushtetuese duke ruajtur stabilitetin dhe koherencën e përgjithshme të rendit kushtetues ku është esenciale që vendet të arrijnë një balancë midis nevojës për stabilitet kushtetues dhe potencialit për reforma të nevojshme, andaj, Komisioni i Venecias inkurajon një qasje të menduar ndaj proceseve të amendamentit kushtetues, duke siguruar që çdo modifikim të mbështesë parimet demokratike, të respektojë të drejtat e njeriut dhe të ruajë shtyllat themelore të sistemit kushtetues; Komisioni i Venecias filloi si një mjet ndihme emergjente kushtetuese në kohën kur zhvillimet kushtetuese ndodhën brenda natës në Evropën Lindore dhe, tashmë ndryshimet nuk janë aq të shpejta dhe Komisioni i Venecias ka kontribuar në përhapjen e vlerave të trashëgimisë kushtetuese evropiane në qindra

¹²⁰ Yaniv Roznai, *Amendamentet jokushtetuese: një studim i natyrës dhe kufijve të kompetencave të ndryshimeve kushtetuese*. Një tezë e dorëzuar në Departamentin e Drejtësisë të Shkollës Ekonomike të Londrës për gradën Doktor i Filozofisë. Londër, shkurt 2014 https://etheses.lse.ac.uk/915/1/Roznai_Unconstitutional-constitutional-amendments.pdf Link i qasur për herë të fundit: 18.06.2023.

raporte dhe opinione mbi ligjin kombëtar, për të mos përmendur seminare shumëpalëshe dhe dypalëshe¹²¹.

Në fillim të veprimtarisë së Komisionit të Venecias u bë propozimi për të cilësuar veprimtarinë e tij si ligj të butë dhe për ta ndarë atë nga ligji i ashpër, duke marrë parasysh zhvillimet e fundit, ka kuptim të merret në konsideratë bashkëjetesa e mundshme e ligjit të fortë dhe të butë, ku zgjedhja midis dy qasjeve varet nga nevoja dhe karakteristikat e rasteve në fjalë dhe është e dobishme të dallohen parimet nga standardet e së drejtës transnacionale, ndërkaj, parimet mund të kërkojnë pajtueshmëri të rreptë, standardet lejojnë njëfarë elasticiteti në zbatimin praktik të këtyre vlerave¹²². Parimi i sundimit të së drejtës, i menduar si një sistem rregullash dhe vlerash që rregullojnë ushtrimin e pushtetit publik, përfaqëson një nga vlerat themelore të 'trashëgimisë së përbashkët kushtetuese' evropiane meqë sot, Evropa është përballur me vetëdijen se kushtetutat evropiane, veçanërisht ato që dalin nga vala kushtetuese lindore, nuk janë më të besueshme dhe të pajisura mirë për të lejuar shtetet anëtare të trajtojnë kërcënimet kushtetuese në zhvillim dhe shumë shtete demonstrojnë një paaftësi gjithnjë në rritje për të përballuar çarjet e ndryshme që prekin vlerat themeluese të Bashkimit Evropian dhe Këshillit të Evropës¹²³.

3.4 NDIKIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË MBROJTJEN DHE PROMOVIMIN E VLERAVE EVROPIANE NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR

Forcimi i qëndrueshmërisë demokratike dhe respekti për sundimin e ligjit dhe të drejtat e njeriut; promovimi i pajtimit dhe marrëdhëniet e mira fqinjësore; dhe krijimi i kushteve për përparim më të fortë ekonomik dhe social në Ballkanin Perëndimor është një investim gjeostrategjik në paqe, stabilitet dhe siguri demokratike për të gjithë Evropën, andaj, Këshilli i Evropës duhet të luajë një rol më të madh në nxitjen e dialogut, bashkëpunimin rajonal

¹²¹ Bartole (Vep. Cit. 83) fq. 6.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

gjithëpërfshirës, normalizimin e marrëdhënieve dhe zgjidhjen e dallimeve dhe mosmarrëveshjeve dypalëshe në rajon, duke punuar krah për krah me Bashkimin Evropian dhe e ardhmja e Ballkanit Perëndimor, një rajon me një popullsi prej vetëm 17,6 milionë banorësh, është në Bashkimin Evropian meqë kjo është edhe dëshirë e vendeve të rajonit dhe është e njëjta rrugë që kanë ndjekur edhe shumë shtete të tjera evropiane që iu bashkuan OSBE-së dhe Këshillit të Evropës pas rënies së murit të Berlinit dhe, suksesi i procesit të zgjerimit është në interes të vendeve të Ballkanit Perëndimor dhe Evropës¹²⁴.

Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të rëndësishëm në mbrojtjen dhe promovimin e vlerave evropiane në vendet e Ballkanit Perëndimor, ku angazhimi i tij në rajon ka luajtur një rol vendimtar në avancimin e primeve demokratike, sundimit të ligjit, të drejtave të njeriut dhe qeverisjes së mirë, dhe siç e kemi cekur edhe në kapitullin e dytë për ndikimin e Komisionit, ku nëpërmjet opinioneve të saja u jep hapësirë të mirë në integritet evropian për vendet e Ballkanit Perëndimor, andaj, do ti cekim edhe njëherë disa aspekte që kanë rritur vlerat nëpërmjet opinioneve të KV-së siç janë: (I) Demokracia dhe proceset zgjedhore; (II) Kushtetutshmëria dhe sundimi i ligjit; (III) Të drejtat e njeriut dhe liritë themelore; (IV) Pavarësia e Gjyqësorit; (V) Dialogu Demokratik dhe Reformat Institucionale; (VI) Drejtësia Tranzicionale dhe Pajtimi; (VII) Ngritja e Kapaciteteve dhe Asistenca Teknike; ku nëpërmjet angazhimit dhe ekspertizës së tij, Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të thellë në përpjekjet e vendeve të Ballkanit Perëndimor për të mbështetur vlerat evropiane dhe kontributet e tij mbështesin konsolidimin e institucioneve demokratike, mbrojtjen e të drejtave të njeriut, sundimin e ligjit dhe qeverisjen gjithëpërfshirëse meqë përfshirja e vazhdueshme e Komisionit vazhdon të promovojë procesin e integritetit evropian dhe respektimin e standardeve evropiane në rajon dhe, parimi i shtetit të së drejtës, i menduar si një sistem rregullash dhe vlerash që rregullojnë ushtrimin e pushtetit publik, përfaqëson një nga vlerat themelore të 'trashëgimisë së përbashkët kushtetuese' evropiane ndërkaq, sot, Evropa është përballur me vetëdijen se kushtetutat evropiane, veçanërisht ato që dalin nga vala kushtetuese lindore, nuk janë më të besueshme dhe të pajisura mirë për të lejuar

¹²⁴ Për më tepër në: <https://pace.coe.int/en/files/30253/html>.

shtetet anëtare të trajtojnë kërcënimet kushtetuese në zhvillim; dhe shumë shtete demonstrojnë një paaftësi gjithnjë në rritje për të përballuar çarjet e ndryshme që prekin vlerat themeluese të Bashkimit Evropian dhe Këshillit të Evropës¹²⁵.

3.5 URDRAT JURIDIKË KALIMTARË NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR DHE NDIKIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS

Rendet juridike në tranzicion i referohen kornizave ligjore të krijuara në vendet që po kalojnë transformime të rëndësishme politike dhe shoqërore, shpesh pas periudhave të konfliktit, sundimit autoritar ose ndryshimit të regjimit; në vendet e Ballkanit Perëndimor, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol të dukshëm në ndikimin dhe mbështetjen e zhvillimit të rendeve juridike kalimtare meqë rendet juridike kalimtare në vendet e Ballkanit Perëndimor kanë pësuar ndryshime të rëndësishme gjatë dekadave të fundit, këto vende, duke përfshirë Shqipërinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Kroacinë, Kosovën, Malin e Zi, Maqedoninë e Veriut dhe Serbinë, kanë përjetuar një tranzicion nga regjimet autoritare në sisteme demokratike, të shoqëruar shpesh me konflikte të armatosura dhe paqëndrueshmëri politike, ku gjatë këtij tranzicioni, ndikimi i organizatave ndërkombëtare, si Komisioni i Venecias, ka luajtur një rol vendimtar në formësimin e kuadrit ligjor dhe institucioneve në këto vende; sundimi i ligjit është një koncept i vlefshmërisë universale, nevoja për respektimin dhe zbatimin universal të sundimit të ligjit në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar u miratua nga të gjitha Shtetet Anëtare të Kombeve të Bashkuara në Dokumentin e Rezultateve të Samitit Botëror të vitit 2005, ku sundimi i ligjit, siç shprehet në Preambulën dhe në nenin 2 të Traktatit për Bashkimin Evropian (TEU), është një nga vlerat themeluese që ndahen ndërmjet Bashkimit Evropian (BE) dhe Shteteve Anëtare të tij, ndërkaq, në Kornizën e Re të vitit 2014 për Forcimin e Sundimit të Ligjit, Komisioni Evropian kujton se “parimi i sundimit të ligjit është bërë në mënyrë progresive një model organizativ dominues i ligjit kushtetues modern dhe organizatave ndërkombëtare për të rregulluar ushtrimin

¹²⁵ Francesca Mauri, *The Contribution of the Venice Commission to the Strengthening of the Rule of Law in Europe*, HAL open Science, University Cote de Azur, 2021, fq. 16.

e publikut kompetencat”, në një numër në rritje rastesh, shtetet i referohen sundimit të ligjit në kushtetutat e tyre kombëtare¹²⁶.

Është theksuar edhe në kapituj paraprak se KV është një organ këshillues i Këshillit të Evropës i përbërë nga ekspertë të pavarur në fushën e së drejtës kushtetuese dhe objektivi i tij kryesor është që të ofrojë këshilla dhe ndihmë ligjore për shtetet anëtare, si dhe shtetet joanëtare, në mënyrë që të forcojë demokracinë, sundimin e ligjit dhe respektimin e të drejtave të njeriut, ndërkaq, në kontekstin e Ballkanit Perëndimor, Komisioni i Venecias ka qenë aktivisht i përfshirë në ndihmën e këtyre vendeve në procesin e reformave kushtetuese dhe ligjore duke dhënë opinione dhe rekomandime ekspertësh për çështje të ndryshme ligjore, veçanërisht në lidhje me ngritjen dhe funksionimin e institucioneve demokratike, sistemet zgjedhore, ndryshimet kushtetuese dhe mbrojtjen e të drejtave të pakicave dhe, opinionet e Komisionit të Venecias vlerësohen shumë dhe shpesh shërbejnë si udhërrëfyes për reformat ligjore në rajon; dhe një nga fushat kryesore ku Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të rëndësishëm është reforma kushtetuese, me atë që, në shumë vende të Ballkanit Perëndimor, tranzicioni nga regjimet socialiste ose komuniste kërkonte hartimin ose ndryshimin e kushtetutave të reja që do të pasqyronin parimet demokratike dhe do të mbronin të drejtat themelore andaj, Komisioni i Venecias ka shqyrtuar dhe ka dhënë rekomandime për drafte të shumta kushtetuese, duke u siguruar që ato t'u përmbahen standardeve dhe praktikave më të mira ndërkombëtare dhe, ekspertiza e tij ka ndihmuar në formimin e kuadrit ligjor që garanton ndarjen e pushteteve, pavarësinë e gjyqësorit dhe mbrojtjen e të drejtave individuale; për më tepër, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol jetik në promovimin e reformës zgjedhore dhe sigurimin e integritetit të procesit zgjedhor në Ballkanin Perëndimor duke dhënë rekomandime për përmirësimin e ligjeve zgjedhore, rritjen e transparencës së fushatave dhe krijimin e organeve të pavarura të administrimit zgjedhor dhe, duke vepruar kështu, Komisioni ka kontribuar në zhvillimin e sistemeve zgjedhore demokratike që mbështesin parimet e drejtësisë, gjithë përfshirjes dhe

¹²⁶ VENICE COMMISSION, *RULE OF LAW CHECKLIST*, Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session Venice, 11-12 March 2016, shih linkun: https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf Link i qasur për herë të fundit: 13.06.2023.

Ilogaridhënies duke u fokusuar në çështjet që kanë të bëjnë me mbrojtjen e të drejtave të minoriteteve në Ballkanin Perëndimor andaj, duke pasur parasysh përbërjen e ndryshme etnike dhe fetare të rajonit, sigurimi i të drejtave të komuniteteve pakicë ka qenë vendimtar për nxitjen e kohezionit dhe stabilitetit social andaj, Komisioni ka dhënë udhëzime mbi kornizat ligjore dhe mekanizmat e nevojshëm për të mbrojtur të drejtat e pakicave, duke përfshirë dispozitat për mos diskriminimin, autonominë kulturore dhe pjesëmarrjen në proceset vendimmarrëse prandaj, Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të rëndësishëm në rendet juridike kalimtare në vendet e Ballkanit Perëndimor, përmes ekspertizës dhe rekomandimeve të saj, ajo ka ndihmuar këto vende në konsolidimin e tyre demokratik, reformat kushtetuese, përmirësimin e sistemit zgjedhor dhe mbrojtjen e të drejtave të pakicave; angazhimi i Komisionit ka qenë instrumental në nxitjen e sundimit të ligjit, demokracisë dhe të drejtave të njeriut në rajon, duke kontribuar në përparimin e tij drejt integritetit dhe stabilitetit evropian; sundimi i ligjit është i lidhur jo vetëm me të drejtat e njeriut, por edhe me demokracinë, pra me vlerën e tretë bazë të Këshillit të Evropës ku demokracia lidhet me përfshirjen e njerëzve në procesin e vendimmarrjes në një shoqëri; të drejtat e njeriut kërkojnë të mbrojnë individët nga ndërhyrjet arbitrare dhe të tepruara në liritë dhe liritë e tyre dhe të sigurojnë dinjitetin njerëzor; sundimi i Ligjit fokusohet në kufizimin dhe rishikimin e pavarur të ushtrimit të pushtetit publik dhe promovon demokracinë duke vendosur Ilogaridhënien e atyre që zotërojnë pushtetin publik dhe duke mbrojtur të drejtat e njeriut, të cilat mbrojnë pakicat kundër rregullave arbitrare të shumicës¹²⁷.

3.6 NDIKIMI I PREKSHËM I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DREJTËSINË TRANZICIONALE NË VENDET E BALLKANIT PERËNDIMOR

Komisioni i Venecias, si një organ këshillues i specializuar në të drejtën kushtetuese dhe reformat demokratike, ka pasur një ndikim të prekshëm në drejtësinë tranzicionale në vendet e Ballkanit Perëndimor, ku drejtësia tranzicionale i referohet mekanizmave dhe proceseve të ndryshme të përdorura për të trajtuar abuzimet e të drejtave të njeriut dhe për të promovuar

¹²⁷ Ibid.

Ilogaridhënie në shoqëritë që kalojnë nga konflikti ose sundimi autoritar në demokraci ndërkaq, në Ballkanin Perëndimor, shumë vende janë përballur me trashëgiminë e konflikteve të armatosura, shkeljet e të drejtave të njeriut dhe çështjet e pazgjidhura nga e kaluara, me çrast, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol të rëndësishëm në ofrimin e udhëzimeve dhe ekspertizës për masat e drejtësisë tranzicionale, duke ndihmuar këto vende të krijojnë mekanizma për kërkimin e së vërtetës, llogaridhënie, dëmshpërblimet dhe pajtimin, andaj, një fushë ku Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të prekshëm është krijimi i mekanizmave të kërkimit të së vërtetës, ku komisionet e së vërtetës kanë qenë të rëndësishme në zbulimin e së vërtetës për abuzimet e të drejtave të njeriut në të kaluarën, dokumentimin e shkeljeve dhe ofrimin e një mundësie për viktimat për të ndarë historitë e tyre; Komisioni i Venecias ka dhënë këshilla për kuadrin ligjor dhe aspektet operationale të komisioneve të së vërtetës, duke siguruar që ato të jenë të pavarura, të paanshme dhe efektive në mandatin e tyre; duke ofruar rekomandime për përbërjen, kompetencat dhe procedurat e këtyre komisioneve, Komisioni i Venecias ka kontribuar në krijimin e proceseve të besueshme të kërkimit të së vërtetës në Ballkanin Perëndimor andaj, llogaridhënia për abuzimet e të drejtave të njeriut ka qenë një tjetër aspekt thelbësor i drejtësisë tranzicionale në rajon ku Komisioni i Venecias ka ndihmuar në zhvillimin e kornizave ligjore dhe institucioneve që synojnë ndjekjen dhe ndëshkimin e personave përgjegjës për krime të rënda të kryera gjatë konflikteve ose periudhave të shtypjes duke dhënë udhëzime për çështje të tilla si reforma e sistemeve gjyqësore, forcimi i kapaciteteve prokuroriale dhe krijimi i dhomave ose gjykatave të specializuara për të trajtuar krimet e luftës, krimet kundër njerëzimit dhe rastet e gjenocidit dhe, rekomandimet e Komisionit të Venecias kanë ndihmuar në formimin e sistemeve ligjore që promovojnë gjykime të drejta, procese të drejta dhe ndjekje efektive të autorëve, ndërkaq, dëmshpërblimet për viktimat e abuzimeve prokuroriale të të drejtave të njeriut kanë qenë gjithashtu një komponent i rëndësishëm i drejtësisë tranzicionale në Ballkanin Perëndimor ku Komisioni i Venecias ka ofruar ekspertizë për hartimin dhe zbatimin e programeve të dëmshpërblimeve që adresojnë nevojat e viktimave dhe kontribuojnë në shërimin dhe restaurimin e tyre gjë që përfshin rekomandime për llojet e dëmshpërblimeve, kriteret e pranueshmërisë, mekanizmat për shpërndarje dhe krijimin e fondeve ose mekanizmave të tjerë financiarë për të mbështetur zbatimin e programeve të reparacioneve dhe, nëpërmjet

këshillave të tij, Komisioni i Venecias ka kontribuar për të siguruar që viktimat të marrin mirënjohje, kompensim dhe mbështetje në rindërtimin e jetës së tyre; duke theksuar rëndësinë e proceseve të pajtimit në Ballkanin Perëndimor meqë pajtimi përfshin nxitjen e dialogut, mirëkuptimit dhe një angazhimi kolektiv për ndërtimin e shoqërive paqësore dhe gjithëpërfshirëse, andaj, Komisioni ka dhënë rekomandime për iniciativë të tilla si memorializimi, reforma arsimore dhe programet e dialogut ndëretnik ose ndër fetar; duke theksuar rëndësinë e pajtimit, Komisioni i Venecias ka kontribuar në krijimin e një mjedisi të favorshëm për paqen, stabilitetin dhe kohezionin social afatgjatë dhe, në këtë drejtim, mirënjohja për progresin e arritur nga Maqedonia e Veriut erdhi edhe nga Komisioni Evropian ku në "Përditësimin e saj të fundit për Republikën e Maqedonisë së Veriut", ajo njohu "rezultatet e prekshme në zbatimin e vazhdueshëm të reformave të lidhura me BE-në"; konkretisht, duke vëzhguar përpjekjet e KV-së për të ndihmuar reformën në drejtësi, ajo pranoi se janë ndërmarrë hapa të rëndësishëm legjislativ për të forcuar pavarësinë e gjyqësorit; në të theksohet se kuadri i ri ligjor "rrit transparencën në emërime, vendos kritere cilësore për vlerësimin e gjyqtarëve dhe rrit përgjegjshmërinë e gjyqtarëve dhe anëtarëve të Këshillit Gjyqësor"¹²⁸.

Krahas përpjekjeve institucionale, për të arritur rezultate të prekshme në promovimin e sundimit të ligjit, është thelbësore të krijohet edhe një kulturë e përbashkët politike dhe juridike meqë shpërbërja e vlerave të sundimit të ligjit në disa shtete evropiane, si rezultat i zgjedhjeve të qëllimshme politike, varet në masë të madhe nga mungesa e informacionit dhe njohuritë e kufizuara të publikut në përgjithësi për sfidat ndaj sundimit të ligjit, andaj, sipas Komisionit, plotësimi i këtyre boshllëqeve kërkon një promovim pro aktiv të vlerave të sundimit të ligjit duke përfshirë shoqërinë civile, median dhe sistemet arsimore të shtetit, ku nxitja e një kulture të sundimit të ligjit në publikun e gjerë, në të vërtetë, do të rriste ndërgjegjësimin për qytetarinë dhe si pasojë do të ushtronte presion mbi qeveritë¹²⁹.

¹²⁸ Mauri, (Vep. Cit, 108.) fq. 203.

¹²⁹ Ibid, fq. 231.

KAPITULLI I KATËRT

KONTRIBUTI I KOMISIONIT TË VENECISË PËR DEMOKRACINË, TË DREJTAT E NJERIUT DHE SHTETIN LIGJOR

Që nga themelimi i tij në 1990, detyra kryesore dhe arsyeja origjinale e Komisionit ka qenë të ofrojë një forum të nivelit të lartë për diskutime ligjore dhe këshilla ekspertësh mbi reformat institucionale të nevojshme për të sjellë vendet e ish-bllokut komunist – dhe anëtarët e rinj të KiE – në përputhje me standardet evropiane perëndimore të demokracisë, të drejtave të njeriut dhe sundimit të ligjit¹³⁰.

Nëse flitet për Demokracinë, autori Waldron, na prezanton me tri modele të ndryshme të demokracisë, edhe atë: i pari, modeli utilitar, që bazohet në procedurën demokratike që ka për qëllim përmbledhjen e preferencave individuale në mënyrën e kërkuar nga funksioni i zbatueshëm i mirëqenies sociale; i dyti, bazohet në teoremën e kondorcitetit: ai mbështetet në llogaritjen e probabilitetit që nëse votuesit kanë më shumë gjasa të marrin një zgjedhje të drejtë sesa jo, dhe votat hidhen në mënyrë të pavarur nga njëri-tjetri, atëherë probabiliteti për të marrë një përgjigje e saktë rritet me rritjen e numrit të votuesve; dhe modeli i tretë që paraqet Waldron është ai i nxjerrë nga pretendimi i Aristotelit se një mori njerëzish, me anë të një procesi sinteze diskutimi, mund të krijojnë një këndvështrim më të mirë nga sa mund të krijonte vetë edhe më i mençuri prej tyre¹³¹.

Në këtë drejtim, Komisioni i Venecias ka ndjekur me vëmendje zhvillimet politike dhe demokratike në rajonin e Ballkanit Perëndimor dhe ka dhënë kontribut në reformën institucionale dhe ligjore në këto vende, por gjithashtu, Komisioni është angazhuar në promovimin e vlerave demokratike, respektimin e të drejtave të njeriut dhe pavarësisë së gjyqësisë në këtë rajon.

¹³⁰ Valentina Volpe, *The Venice Commission's Constitutional Assistance, Drafting Counter-Majoritarian Democracy*, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht ZaöRV 76 (2016) , fq. 813.

¹³¹ Andrei Marmor, *Positive Law and Objective Values*, Clarendon Press- Oxford University Press, 2001, fq. 91-92.

Këto modele të demokracisë paraqesin pikëpamje të ndryshme rreth mënyrave të organizimit dhe funksionimit të demokracisë, ku çdo model ka pikat e tij të forta dhe të dobëta, dhe diskutimi rreth tyre ndihmon në zgjidhjen e çështjeve demokratike dhe në përmirësimin e proceseve demokratike në shoqëri; Komisioni i Venecias vlerëson dhe analizon këto dhe modele të tjera për të dhënë këshilla të qëndrueshme për shtetet anëtare përfshirë vendet e Ballkanit Perëndimor dhe për të promovuar vlerat demokratike dhe të drejtat e njeriut në kontekstin e tyre kombëtar; Komisioni i Venecias, është një organizatë ndërkombëtare e vlerësuar që ka dhënë kontribut të rëndësishëm në fushat e demokracisë, të drejtave të njeriut dhe shtetit të së drejtës, ku puna kontribuuese e Komisionit të Venecias përfshin një gamë të gjerë aktiviteteve që synojnë avancimin e demokracisë, të drejtave të njeriut dhe shtetit të së drejtës, duke ofruar ekspertizë dhe ndihmë gjatë tranzicionit të tyre demokratik me çrast, janë cekur dhe më parë disa nga kontributet e këtij Komisioni, siç janë: ndihma në nxjerrjen e kushtetutave të reja por edhe reformat kushtetuese, nxjerrjen e ligjeve të reja, asistencën në zgjedhje të lira, rendin juridik dhe në të drejtat e njeriut, rritjen e kapaciteteve për këto shtete, zgjidhje të konfliktit si dhe monitorim dhe vlerësim ndaj këtyre shteteve lidhur me gjendjen e demokracisë gjatë fazës tranzicionale¹³².

Veprimtaria e Komisionit të Venecias të Këshillit të Evropës për mbrojtjen e parimit të barazisë gjinore spikat kushtetutëzimin e garancive dhe standardeve, në funksion të zbatimit efektiv të këtij parimi, ku kontributi në këtë fushë ka një histori të gjatë që nga fillimi i tij dhe, një rishikim i dokumenteve të hartuara nga Komisioni i Venecias na ndihmon të identifikojmë disa çështje për një kuptim të drejtë dhe zbatim efektiv të këtij parimi, ku kontributet e para nga viti 1992 ndikuan në procesin e hartimit të neneve klasike për barazinë, gjatë shkrimit të kushtetutave të para pas rënies së regjimeve një partiake në Evropë; për më tepër, mund të përmendim ndihmën për hartimin e legjislacionit që zbaton parimin e barazisë dhe ndalimin e diskriminimit, ku ndër to spikat legjislacionin zgjedhor dhe ai për ndalimin e diskriminimit, mirëpo, megjithatë, mund të theksojmë edhe kontributet në luftimin e dhunës me bazë gjinore

¹³² Për më shumë shih: KOMISIONI I VENECIAS, *LISTA KONTROLLUESE PËR SUNDIMIN E LIGJIT*, miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij të 106-të plenare, Venecia, 11-12 mars 2016.

dhe dhunës në familje ku, gjeografikisht, Komisioni i Venecias nuk është i kufizuar vetëm në Evropë, por, ekziston një hartë e gjerë ndërkontinentale, ku ka dhënë ndihmën e tij në këtë fushë¹³³.

Komisioni i Venecias ka dhënë kontribut të rëndësishëm gjatë periudhës së tranzicionit në vendet e Ballkanit Perëndimor, ku përveç asistencës në këto pika që janë cekur më sipër, KV-ja, ka ndihmuar vendet e Ballkanit Perëndimor edhe në reformat në sistemin e drejtësisë (Vetingu në Gjakat, Rasti i Shqipërisë)¹³⁴ por edhe në rastin e Kosovës për iniciimin e procesit të vetingut¹³⁵. Kontributet e Komisionit të Venecias në Ballkanin Perëndimor kanë qenë vendimtare në mbështetjen e tranzicionit demokratik të rajonit, duke ofruar ekspertizë, këshilla dhe rekomandime, Komisioni ka ndihmuar këto vende në ndërtimin e institucioneve demokratike, sigurimin e sundimit të ligjit dhe promovimin e respektimit të drejtave të njeriut; me atë që, tek rasti Republikës së Serbisë, ndikimi i Komisionit në procesin e nxjerrjes së Kushtetutës së Serbisë të vitit 2006 ishte mjaft i kufizuar për shkak të rrethanave dominuese të paqarta politike në periudhën e ringjalljes së pavarësisë¹³⁶.

KV-ja ka dhënë një kontribut të madh edhe në rekomandimet e tij lidhur me kuotat gjinore, ku Komisioni jo vetëm që e ka konsideruar kuotën si masë të përshtatshme dhe legjitime, por edhe e ka projektuar atë duke e kthyer në një sistem masash; hartimi i kuotave gjinore ka qenë një nga kontributet më të rëndësishme të Komisionit të Venecias, duke parë dokumentet e kësaj të fundit, është jo vetëm një masë më vete, por një strukturë efektive që promovon mundësi të barabarta gjinore në organet vendimmarrëse dhe, ky dizajn ka qenë në kuadrin e

¹³³ *Venice Commission 30th Anniversary 1990-2020*, Juristförlaget i Lund Distribution, Aurela Anastas, " fq. 17.

¹³⁴ *INSTITUTI I STUDIMEVE POLITIKE* monitoron ecurinë e reformës në drejtësi dhe në aktivitetin e tij fokusohet në çështjet e demokracisë funksionale dhe të shtetit të së drejtës në Shqipëri. Raporti i ISP përmbledh periudhën mars – gusht 2018, është hartuar nga stafi dhe paraqet pikëpamjet e autorëve. <http://isp.com.al/wp-content/uploads/2018/08/ISP-VETINGU-NE-DREJTESI-RAPORT-2018-PER-PUBLIKUN-2.pdf>.

¹³⁵ SHKRIM I PUBLIKUAR NË PORTALIN NACIONAL, NË TË CILIN SHFAQËT KUNDËRSHTIMI NDËRMJET OPINIONIT TË KV-SË DHE DEKLARATAT E KABINETIT QEVERITARË TË REPUBLIKËS SË KOSOVËS. SHIH LINKUN: [HTTPS://NACIONALE.COM/DREJTESI/VE NECIA-PRO-VETINGUT-NE-KOSOVE-POR-JO-KREJTESISHT-SIC-THA-MINISTRIA-DETAJE-NGA-VENDIMI-I-PLOTE-9189](https://nacionale.com/drejtessi/venecia-pro-vetingut-ne-kosove-por-jo-krejtessisht-sic-tha-ministria-detaje-nga-vendimi-i-plote-9189) VENECIA PRO VETINGUT NË KOSOVË, POR JO KREJTËSISHT SIÇ THA MINISTRIA – DETAJE NGA OPINIONI I PLOTË- KY ËSHTË TITULLI I NJË SHKRIMI NË NJË PORTAL NGA KOSOVA LIDHUR ME KOMENTIMIN E OPINIONIT TË KV-SË LIDHUR ME MUNDËSIN E VETINGUT NË SISTEM TË DREJTËSISË NË KOSOVË, LINK I QASUR PËR HËRË TË FUNDIT: 30.06.2023.

¹³⁶ *Venice Commission 30th Anniversary 1990-2020*, Mlad Petrov & Maja Prelic, fq 567.

efektivitetit të masave të veçanta dhe na ka dhënë disa mësim; masat e veçanta pozitive mund të jenë efektive, jo vetëm nëse janë në përputhje me kushtetutën, por edhe nëse përshtaten mirë me sistemin, siç është kuota në sistemin zgjedhor; për më tepër, një mësim tjetër lidhet me faktin se një masë pozitive bëhet efektive, nëse përshtatet mirë me masat e tjera pozitive ku kjo e fundit mund të jetë e pavarur ose ndihmëse, kështu që, Komisioni i Venecias ka rekomanduar një sërë masash të tjera që duhet dhe mund të shoqërojnë kuotën meqë, përveç dispozitave të tilla si miratimi i kuotave për përfaqësim, duhet të merren masa të tjera të veçanta, të cilat mund të përfshijnë, kërkesat për balancën gjinore në bordet e ngarkuara me përzgjedhjen e kandidatëve, futjen e kriterëve të përzgjedhjes neutrale gjinore, programe të specializuara trajnimi, etj., prandaj, në këtë drejtim, këto kontribute të KV mund të kategorizohen në dy aspekte kryesore:

- Kushtetutshmëria për ndërtimin e kuotës gjinore, dhe
- Efektiviteti i mekanizmit të kuotave¹³⁷.

4.1. TRANZICIONI I DEMOKRACISË I VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR DHE ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË FORCIMIN E DEMOKRACISË

Periudha e tranzicionit në Ballkanin Perëndimor i referohet periudhës së ndryshimeve politike, sociale dhe ekonomike që ndodhën në rajon pas konflikteve dhe trazirave politike të viteve 1990 që përfshin procesin e kalimit nga regjimet autoritare, konfliktet e armatosura dhe rindërtimin e pasluftës drejt qeverisjes demokratike, stabilitetit dhe integritetit evropian.

Tranzicioni i vendeve të Ballkanit Perëndimor mund të kategorizohet në pesë periudha:

- Periudha parë, është periudha e ndryshimeve kushtetuese gjatë kohës së ish-RSFJ-së nga mesi i viteve të 80-ta, që përfshin një “pretendim” të demokratizimit të Federatës Jugosllave, por edhe tentimit të largimit të vendeve tjera të Ballkanit Perëndimor nga pushtetet komuniste;
- Periudha e dytë, është periudha e fillimit të konflikteve 1989-1998;

¹³⁷ Anastasi, (Vep. Cit 116) fq. 29.

- Periudha tretë, njihet si periudha e pas luftërave, që vazhdon me instalimin e demokracisë dhe ndryshimeve të rrënjësishme politike, që disa vende e kanë filluar nga viti 1991 e disa edhe më vonë;

- Periudha e katërt, mund të quhet periudha e ndryshimeve ekonomike dhe tentimit të hapjes së rrugëve për integritet evropiane; dhe

- Periudha e pestë dhe e fundit, është periudha e insistimit të mbrojtjes së pakicave etnike, bashkëpunimi regjional si dhe sigurimi dhe mbrojtja e parimeve demokratike (p.sh. Ideja e Open Balkan¹³⁸).

Vendet e Ballkanit Perëndimor kanë pësuar tranzicione të rëndësishme demokratike që nga vitet 1990, duke u larguar nga konfliktet dhe regjimet autoritare që karakterizojnë rajonin, ku Komisioni i Venecias ka luajtur një rol jetik në mbështetjen dhe forcimin e demokracisë në Ballkanin Perëndimor përmes kontributeve të tij të ndryshme, andaj, në përgjithësi, prioritetet e punës së Komisionit rrjedhin nga neni 1 i Statutit të Komisionit të Venecias, ku në paragrafin 1 të nenit 1, fusha e veprimit përshkruhet si: “garancitë që ofron ligji në shërbim të demokracisë”, dhe objektivat brenda kësaj fushe veprimi janë të specifikuara në mënyrë eksplicite: forcimi i të kuptuarit të sistemeve juridike të shteteve pjesëmarrëse (veçanërisht me synimin për t'i afruar ato me njëri-tjetrin), promovimi i shtetit ligjor dhe demokracisë, shqyrtimi i problemeve të ngritura nga funksionimin e institucioneve demokratike dhe, së fundmi, forcimin dhe zhvillimin e institucioneve të tilla demokratike¹³⁹.

Komisioni i Venecias ka marrë një rol drejtues në fusha të ndryshme ligjore dhe i përmbush detyrat e tij me nder ku, krijimi i demokracisë, zhvillimet kushtetuese, drejtësia kushtetuese, proceset zgjedhore, të drejtat e njeriut dhe sundimi i ligjit, garantimi i pushtetit të pavarur gjyqësor, forcimi i bazave institucionale të mbrojtjes së të drejtave të njeriut – të gjitha këto janë fushat ku Komisioni i Venecias njihet dhe vlerësohet si mbajtës i flamurit botëror¹⁴⁰.

¹³⁸ Ballkani i Hapur është një mbështetje për iniciativat aktuale rajonale, zbatimin e tyre dhe një përgjigje ndaj kërkesave të ekonomisë, kompanive dhe jetës reale. Iniciativa e nisur me emrin Mini Schengen është riemërtuar në Iniciativa e Ballkanit të Hapur dhe të gjitha ekonomitë e rajonit mund t'i bashkohen.

¹³⁹ Grabenwarter (Vep. Cit. 116) fq. 259.

¹⁴⁰ Ibid, fq. 326.

Krahas dispozitave të Traktatit, Komisioni Evropian ka luajtur një rol themelor dhe domethënës edhe në monitorimin e zhvillimeve të sundimit të ligjit brenda BE-së, ku sfidat e përshkruara më sipër për sundimin e ligjit në disa shtete anëtare, në të vërtetë, janë pranuar në mënyrë progresive si një çështje më urgjente për t'u adresuar, me një përfshirje gjithnjë në rritje të institucioneve të BE-së dhe, ky ndërgjegjësim në rritje për kërcënimet që rrjedhin nga kthimi prapa i sundimit të ligjit ka rezultuar në një evolucion të shpejtë - sigurisht më të shpejtë se ato të Traktatit - të 'kutisë së mjeteve' të sundimit të ligjit të BE-së, me çrast, Komisioni Evropian, përmes Kornizës, ka kërkuar, së pari, të qartësojë kuptimin thelbësor dhe fushëveprimin e sundimit të ligjit të BE-së dhe, ai e bëri këtë gjë duke përpunuar një përkufizim të detajuar, të përbërë nga një listë elementësh që kuptohen si parimet thelbësore të sundimit të ligjit brenda kontekstit të BE-së, duke i nxjerrë ato kryesisht nga praktika gjyqësore e GJED-së, por gjithashtu, siç njihet shprehimisht, edhe nga GJEDNJ, praktika gjyqësore dhe nga puna e Komisionit të Venecias; prandaj, në këtë drejtim, në kuptimin e Komisionit Evropian, në sundimin e ligjit përfshihen:

- Legaliteti, që nënkupton një proces transparent, të përgjegjshëm, demokratik dhe pluralist për nxjerrjen e ligjeve;
- Siguria juridike;
- Ndalimi i arbitraritetit të pushtetit ekzekutiv;
- Mbrojtja efektive gjyqësore nga gjykatat e pavarura dhe të paanshme;
- Rishikimi efektiv gjyqësor, duke përfshirë respektimin e të drejtave themelore;
- Ndarja e pushteteve; dhe
- Barazia para ligjit, me atë që, nga një krahasim me standardet e identifikuar nga Komisioni i Venecias del njëfarë ngjashmërie në përmbajtje, ku sipas Pech, elementet e përfshira në listën e BE-së janë praktikisht identike me elementët e listuar nga Komisioni i Venecias, ndërkaq, ndarja e pushteteve nuk përmendet në mënyrë eksplicite si një element thelbësor i shtetit të së drejtës nga Komisioni i Venecias, megjithatë Komisioni i

Venecias e prezantoi pavarësinë gjyqësore si një pjesë integrale të parimit themelor të ndarjes së pushteteve¹⁴¹.

KV-ja konsiderohet gjerësisht si një sukses: një çelës për të kuptuar këtë sukses është fleksibiliteti i Komisionit, meqë ka një status gjysëm autonom brenda Këshillit të Evropës, gjë që e lehtëson përgjigjen e shpejtë ndaj krizave politike, andaj, kur kërkohet një raport, sekretariati mbledh shpejt një grup pune; ku përbërja e grupit të punës varet nga një sërë faktorësh të ndryshëm; anëtarët individualë kanë fusha të ndryshme ekspertize, ata kanë aftësi të ndryshme gjuhësore dhe njohuri të kulturave ligjore dhe përfaqësojnë tradita të ndryshme kushtetuese dhe, disponueshmëria e anëtarëve në fjalë në një njoftim të shkurtër është gjithashtu e rëndësishme: shumica janë ende të punësuar në kapacitete të ndryshme në shtetet e tyre të origjinës¹⁴².

4.2. ROLI I KOMISIONIT TË VENECIAS NË DEMOKRACI NËPËRMJET NDIKIMIT TË TIJ NË ZGJEDHJE DHE STANDARDET E PËRFAQËSIMIT DEMOKRATIK

Komisioni i Venecias luan poashtu një rol vendimtar në promovimin e demokracisë nëpërmjet ndikimit të tij në zgjedhje dhe standardeve të përfaqësimit demokratik; ku përmbajtja e saktë e parimeve dhe standardeve që rrjedhin nga sundimi i ligjit mund të ndryshojë në nivel kombëtar, në varësi të sistemit kushtetues të çdo shteti anëtar, por, megjithatë, praktika gjyqësore e Gjykatës së Drejtësisë së Bashkimit Evropian ("Gjykata e Drejtësisë") dhe e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, si dhe dokumentet e hartuara nga Këshilli i Evropës, duke u mbështetur veçanërisht në ekspertizën e KV, jep një listë jo shteruese të këtyre parimeve dhe përkufizon kuptimin thelbësor të shtetit të së drejtës si një vlerë e përbashkët e BE-së në përputhje me nenin 2 të TEU; ku edhe Gjykata e Drejtësisë edhe Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut konfirmuan se këto parime nuk janë kërkesa thjesht formale dhe procedurale, por, janë

¹⁴¹ Francesca Mauri, *The Contribution of the Venice Commission to the Strengthening of the Rule of Law in Europe*, HAL open Science, University Cote de Azur, 2021, fq. 80-81.

¹⁴² Iain Cameron *The role of Venice Commission in strengthening the Rule of Law*-This is a modified version of a paper in SSRN, and later published in Antonina Bakardjieva Engelbrekt et al (eds), *Rule of Law in the EU: 30 Years After the Fall of the Berlin Wall*, Hart, 2021, fq. 4.

mjete kyçe për të garantuar respektimin e demokracisë dhe të drejtave të njeriut, andaj, për rrjedhojë, shteti i së drejtës është një parim kushtetues me komponentë formal dhe përmbajtjesor që do të thotë se respektimi i shtetit të së drejtës është i lidhur thellësisht me respektimin e demokracisë dhe të të drejtave themelore: nuk mund të ketë demokraci dhe respektim të të drejtave themelore pa respektimin e shtetit të së drejtës dhe anasjelltas, ku të drejtat themelore janë efektive vetëm nëse janë të justifikueshme meqë demokracia mbrohet nëse roli themelor i gjyqësorit, përfshirë gjykatat kushtetuese, mund të sigurojë lirinë e shprehjes, lirinë e tubimit dhe respektimin e rregullave që rregullojnë procesin politik dhe zgjedhor¹⁴³.

Veçanërisht interesante është puna e KV në fushën e legjislacionit zgjedhor gjë që është produkt i veprimtarisë së Këshillit të tij për Zgjedhje Demokratike të krijuar në bashkëpunim me Kongresin e Autoriteteve Vendore dhe Rajonale ku, rezultatet rrjedhin nga identifikimi i parimeve dhe standardeve që janë përcaktuar si trashëgimi elektorale evropiane dhe identifikimi i tyre rrjedh nga neni 3 i Protokollit Shtesë të KEDNJ-së dhe nga praktika gjyqësore kombëtare dhe mbi kombëtare për këtë çështje, me çrast, parimi i stabilitetit të legjislacionit zgjedhor përfitoi nga një qasje kreative meqë ky parim është ndërtuar si një faktor i besueshmërisë së procesit zgjedhor dhe i konsolidimit të demokracisë: universaliteti, barazia, liria, fshehtësia dhe vota e drejtpërdrejtë janë konsideruar si bazë për ndërtimin e doktrinave të Komisionit në fushën zgjedhore prandaj, me kalimin e kohës, këto doktrina kanë fituar një rëndësi të detyrueshme¹⁴⁴.

Sipas Giani Buquicchio, Komisioni është i duhur tani më tepër se kurrë më herët, për të mbrojtur dhe për të promovuar në bashkëpunim me organet e Këshillit të Evropës dhe Bashkimit Evropian:

- Respektimin e sundimit të së drejtës dhe, në veçanti, të pavarësisë së gjyqësorit;
- Kontrollin dhe ekuilibrin brenda një sistemi funksional demokratik;
- Zgjedhjet e lira dhe të ndershme; dhe

¹⁴³ EUROPEAN COMMISSION, *Communication to the European Parliament and the Council, A New EU Framework to strengthen the Rule of Law*, Brussels, 11.3.2014 COM (2014) 158, Final, fq. 4.

¹⁴⁴ Sergio Bartole, *The Internationalisation of Constitutional Law - A View from the Venice Commission*, Parliamentary Democracy in Europe, Volume 5, HART Publishing, 2020, fq. 52.

- Respektimin e të drejtave të njeriut, përfshirë edhe gjendjet emergjente¹⁴⁵.

Që nga krijimi i tij në vitin 1990, Komisioni i Venecias ka qenë tepër aktiv në lëminë zgjedhore, nëpërmjet miratimit të opinioneve për projektligjet zgjedhore (mbi 160 deri në fund të vitit 2022), si dhe Kodet e praktikës së mirë në zgjedhje (70 deri në fund të vitit 2022), organizimi i konferencave vjetore të organeve të administrimit zgjedhor, debate ekspertësh zgjedhorë dhe seminare para ose pas zgjedhjeve, dhe Komisioni gjithashtu ka ofruar këshilla ligjore për anëtarët e Asamblesë Parlamentare që kryenin misione vëzhgimi duke bashkëpunuar ngushtë edhe me Zyrën për Institucione Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut (OSBE/ODIHR), ku shumica e opinioneve në lidhje me legjislacionin zgjedhor janë hartuar bashkërisht nga këto dy organizata¹⁴⁶.

Ndër shtetet që kanë bashkëpunuar rregullisht me KV në fushën zgjedhore mund të përmenden vende të tilla si: Shqipëria, Armenia, Bullgaria, Gjeorgjia, Republika e Moldavisë dhe Ukraina, ku Komisioni ka qenë gjithashtu aktiv në një numër shtetesh të tjera, duke përfshirë Federatën Ruse, Mbretërinë e Bashkuar, Kroacinë, Maqedoninë e Veriut, Rumaninë, Serbinë, kantonet zviceriane, si dhe Kirgistanin, Uzbekistanin dhe Meksikën, ndërkaq, që nga viti 2020, opinionet e tij kanë të bëjnë me legjislacionin në lidhje me zgjedhjet, referendumet dhe partitë politike në Shqipëri, Armeni, Gjeorgji, Hungari, Republikën e Moldavisë, Kirgistan, Kosovë, Meksikë, Serbi, Tunizi, Turqi, Ukrainë dhe Uzbekistan; me çrast, Komisioni i Venecias gjithashtu punon për çështjet që kanë të bëjnë me referendumet, si nga pikëpamja e përgjithshme ashtu edhe në raste të veçanta, për shembull, ajo u përfshi në Mal të Zi në lidhje me referendumin për pavarësinë dhe në Provincën Autonome Italiane të Trentos, dhe së fundmi në Islandë, Serbi dhe Ukrainë¹⁴⁷.

Për t'i dhënë stabilitet ligjeve zgjedhore dhe për të çuar më tej ndërtimin e trashëgimisë zgjedhore evropiane, Komisioni i Venecias dhe Këshilli i Zgjedhjeve Demokratike zhvilluan

¹⁴⁵ Buquicchio, (Vep. Cit. 116) fq. 14.

¹⁴⁶ Linku ka të bëjë me *Zgjedhjet dhe referendumet, partitë politike*, https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Elections_and_Referendums&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 05.06.2023.

¹⁴⁷ Ibid.

parimet e trashëgimisë zgjedhore evropiane, në veçanti duke hartuar "Kodin e praktikës së mirë në çështjet zgjedhore" dhe "Kodin e praktikave të mira për referendumet", që janë dokumente referimi të Këshillit të Evropës, të miratuara nga Ansambleja Parlamentare dhe Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës dhe të mbështetura nga Komiteti i Ministrave, me çrast, ato janë gjerësisht referuar në opinionet e Komisionit të Venecias dhe në raportet e organizatave të tjera ndërkombëtare si dhe në vendimet e Gjykatës Evropiane të Drejtave të Njeriut dhe kanë një ndikim të rëndësishëm në legjislacionin kombëtar dhe zbatimin e tij, në Evropë dhe më gjerë, ku në të vërtetë, fakti që disa vende joevropiane janë bërë anëtarë të plotë të Komisionit dhe se programet e bashkëpunimit janë zhvilluar me vende të tjera, veçanërisht në Azinë Qendrore, Mesdheun Jugor dhe Amerikën Latine, ka kontribuar në përhapjen e standardeve dhe ekspertizës së Komisionit të Venecias në të gjithë botën¹⁴⁸.

Në këtë drejtim, KV organizon edhe konferenca të organeve të menaxhimit zgjedhor, si dhe seminare krahasuese; në vitin 2016, ajo nisi debatet e ekspertëve shkencor zgjedhor, së bashku me Autoritetin e Përhershëm Zgjedhor të Rumanisë, ku edicioni i dytë i këtyre debateve u zhvillua në vitin 2018; edicioni i tretë u zhvillua në vitin 2021, mbi aksesueshmërinë e procesit zgjedhor me atë që, Komisioni organizon edhe seminare për organet e menaxhimit zgjedhor, para dhe pas zgjedhjeve, për t'i ndihmuar këto administrata në përgatitjen e zgjedhjeve, përkatësisht për të nxjerrë mësimë prej tyre¹⁴⁹.

Krahas aktiviteteve elektorale, Komisioni i Venecias po punon edhe për çështjen e funksionimit të partive politike, të cilat luajnë një rol themelor në jetën demokratike, duke qenë se roli i tyre është thelbësor në sigurimin e funksionimit të duhur të demokracisë, partitë politike duhet të përfitojnë nga një sërë garancishë, prandaj, Komisioni miratoi disa dokumente thelbësore për këto çështje¹⁵⁰.

Komisioni i Venecias prej një dekade është përfshirë ngushtë edhe në temën e identifikimit dhe luftimit të abuzimit të burimeve administrative gjatë procesit zgjedhor, ku

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid.

çështja e një keqpërdorimi të tillë është e nënkuptuar në Kodin e Praktikës së Mirë në Çështjet Zgjedhore në kontekstin e barazisë së mundësive dhe kontekstit të veçantë të lirisë së votuesve për të formuar një opinion, ndërkaq, çështja ndonjëherë përshkruhet nga organe të tjera ndërkombëtare si abuzim me burimet shtetërore ose publike, problemi thelbësor dhe zbutjet e mundshme janë të njëjta me secilin përshkrim¹⁵¹. Në këtë drejtim, kërkohen burime publike për të pasur një proces zgjedhor demokratik, në nivelin më themelor, ligjet kërkohen për të përcaktuar zonat zgjedhore, periudhat zgjedhore dhe kushtet ligjore të një zgjedhjeje; për më tepër, ndërtesat janë të nevojshme për qendrat e votimit dhe qendrat e numërimit dhe këto ose do të jenë ndërtesa publike ose do të financohen nga paratë publike, pra, përdorimi i burimeve administrative/publike gjatë një procesi zgjedhor nuk është vetëm legjitime, por edhe thelbësore¹⁵².

Raporti i Komisionit të Venecias për vitin 2013 arriti në konkluzionin se kishte dobësi të natyrshme në shumë legjislacione kombëtare dhe në praktikë që mund të shpiejnë në keqpërdorimin e burimeve administrative, duke i dhënë potencialisht një avantazh të padrejtë partive politike në detyrë, duke ndikuar kështu në barazinë e proceseve zgjedhore dhe lirinë e votuesve për të krijuar një opinion, ku ky raport theksoi gjithashtu se ndërhyrja legjislative nuk është një ilaç, çdo instrument legjislativ duhet gjithashtu të përdoret siç duhet nga pushteti ekzekutiv, abuzimet e supozuara/të mundshme të hetohen/auditohen në mënyrë të pavarur dhe ligji duhet të zbatohet nga organi përkatës zbatues, ndërkaq, pas këtij raporti, Komisioni i Venecias dhe OSBE/ODIHR ranë dakord për Udhëzimet e Përbashkëta për parandalimin dhe reagimin ndaj keqpërdorimit të burimeve administrative gjatë proceseve zgjedhore (CDL-AD(2016)004) në mars 2016, me çrast, këto udhëzime u drejtoheshin ligjbërësve kombëtarë në dritën e gjetjeve të Raportit të vitit 2013; ku rekomandohet që ligjet dhe masat konkrete të zbatimit të futen në burime administrative, objektivi i të cilave ishte të:

- promovojnë neutralitetin dhe paanshmërinë në procesin zgjedhor;

¹⁵¹ Barikova, (Vep. Cit. 116) fq. 71.

¹⁵² Ibid. fq. 74.

- promovojnë barazinë e trajtimit ndërmjet kandidatëve dhe partive të ndryshme në lidhje me burimet administrative;
- barazimi i fushës së lojës ndërmjet të gjitha palëve të interesuara, duke përfshirë edhe drejtuesit aktual; dhe
- mbrojtja kundër keqpërdorimit të mundshëm të burimeve administrative për qëllime partiake¹⁵³.

4.3. KËSHILLI PËR ZGJEDHJE DEMOKRATIKE

Këshilli për Zgjedhje Demokratike, i krijuar pas rezolutës së Asamblesë Parlamentare që bën thirrje për hartimin e një Kodi të Praktikës së Mirë në Çështjet Zgjedhore, është i vetmi organ tripalësh i Këshillit të Evropës, i përbërë nga anëtarë të Komisionit të Venecias, Asamblesë Parlamentare dhe Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës, ndërkaq, edhe OSBE/ODIHR merr pjesë rregullisht në punën e saj; pas miratimit të Kodit nga Komiteti i Ministrave, Kuvendi dhe Kongresi, Këshilli u bë i përhershëm, i cili i shqyrton të gjitha opinionet dhe dokumentet e një natyre të përgjithshme (kodet e praktikës së mirë, udhëzimet, etj.) në fushën e zgjedhjeve dhe partive politike përpara se ato të dorëzohen për miratim në Komisionin e Venecias, ku qëllimi i Këshillit për Zgjedhje Demokratike është të bashkojë në të njëjtin trup përvojën juridike të Komisionit të Venecias dhe përvojën politike të Kuvendit dhe Kongresit, dhe Këshilli për Zgjedhje Demokratike (CED) i promovon kështu vlerat e përbashkëta evropiane, parimet e trashëgimisë zgjedhore evropiane¹⁵⁴.

Këshilli për Zgjedhje Demokratike përbëhet nga 9 anëtarë dhe 9 zëvendësues, si më poshtë:

- 4 anëtarë dhe 4 zëvendësues të emëruar nga Komisioni i Venecias;

¹⁵³ Ibid, fq. 75-76.

¹⁵⁴ Këshilli për Zgjedhje Demokratike shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_CED&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 08.06.2023.

- 3 anëtarë dhe 3 zëvendësues të emëruar nga Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës;

- 2 anëtarë dhe 2 zëvendësues të emëruar nga Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës, që përfaqësojnë të dyja Dhomat¹⁵⁵.

TABELA 7:
Anëtarët e Këshillit për Zgjedhje Demokratike (KZD)

Anëtarët e Komisionit të Venecias	Anëtarët Zëvendësues
• Mr Richard BARRETT	• Mr Eirik HOLMØYVIK
• Mr Srdjan DARMANOVIC – President	• Mr Oliver KASK
• Mr Ben VERMEULEN	• Ms Janine OTÁLORA MALASSIS
• Mr Pere VILANOVA TRIAS	• Ms Katharina PABEL

¹⁵⁵ RREGULLA E BRENDSHME E KËSHILLIT PËR ZGJEDHJET DEMOKRATIKE shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2022\)003-e_neni_1](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2022)003-e_neni_1) Link i qasur për herë të fundit:14.06.2023.

TABELA 8:**Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës (PACE)**

Anëtarët	Zëvendësuesit
• Michael Georg LINK, Committee on Political Affairs and Democracy	• Aleksander POCIEJ, Committee on Political Affairs and Democracy
• Davor Ivo STIER, Committee on Legal Affairs and Human Rights	• Khatia DEKANOIDZE, Committee on Legal Affairs and Human Rights
• María Valentina MARTINEZ FERRO, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe	• Laura CASTEL, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe
• Michael Georg LINK, Committee on Political Affairs and Democracy	• Aleksander POCIEJ, Committee on Political Affairs and Democracy

TABELA 9:**Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës (CLRAE)**

Anëtarët	Zëvendësuesit
• Mr Stewart DICKSON, Chamber of Regions - Vice-President	• Ms Randi MONDORF, Chamber of Regions
• Ms Gunn Marit HELGESEN, Chamber of Regions	• Mr Vladimir PREBILIC, Chamber of Local Authorities

Kryesia e Këshillit për Zgjedhje Demokratike përbëhet nga një kryetar dhe dy nënkryetarë, ku Kryesia gjithmonë përfshin një përfaqësues të Komisionit të Venecias, një përfaqësues të Asamblesë Parlamentare dhe një përfaqësues të Kongresit dhe, në frymën e përbërjes trepalëshe të CDE, duhet synuar një rotacion i Presidencës ndërmjet tre institucioneve ku Kryetari dhe Zëvendëskryetarët zgjidhen për një mandat dy vjeçar nga anëtarët e CDE me shumicë relative votash, ndërkaq, kandidatët për Presidencën mund të propozohen nga Komisioni i Venecias, Asambleja Parlamentare dhe Kongresi dhe, askush nuk mund të shërbejë më shumë se dy mandate të plota radhazi si President ose Zëvendës President, dhe, një President që largohet mund të zgjidhet si Zëvendës President dhe anasjelltas¹⁵⁶.

CDE mund të vendosë të ftojë organizata ndërkombëtare dhe organe të tjera ndërkombëtare që të marrin pjesë në punën e saj si vëzhgues, me çrast:

- Vëzhguesi nuk ka të drejtë të votojë; dhe
- Një vëzhgues mund të bëjë deklarata verbale ose me shkrim për temat që diskutohen¹⁵⁷.

4.4. Mbikëqyrja e Këshillit për zgjedhje demokratike të KV-së

Nëse nuk vendoset ndryshe, CDE do të mbajë mbledhjet e saj ditën e parë të seancës plenare të Komisionit të Venecias; anëtarët, anëtarët zëvendësues, sekretariati i tyre përkatës dhe vëzhguesit e përmendur në nenin 5 mund të marrin pjesë në mbledhjet e CDE, ndërkaq, Sekretariati i Komisionit të Venecias vepron si Sekretariat i CDE, ku Sekretari i Komisionit të Venecias emëron Sekretarin e Këshillit për Zgjedhje Demokratike ndërkaq, gjuhët e punës së CDE do të jenë anglishtja dhe frëngjishtja, me atë që, do të ketë kuorum nëse janë të pranishëm 5 anëtarë dhe/ose zëvendësues (duke përfshirë të paktën një përfaqësues nga Komisioni i Venecias, Asambleja Parlamentare dhe Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës), ku çdo anëtar do të ketë një votë, dhe nëse një anëtar nuk mund të marrë pjesë në një mbledhje të CDE, ai ose ajo informon Sekretariatën duke treguar se cili zëvendësues do ta

¹⁵⁶ Ibid. neni 4.

¹⁵⁷ Ibid. neni 5.

përfaqësojë atë në mbledhje dhe do të ketë të drejtën e votës ndërkaq, ndryshimet në këto rregulla do të miratohen nga dy të tretat e shumicës së anëtarëve të pranishëm në mbledhje¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Ibid, nenet 6,8,11,12,13.

TABELA 10:**Institucione që bëjnë mbikëqyrjen e Këshillit për Zgjedhje të KV-së**

<i>Janë disa institucione që bëjnë mbikëqyrje, siç janë:</i>			
1. Unioni Evropian	2. Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE)	3. Instituti Ndërkombëtar për Demokraci dhe Asistencë Zgjedhore (IDEA)	4. Fondacioni Ndërkombëtar për Sistemet Zgjedhore (IFES)
• Komisioni Evropian • Parlamenti Evropian • Shërbimi Evropian i Veprimeve të Jashtme (EEAS)	• Zyra për Institucionet Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut (ODIHR) • Asambleja Parlamentare		

4.4.1 KONFERENCAT EVROPIANE TË ORGANEVE TË MENAXHIMIT ZGJEDHOR

Organet Evropiane të Menaxhimit Zgjedhor u mbledhën për herë të parë në Palma de Mallorca, Spanjë, në 2002 dhe ranë dakord të vazhdojnë të takohen rregullisht, ku Komisioni i Venecias organizoi dhe mori pjesë në konferencën e dytë, të mbajtur në Strasburg në 2005 dhe që atëherë, Konferencat Evropiane të Organeve të Menaxhimit Zgjedhor ("Konferencat EMB") janë bashkë organizuar çdo vit nga Komisioni i Venecias dhe EMB-të lokale në vende të ndryshme evropiane, ndërkaq, konferenca e fundit e EMB u mbajt në Shën Petersburg të Federatës Ruse në vitin 2017 dhe u organizua bashkërisht nga Komisioni i Venecias me Komisionin Qendror të Zgjedhjeve të Federatës Ruse dhe Asamblenë Ndër parlamentare të Komonuelthit të Shteteve të Pavarura, me çrast, fusha zgjedhore është një nga fushat kryesore të ekspertizës së Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit të Këshillit të Evropës ("Komisioni i Venecias") ku krahas përgatitjes së opinioneve dhe studimeve mbi legjislacionin zgjedhor dhe organizimit të konferencave dhe seminareve trajnuese, Komisioni i Venecias punon ngushtë së bashku me Organet e Menaxhimit Zgjedhor (EMB) të 62 shteteve të tij anëtare dhe organet e Menaxhimit Zgjedhor mbikëqyrin dhe kryejnë zgjedhjet dhe referendumet, dhe për këtë arsye luajnë një rol vendimtar në mirëfunksionimin e institucioneve demokratike ndërkaq, mandatet e tyre përfshijnë një sërë detyrash, të tilla si administrimi i zgjedhjeve, menaxhimi i ankesave, promovimi i barazisë gjinore dhe pjesëmarrja e pakicave dhe avokimi i reformës zgjedhore¹⁵⁹.

Konferencat EMB zakonisht zgjasin dy ditë dhe organizohen çdo vit në një nga shtetet anëtare të Komisionit të Venecias në bashkëpunim me EMB-në lokale duke u bazuar në një metodë pjesëmarrëse dhe interaktive që përfshin sesione plenare me disa panelistë të fokusuar në një temë specifike dhe sesione pune të mbajtura njëkohësisht, në të cilat pjesëmarrësit mund të zgjedhin një temë të interesit të tyre, të shkëmbejnë pikëpamje dhe të ndajnë njohuritë në një bazë më joformale, ku sesionet e ndryshme të Konferencave të EMB në përgjithësi mbahen në

¹⁵⁹ Komisioni i Venecias ndihmon organet e menaxhimit zgjedhor drejt proceseve të mirëfillta zgjedhore, shih linkun: <https://www.coe.int/en/web/electoral-management-bodies-conference/about-us> Link i qasur për herë të fundit: 07.06.2023.

anglisht, frëngjisht, rusisht dhe në gjuhën e vendit pritës ndërkaq, përkthimi i njëkohshëm në këto gjuhë ofrohet për të gjithë pjesëmarrësit¹⁶⁰.

Përfituesit kryesorë të Konferencave të EMB janë anëtarët dhe stafi i organeve të menaxhimit zgjedhor të shteteve anëtare të Komisionit të Venecias por, megjithatë, Konferencat synojnë të arrijnë një audiencë më të gjerë, duke përfshirë studiues, organizata ndërkombëtare dhe rajonale (qeveritare dhe joqeveritare) dhe palë të tjera të interesuara në fushën zgjedhore; organizata të mëdha ndërkombëtare si Bashkimi Evropian, Zyra për Institucionet Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut e Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE/ODIHR), Instituti Ndërkombëtar për Demokraci dhe Asistencë Zgjedhore (International IDEA) dhe Fondacioni Ndërkombëtar për Sistemet Zgjedhore (IFES) kanë marrë pjesë rregullisht në Konferencat EMB që nga viti 2005 ku, edicioni i vitit 2017 pati pjesëmarrjen e mbi 130 të ftuarve, nga 28 vende¹⁶¹.

4.5. SEMINARE, TRAJNIME DHE MISIONE ASISTENCE

4.5.2. SEMINARET

Komisioni i Venecias organizon rregullisht seminare tematike në fushën zgjedhore, me çrast, këto seminare dhe konferenca synojnë përhapjen e parimeve dhe rekomandimeve të Trashëgimisë Zgjedhore të Evropës, të cilat bazohen kryesisht në Kodin e Praktikave të Mira në Çështjet Zgjedhore, dokumenti referues i Komisionit të Venecias në fushën zgjedhore, me atë që, Komisioni organizoi në bashkëpunim me Tribunalin Administrativ të Tunizisë, Fondacionin Gjerman IRZ dhe Unionin Arab të Drejtësisë Administrative një simpozium ndërkombëtar me temë "Drejtësia Administrative dhe Mosmarrëveshjet Zgjedhore" dhe, kryetari i Komisionit të Venecias z. Buquicchio iu drejtua të pranishmëve¹⁶².

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

4.5.2. DEBATET E EKSPERTËVE ELEKTORALË SHKENCORË

Në vitin 2016, në bashkëpunim me Autoritetin e Përhershëm Zgjedhor të Rumanisë, Komisioni i Venecias nisi një sërë debatesh ekspertësh elektoralë shkencorë ku debatet e Ekspertëve Shkencor Zgjedhor synojnë të bëhen një ngjarje e rregullt ku përfshihen specialistë të së drejtës zgjedhore nga fusha të ndryshme, përfshirë akademinë dhe organet e menaxhimit të zgjedhjeve, për të diskutuar çështje që kanë një shtrirje teorike dhe praktike me atë që ato zhvillohen në Rumani¹⁶³.

Debati i parë i ekspertëve zgjedhorë u zhvillua në datat 12-13 Prill 2016 me temë: “Ligji Zgjedhor dhe Teknologjitë e Reja: Sfidat Ligjore”; që tuboi bashkë përfaqësues të më shumë se 30-të vendeve evropiane dhe të Amerikës Latine, e u fokusua në implikimet e parimeve kushtetuese dhe të së drejtës ndërkombëtare në këtë lëmi, por, implikime të tilla nuk kufizohen në zbatimin e parimeve themelore të ligjit zgjedhor (votimi i përgjithshëm, i barabartë, i lirë, i fshehtë dhe i drejtpërdrejtë, stabiliteti i ligjit zgjedhor) meqë ato përfshijnë gjithashtu aspekte më të përgjithshme të ligjit kushtetues si ligjshmëria, ndarja e pushteteve, federalizmi, si dhe aksesin në drejtësi, proporcionaliteti dhe transparenca¹⁶⁴.

Raportet e dorëzuara me këtë rast u shfaqën në një botim special të revistës shkencore "Electoral Expert" të botuar nga Autoriteti i Përhershëm Zgjedhor i Rumanisë në formë letre dhe online dhe, Komisioni i Venecias dhe Autoriteti i Përhershëm Zgjedhor i Rumanisë kanë vendosur që këto debate të organizohen në mënyrë periodike¹⁶⁵/

Në datat 3 dhe 4 maj 2018 u mbajt Debati i Dytë i Ekspertëve Shkencor Zgjedhor mbi “Vota të barabarta” në Sinaia, Rumani ku pjesëmarrësit diskutuan më konkretisht çështjet e mëposhtme:

- Aspektet e ndryshme të parimit të barazisë dhe implikimet e tyre në fushën zgjedhore;

¹⁶³ Seminare trajnuese dhe misione ndihme, shih linkun: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_seminars&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 09.06.2023.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

- Fuqia e barabartë e votës dhe ndarja e mandateve për zonat zgjedhore;
- Barazia dhe barazia e gjinive;
- Barazia në një mjedis në ndryshim, me çrast, raportet e paraqitura gjatë debateve u botuan në të vetmen përmbledhje evropiane kushtuar ligjit zgjedhor, Revistën Rumune të Studimeve Zgjedhore (ish "Ekspert Elektorale")¹⁶⁶.

Debati i 3-të i Ekspertëve Shkencor Zgjedhor mbi "Qasshmërinë e procesit zgjedhor" u zhvillua në 16 shkurt 2021 online dhe këto debate trajtuan aksesueshmërinë e procesit zgjedhor, i cili është thelbësor për zbatimin e të drejtës universale të votimit - një nga parimet kryesore të ligjit zgjedhor; ngjarja online iu afrua aksesueshmërisë nga pikëpamja konceptuale dhe jo vetëm si një çështje praktike, prandaj shkoi përtej aksesueshmërisë fizike; raportet e dorëzuara në konferencë janë botuar në Revistën Rumune të Studimeve Zgjedhore¹⁶⁷.

4.5.3 MISIONET E ASISTENCËS ZGJEDHORE

Komisioni i Venecias ndihmon autoritetet kombëtare në zbatimin e legjislacionit zgjedhor kur kërkohet një gjë e tillë, për shembull, Komisioni i Venecias dha ndihmën e tij në baza të rregullta për Komisionet Qendrore të Zgjedhjeve të Shqipërisë, Armenisë, Gjeorgjisë, Republikës së Moldavisë dhe Ukrainës, ku në Ukrainë Komisioni i Venecias organizoi në vitin 2018, 13-të tryeza të rrumbullakëta për reformën e legjislacionit zgjedhor (një në Kiev dhe 12 në qendrat rajonale) dhe dy seminare trajnimi për gjyqtarët, ndërkaq, në vitin 2017, Komisioni i Venecias, në dy raste, i dha ndihmë afatgjatë Komisionit Zgjedhor të "ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë"; në veçanti, kjo asistencë kishte të bënte me përmirësimin e procedurës së shqyrtimit dhe ankimimit, procedurat e brendshme të Komisionit Shtetëror të Zgjedhjeve dhe trajnimin e komisioneve zgjedhore dhe zgjedhësve dhe, gjithashtu, sipas një marrëveshjeje të vitit 2004, Komisioni i Venecias merr pjesë si këshilltar ligjor në misionet e vëzhgimit të zgjedhjeve të Asamblesë Parlamentare, ndërkaq, në vitin 2018, misione të tilla u zhvilluan në Armeni,

¹⁶⁶ Po aty.

¹⁶⁷ Po aty.

Azerbajxhan, Bosnjë dhe Hercegovinë, Gjeorgji, Mal të Zi, “ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë” dhe Turqi¹⁶⁸.

4.6. PARTITË POLITIKE

Krahas aktiviteteve elektorale, Komisioni i Venecias po punon edhe për çështjen e partive politike dhe financimin e tyre, të cilat luajnë një rol themelor në jetën demokratike si një lloj specifik i “shoqatës së lirë të personave”, partitë politike janë qendrore për funksionimin e demokracisë meqë ato janë thelbësore për një shoqëri politike pluraliste dhe roli i tyre në formimin e vullnetit të popullit është thelbësor meqë duke qenë se roli i tyre është thelbësor në sigurimin e funksionimit të duhur të demokracisë, partitë politike duhet të përfitojnë nga një sërë garancishë që përfshijnë, në veçanti, pluralizmin, mos diskriminimin dhe transparencën, të cilat e gjejnë bazën e tyre në vlerat thelbësore të Këshillit të Evropës: të drejtat e njeriut, demokracia dhe sundimi i ligjit¹⁶⁹.

Ndërsa, kërkesa për regjistrim si e tillë nuk përbën shkelje të këtyre parimeve, Komisioni i Venecias zbaton në këtë fushë parimin e proporcionalitetit për të shmangur vendosjen e kërkesave të tepruara për krijimin e partive politike, të cilat do të ishin në kundërshtim me ato ndërkombëtare ¹⁷⁰. Këtu, duhet të nënvizohet rëndësia e parimeve të përfaqësimit dhe pranueshmërisë, përgjegjësisë dhe llogaridhënies, si dhe parimi i transparencës në lidhje me organizimin e brendshëm të partive politike, ku këto parime sigurisht që kanë disa pasoja në rregullat që rregullojnë anëtarësimin në parti politike, në veçanti, pjesëmarrjen dhe përfaqësimin e grave dhe pakicave në partitë politike, si dhe rregullat që vendosin kufizime në anëtarësimin e shtetasve të huaj ose personave pa shtetësi¹⁷¹.

Komisioni i Venecias vë theks të veçantë në parimet e mundësive të barabarta dhe transparencës në lidhje me financimin e partive politike, ku në veçanti, në lidhje me financimin

¹⁶⁸ Po aty.

¹⁶⁹ Po aty.

¹⁷⁰ Po aty.

¹⁷¹ Po aty.

privat, Komisioni konsideron se mund të vendosen kufizime të arsyeshme për kontributet private për të minimizuar mundësinë e korrupsionit ose blerjes së ndikimit politik ndërkaq, nga ana tjetër, sanksionet e vendosura ndaj partive politike në rast të parregullsive në financim duhet të jenë në proporcion me ashpërsinë e veprës penale¹⁷².

Duke marrë në konsideratë rolin themelor të partive politike në funksionimin e një demokracie pluraliste, Komisioni i Venecias nënvizon në opinionet e tij rëndësinë e tre parimeve bazë në lidhje me ndalimin ose shpërbërjen e partive politike:

- natyra e jashtëzakonshme e ndalimit ose shpërbërjes;
- proporcionaliteti i shpërbërjes ose ndalimit me qëllimin legjitim të ndjekur; dhe
- Garancitë procedurale: procedura për ndalimin ose shpërbërjen e partive politike duhet të garantojë parimet e drejtësisë, procesit të drejtë dhe hapjes¹⁷³.

4.6.1. OPINIONI PËR NDALIMIN E KONTRIBUTEVE FINANCIARE PARTIVE POLITIKE NGA BURIME TË HUAJA

Ky opinion, i miratuar pas një kërkesë nga Gjykata Evropiane për të Drejtat e Njeriut për një përmbledhje Amicus Curiae, shqyrton nëse ndalimi i kontributeve financiare për partitë politike nga burime të huaja është "i nevojshëm në një shoqëri demokratike" sipas nenit 11.2 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe arrin në përfundimin se mund të jetë kështu, për shembull: nëse financimi nga burime të huaja përdoret për të ndjekur qëllime që nuk janë në përputhje me Kushtetutën dhe ligjet e vendit (për shembull, partia politike e huaj mbron diskriminimin dhe shkeljen e të drejtave të njeriut); nëse cenon drejtësinë ose integritetin e konkurrencës politike ose çon në shtrembërime të procesit zgjedhor ose përbën kërcënim për integritetin territorial kombëtar; nëse pengon zhvillimin efektiv demokratik; nëse një ndalim i tillë është pjesë e detyrimeve ndërkombëtare të shtetit, me çrast, pr të përcaktuar nëse ndalimi i financimit nga jashtë është problematik në dritën e nenit 11 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, çdo rast individual duhet të konsiderohet veçmas në kontekstin e legjislacionit

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid.

të përgjithshëm për financimin e palëve si dhe detyrimet ndërkombëtare të shtetit, duke përfshirë detyrimet që rrjedhin nga anëtarësimi në Bashkimin Evropian; për më tepër, Komisioni i Venecias ka miratuar një sërë opinionesh mbi legjislacionin për partitë politike në shtete si Armenia, Azerbajxhani, Bullgaria, Gjeorgjia, Kosova, Kirgistani, Malta, Republika e Moldavisë, Mongolia, Federata Ruse, Serbia, Tunizia, Turqia dhe Ukraina¹⁷⁴.

4.6.2. ROLI I KËSHILLIT TË EVROPËS NË ZGJEDHJE

Zgjedhjet demokratike janë themeli i demokracisë dhe janë vendimtare për sigurimin e legjitimitetit të institucioneve demokratike ku Këshilli i Evropës ka një sërë standardesh të rëndësishme referimi për zgjedhjet, duke filluar me detyrimin që të gjitha vendet të sigurojnë të drejtën për zgjedhje të lira të përcaktuara në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut ku ato përfshijnë shumë të tjera që garantojnë zgjedhje të rregullta, të lira, të drejta dhe transparente në shtetet anëtare dhe më gjerë, dhe në këtë vijë, puna e bërë nga Këshilli i Evropës është thelbësore dhe mund të kuptohet përmes “ciklit zgjedhor” i cili ofron një udhëzues për çdo hap në procesin zgjedhor që është i ndarë në tri pjesë: periudha parazgjedhore (korniza ligjore, planifikimi dhe zbatimi, trajnimi dhe edukimi, regjistrimi i votuesve, fushata zgjedhore); periudha e zgjedhjeve (operacionet dhe dita e zgjedhjeve, verifikimi i rezultateve) dhe periudha pas zgjedhore¹⁷⁵.

Që nga krijimi i tij në vitin 1949, Këshilli i Evropës ka miratuar një sërë standardesh referimi për të mbrojtur vlerat dhe idealet demokratike në Evropë, nga rregullorja më e detyrueshme deri te udhëzimet më të fundit inovative¹⁷⁶.

Cikli elektoral brenda Komisionit Evropian kalon në tetë (8) faza si vijon:

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Cikli Zgjedhor i Këshillit të Evropës, për më shumë, shih linkun: <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023.

¹⁷⁶ Ibid.

TABELA 11:
Cikli elektoral brenda Komisionit Evropian

- Faza Parë: Kuadri ligjor i zhvilluar nga Këshilli i Evropës është shtylla kurrizore e çdo procesi zgjedhor në shtetet tona anëtare dhe mbulon mënyrën e zhvillimit të legjislacionit dhe përmirësimin e tij në dritën e zgjedhjeve të mëparshme¹⁷⁷.
- Faza dytë: Kjo fazë është thelbësore për të krijuar kalendarin zgjedhor dhe për të siguruar logjistikën e një procesi zgjedhor dhe kërkon një buxhet dhe kalendar të qartë dhe të përshtatshëm, rekrutim të personelit të përkohshëm zgjedhor dhe logjistikë siç janë qendrat e votimit të aksesueshme dhe shtypjen e materialit zgjedhor¹⁷⁸.
- Faza tretë: Procedurat e trajnimit zgjedhor synojnë të sigurojnë që procedurat ndiqen në mënyrë korrekte dhe efektive, si për administratat zgjedhore ashtu edhe për vëzhguesit e zgjedhjeve ku është thelbësore që votuesve t'u jepet informacion për zgjedhjet e ardhshme dhe çështjet në fjalë dhe t'i binden ata për rëndësinë e pjesëmarrjes së tyre dhe materiali edukativ i personalizuar përdoret shpesh për të trajtuar kategori të veçanta votuesish¹⁷⁹.
- Faza katërt: Që të funksionojë një demokraci e vërtetë, regjistrat e votuesve duhet të mirëmbahen siç edhe duhet edhe të përditësohen rregullisht përmes regjistrimit gjithëpërfshirës të votuesve, ku një hap tjetër thelbësor është regjistrimi i partive politike dhe kandidatëve, së bashku me vëzhguesit e zgjedhjeve¹⁸⁰.
- Faza pestë: Fushatat zgjedhore janë kulmi i garës ndërmjet kandidatëve dhe partive; Qasja e drejtë në media dhe rrjetet sociale dhe financimi i drejtë janë parakushte thelbësore për një zgjedhje demokratike dhe që votuesit të formojnë lirisht opinionet e tyre¹⁸¹.

¹⁷⁷ Kuadri ligjor i punës për Zgjedhjet dhe referendumet, partitë politike, shih linkun: <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/legal-framework> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁷⁸ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/planning-and-implementation> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁷⁹ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/training-and-awareness-raising> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁸⁰ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/voters-and-candidates-registration> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁸¹ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/electoral-campaign> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

- Faza gjashtë: Nga hapja e qendrave të votimit e deri te numërimi i votave, dita e zgjedhjeve është pjesa më e dukshme e ciklit dhe është vendimtare për besueshmërinë e përgjithshme të çdo procesi zgjedhor¹⁸².
- Faza shtatë: Si rezultatet preliminare ashtu edhe ato përfundimtare duhet të shpallen në kohë dhe në mënyrë të qartë, nëse procesi zgjedhor duhet të jetë i besueshëm ku çdo ankesë dhe apelim që prek çdo fazë të ciklit zgjedhor, duke përfshirë rezultatet e zgjedhjeve, duhet të trajtohet dhe/ose të gjykohet me kujdesin e duhur dhe paanshmërinë¹⁸³.
- Faza tetë: Mësimet e nxjerra nga zgjedhjet e kaluara janë thelbësore për përmirësimin e çdo cikli të ri zgjedhor ku edhe nëse një zgjedhje pason me shpejtësi nga ajo e fundit, duhet të ketë një ndjenjë vazhdimësie dhe demokracie të qëndrueshme¹⁸⁴.

4.6.3 BARAZIA GJINORE DHE “KUOTA GJINORE”

Barazia gjinore i referohet të drejtave, mundësive dhe trajtimit të barabartë të individëve, pavarësisht nga gjinia e tyre që mbron heqjen e diskriminimit dhe paragjyqimeve të bazuara në gjini dhe përpiqet për një shoqëri ku të gjithë njerëzit, pavarësisht nga identiteti i tyre gjinor, kanë të njëjtat mundësi për të përmbushur potencialin e tyre dhe për të kontribuar në shoqëri me atë që, ndoshta mund të argumentohet se i vetmi skenar politik në të cilin aktiviteti feminist mund të jetë efektiv është brenda demokracive liberale perëndimore meqë është e vërtetë se përparimet më dramatike në të drejtat e grave – veçanërisht në sferën e politikës dhe ekonomisë – janë arritur në kushte të tilla, ku në të gjithë botën perëndimore, gratë kanë siguruar de iure barazi në sferën publike të punësimit; në Evropë, Gjykata Evropiane e Drejtësisë, në interpretimet e saj për të drejtën për barazi, ka siguruar që punëdhënësit të mos bëjnë dhe nuk mund të

¹⁸² <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/voting-operations> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁸³ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/verification-of-results> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

¹⁸⁴ <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/post-election> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023

diskriminojnë burrat dhe gratë për sa i përket pagave dhe kushteve të punës; feministët në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, me Kushtetutën e shkruar dhe Ligjin e të Drejtave, kanë arritur përmirësime dramatike në të drejtat e grave¹⁸⁵.

Komisioni i Venecias e ka projektuar barazinë gjinore si një parim kushtetues meqë konstitucionalizmi i këtij parimi shihet si i nevojshëm për të garantuar reformat e ndërmarra nga shtetet, në fushën e barazisë gjinore dhe ndalimit të diskriminimit; nëpërmjet sanksionimit ndihmon në forcimin e këtij parimi, si bazë për zhvillimin dhe zbatimin efektiv të legjislacionit në këtë fushë meqë kjo kërkesë ka qenë goxha evidente që në fillimet e veprimtarisë së saj, duke synuar që parimi i barazisë së bashku me mos diskriminimin të sanksionohet shprehimisht në Kushtetutë me atë që, së pari, ky standard realizohet nëpërmjet afirmimit të nenit klasik të barazisë dhe jo-diskriminimit: njohja eksplicite e parimit të barazisë dhe mos diskriminimit është e rëndësishme dhe meriton për t'u përshëndetur, por megjithatë, një vëmendje e veçantë i është kushtuar barazisë gjinore, veçanërisht në lidhje me masat e veçanta në legjislacionin zgjedhor, ku ky pohim në Kushtetutë përfshin disa standarde që identifikohen rast pas rasti në opinione dhe sigurojnë një zbatim efektiv të parimit të barazisë në përgjithësi dhe barazisë gjinore në veçanti, kështu që do të nënvizohen standardet e mëposhtme, të cilat do të jenë gjithashtu objekt i analizës sonë:

- Konstitucionalizmi i “gjinisë” apo “gjinisë” si terren i mbrojtur nga diskriminimi;
- Konstitucionalizmi i zonave të mbrojtura në një “listë të hapur”;
- Barazia gjinore, si parim kushtetues i mundësive të barabarta; dhe
- Promovimi kushtetues i barazisë së rezultateve¹⁸⁶.

Çështja e kuotave gjinore është një fushë ku Komisioni i Venecias ka dhënë opinione dhe rekomandime, veçanërisht në lidhje me rritjen e barazisë gjinore dhe promovimin e pjesëmarrjes së grave në jetën politike dhe publike, ku Komisioni i Venecias e ka parë kuotën gjinore si një mjet për funksionimin e duhur dhe forcimin e proceseve demokratike meqë dokumentet e hartuara

¹⁸⁵ Hilaire Barnett, *Introduction to Feminist Jurisprudence*, Queen Mary and Westfield College, University of London, Cavendish Publishing Limited, London and Sydney, 1998, fq. 10.

¹⁸⁶ Anastasi, (Vep. Cit. 116) fq. 18-19.

synojnë krijimin e një lidhjeje të ngushtë midis këtyre proceseve dhe rritjen e pjesëmarrjes së grave në vendimmarrje dhe, sipas Komisionit të Venecias, numri i ulët i grave në politikë mbetet një çështje kritike që minon funksionimin e plotë të proceseve demokratike; kështu që, së pari, konsideron se kuotat gjinore zgjedhore mund të konsiderohen si një masë e përshtatshme dhe legjitime për rritjen e përfaqësimit parlamentar të grave; së dyti, Komisioni ka vlerësuar se kuota gjinore e parashikuar me ligj do të mundësojë akses për gratë dhe hyrje të reja në organet përfaqësuese, duke luftuar kështu riciklimin e të njëjtëve persona pa pushim: duke pranuar se për zgjedhja e kandidatëve dhe përcaktimi i renditjes në listat zgjedhore shpesh dominohet nga subjektet e mbyllura dhe rrjetet e vjetra të politikanëve të themeluar, nevojiten kritere të qarta dhe transparente për përzgjedhjen e kandidatëve, në mënyrë që anëtarët e rinj (duke përfshirë gratë dhe pakicat) të marrin akses në pozicionet vendimmarrëse¹⁸⁷.

Edhe pse në zgjedhje është shumë i rëndësishëm parimi - një qytetar - një votë, megjithatë Komisioni vlerëson se kuota gjinore është shumë e rëndësishme dhe se nuk cenon parimin në fjalë sepse sipas tij, vlerësohet se përfaqësimi i grave duhet të jetë i barabartë me burrat, me çrast, është e rëndësishme të theksohet se opinionet e Komisionit të Venecias për kuotat gjinore bazohen në angazhimin e tij për të promovuar demokracinë, të drejtat e njeriut dhe barazinë gjinore, ndërkaq, Komisioni njeh përfitimet e mundshme të kuotave gjinore, zbatimi dhe efektiviteti i tyre mund të ndryshojnë në kontekste të ndryshme, ku në fund të fundit, vendimi për miratimin e kuotave gjinore dhe hartimi dhe zbatimi specifik i masave të tilla përcaktohet nga vende individuale, duke marrë parasysh rrethanat e tyre ligjore, sociale dhe politike; për shembull në rastin e Meksikës, Komisioni deklaroi se, në këtë drejtim, legjislacioni meksikan dukej progresiv, pasi Kodi Zgjedhor vendosi një kuotë prej 40% të kandidaturave për Senatin dhe Kongresi i rezervojë gjinisë së nën përfaqësuar dhe, që atëherë, barazia gjinore në Meksikë është përmirësuar, deri në pikën që sot gati gjysma e Dhomës së Deputetëve dhe Senatit Meksikan përbëhet prej grave dhe, kjo gjë u bë e mundur për shkak të një amendamenti kushtetues në vitin 2014, i cili përforcoi dhe mandatoi barazinë gjinore si në kandidaturat legjislative lokale ashtu edhe në ato federale, por edhe për shkak të një grupi të mëparshëm

¹⁸⁷ Ibid, fq. 27-28.

vendimesh të nxjerra nga Gjykata Zgjedhore që mbështesin përfaqësimin dhe pjesëmarrjen e grave në hapësirat publike¹⁸⁸. Kuotat gjinore nuk janë të vetmet masa speciale të rekomanduara nga Komisioni i Venecias meqë, një sërë masash të tjera që i shërbejnë këtij qëllimi përmenden në dokumentet e hartuara prej tij¹⁸⁹.

4.7. MENDIMET E KOMISIONIT TË VENECIAS PËR MBROJTJEN E TË DREJTAVE TË NJERIUT DHE VLERAVE NJERËZORE

Komisioni i Venecias, si organ këshillimor, jep mendime dhe rekomandime ekspertësh për çështje të ndryshme që lidhen me mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe vlerave njerëzore ku Komisioni i Venecias thekson rëndësinë e respektimit të standardeve të të drejtave të njeriut në të gjitha aspektet e qeverisjes dhe, opinionet e tij theksojnë nevojën për legjislacion, politika dhe praktika që respektojnë dhe mbrojnë të drejtat themelore të njeriut, duke përfshirë të drejtat civile, politike, ekonomike, sociale dhe kulturore¹⁹⁰.

Komisioni promovon qeverisjen demokratike si një mjet për të mbrojtur të drejtat e njeriut dhe vlerat njerëzore ku opinionet e tij theksojnë rëndësinë e parimeve demokratike si pjesëmarrja, transparenca, llogaridhënia dhe respektimi i shtetit të së drejtës meqë KV-ja e konsideron lirinë e shprehjes dhe pluralizmin e medias si shtylla thelbësore të shoqërive demokratike dhe, opinionet e saj theksojnë nevojën për ligje dhe praktika që mbrojnë lirinë e

¹⁸⁸ Ibid, fq. 22.

¹⁸⁹ Ibid, fq. 29.

¹⁹⁰ Opinionet e Komisionit theksojnë rëndësinë e respektimit të standardeve të të drejtave të njeriut dhe përcaktojnë parimet dhe praktikën që duhet të jenë në vend për të mbrojtur këto të drejta. Komisioni i Venecias promovon qeverisjen demokratike si një mjet për të garantuar dhe mbrojtur të drejtat e njeriut. Opinionet e tij vënë në dukje nevojën për respektimin e parimeve demokratike, si pjesëmarrja e gjerë, transparenca, llogaridhënia dhe respektimi i shtetit të së drejtës. Liria e shprehjes dhe pluralizmi i medias janë thelbësore në shoqëritë demokratike, dhe Komisioni i Venecias e konsideron atë si një shtyllë themelore. Opinionet e Komisionit theksojnë nevojën për ligje dhe praktika që mbrojnë lirinë e fjalës, pavarësinë e medias dhe aksesin e lirë të njerëzve në informacion. Komisioni i Venecias gjithashtu thekson rëndësinë e mbrojtjes së të drejtave të pakicave dhe luftimit të diskriminimit. Opinionet e tij përqendrohen në nevojën për të siguruar barazi dhe mosdiskriminim për të gjithë individët, duke marrë parasysh karakteristikat e tyre etnike, fetare, gjuhësore dhe të tjera. Këto pika tregojnë se Komisioni i Venecias fokusohet në ndërtimin dhe përmirësimin e demokracisë, respektimin e të drejtave të njeriut dhe luftimin e diskriminimit në shtetet anëtare të Këshillit të Evropës. Opinionet e tij janë udhëzuese për vendet për të arritur standarde më të larta në këto fusha.

fjalës, pavarësinë e medias dhe aksesin në informacion. KV-ja thekson rëndësinë e mbrojtjes së të drejtave të pakicave dhe luftimit të diskriminimit. Opinionet e tij theksojnë nevojën për legjislacion dhe politika që sigurojnë barazi dhe mos diskriminim për të gjithë individët, pavarësisht nga karakteristikat e tyre etnike, fetare, gjuhësore ose të tjera. Këtu janë disa pika kryesore (fundamentale) të opinionëve të Komisionit për Ballkanin Perëndimor:

4.7.1 TË DREJTAT THEMELORE

Jo të gjitha të drejtat kushtetuese të njeriut të listuara në dokumentet ligjore kërkojnë analizë të proporcionalitetit ose ndonjë diskutim tjetër të kufizimeve meqë katalogjet e të drejtave të përfshira në kushtetutat e brendshme dhe dokumentet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut përfshijnë norma që kanë një strukturë të thjeshtë kategorike¹⁹¹. Kompleksiteti i analizës së kufizimeve në të drejtën kushtetuese është një çështje e rëndësishme me atë që kushtetutat dhe dokumentet e të drejtave të njeriut japin norma të qarta, të cilat përcaktojnë të drejta të caktuara, por kufizimet dhe proporcionaliteti duhet të merren në konsideratë për të vendosur si të veprohet në kufijtë e tyre të drejtësisë, tekstet kushtetuese në dhënien e udhëzimeve dhe ndriçimit për interpretimin e tyre ku është e rëndësishme të gjendet një ekuilibër midis mbrojtjes së individëve dhe shoqërisë dhe në këtë drejtim, Komisioni i Venecias miraton opinione, përmbledhje amicus curiae, studime dhe udhëzime në fushën e mbrojtjes së të drejtave themelore, duke përfshirë në veçanti lirinë e organizimit, ndalimin e diskriminimit, lirinë e tubimit, lirinë e shprehjes dhe lirinë e ndërgjegjes dhe fesë¹⁹².

4.7.2 LIRIA E FESË

Vitet e fundit, Komisioni i Venecias ka miratuar opinione (në një numër rastesh të përgatitura së bashku me OSBE/ODIHR) në lidhje me tekstet ligjore për lirinë e mendimit, ndërgjegjes dhe fesë - të Armenisë (2010), Azerbajxhanit (2012), Bosnjë dhe Hercegovinës (2012), Hungaria (2012) dhe Kosova (2014), ku në vitin 2018, Komisioni vlerësoi, së bashku me

¹⁹¹ Law, *Rights and Discourse, The Legal Philosophy of Robert Alexy*, Edited by George Pavlakos, *Political Liberalism and the structure of rights: On the place and limits of the proportionality Requirement*, Mattias Kumm, fq. 133-134.

¹⁹² Link lidhur me *Të drejtat themelore* në: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Rights&lang=EN
Link i qasur për herë të fundit: 03.06.2023.

OSBE/ODIHR, ndryshimet në Ligjin e Armenisë për lirinë e ndërgjegjes dhe organizatave fetare me çrast, në përgjigje të sfidave të vazhdueshme në fushën e lirisë së fesë, veçanërisht në lidhje me sistemet e regjistrimit të komuniteteve fetare dhe pengesat ligjore për fitimin e personalitetit juridik, Komisioni i Venecias dhe OSBE/ODIHR publikuan, në vitin 2004, Udhëzimet për Rishikimin e Legjislacionit në lidhje me Fenë, ndërkaq, në vitin 2008, Komisioni i Venecias shqyrtoi, në Raportin e tij mbi marrëdhëniet ndërmjet lirisë së shprehjes dhe lirisë së fesë, çështjen e rregullimit dhe ndjekjes penale të blasfemisë, fyerjes fetare dhe nxitjes së urrejtjes fetare, ndërsa në vitin 2010 miratoi një Raport mbi masat kundër terrorizmit dhe të drejtat e njeriut por, përveç kësaj, Komisioni nxori, në qershor 2014, Udhëzimet mbi personalitetin juridik të komuniteteve fetare, të përgatitura së bashku me OSBE/ODIHR-in që synonin të plotësonin dhe përditësonin Udhëzimet më të përgjithshme të vitit 2004¹⁹³.

4.7.3 LIRIA E TUBIMIT PAQËSOR

Komisioni i Venecias ka ofruar ndihmë ligjore për shumë shtete për t'i ndihmuar ata të sigurojnë që legjislacioni i tyre për lirinë e tubimit paqësor të jetë në përputhje me standardet evropiane dhe ndërkombëtare në fuqi me çrast, vitet e fundit, mendime të tilla janë miratuar në lidhje me Bjellorusinë (2012), Bullgarinë (2009), Federatën Ruse (2012 dhe 2013), Serbinë (2010), Ukrainën (2009, 2010, 2011) ku në vitin 2016, Komisioni i Venecias miratoi një opinion përgjithësisht pozitiv (të përgatitur së bashku me OSBE/ODIHR dhe DGI) për dy projektligje për garancitë për lirinë e tubimit paqësor të Ukrainës ndërkaq, në opinionin e tij të vitit 2016 mbi referendumin për ndryshimet kushtetuese në Azerbajxhan, Komisioni komentoi ndryshimet e propozuara në dispozitat kushtetuese në lidhje me kufizimet e mundshme të lirisë së tubimit, me çrast, udhëzimet e Përbashkëta për Lirinë e Asamblesë Paqësore, të përgatitura në bashkëpunim me OSBE/ODIHR, u botuan për herë të parë në vitin 2007 dhe u rishikuan në vitin 2010 ku këto Udhëzime aktualisht janë duke u rishikuar në dritën e zhvillimeve më të fundit në këtë fushë me atë që, Komisioni gjithashtu miratoi, në vitin 2014, një: “Studim Krahases mbi Legjislacionin

¹⁹³ Ibid.

Kombëtar për Lirinë e Asamblesë Paqësore”, i cili u përgatit me kërkesë të tij nga Instituti Max Plank në Gjermani¹⁹⁴.

4.7.4 LIRIA E SHPREHJES DHE LIRIA PËR TË MARRË DHE PËR TË DHËNË INFORMACION

Opinion i vitit 2017 mbi lirinë e medias në Turqi kishte të bënte me masat emergjente të marra pas grushtit të shtetit të dështuar të vitit 2016 me çrast, këto masa konsistonin në likuidime masive të mediave me dekretligje, të urdhëruara pa shqyrtim të individualizuar të çdo rasti dhe mbi bazën e kriterëve shumë të paqarta të “lidhjeve” me “organizatat terroriste” ku ndjekja penale e gazetarëve gjatë periudhës së emergjencës ishte intensifikuar dhe paraburgimi i tyre ishte urdhëruar pa arsye të mjaftueshme, dhe kjo ishte një shqetësim i madh, me çrast, poashtu, në vitin 2016, Komisioni miratoi edhe opinionin për ligjet për mbrojtjen e sinjalizuesve dhe për mbrojtjen e privatësisë së “ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë”; ato opinione përfshinin, ndër të tjera, analizën e pasojave të këtij legjislacioni mbi gazetarinë investigative ku, Komisioni i Venecias shqyrtoi gjithashtu edhe nenet 216, 299, 301 dhe 314 të Kodit Penal të Turqisë, të cilat përcaktuan “veprat verbale” dhe lirinë e kufizuar të fjalës në vend ku, në vitin 2016, Komisioni komentoi ndryshimet e propozuara në kushtetutën e Azerbajxhanit, të cilat ndër të tjera kishin të bënin me lirinë e shprehjes dhe gjuhën e urrejtjes, dhe në këtë drejtim, Komisioni miratoi opinione në lidhje me legjislacionin për lirinë e shprehjes në Bjellorusi (2010), Mal të Zi (2015), Hungari (2015, 2012) si dhe për çështjen e shpifjes në Azerbajxhan (2013) dhe Itali (2013), dhe një amicus curiae përmbledhje (me kërkesë të Gjykatës Kushtetuese të Gjeorgjisë në 2014), mbi çështjen e shpifjes së të ndjerit dhe në vitin 2013, i shqyrtoi ndryshimet në ligjin për lirinë e shprehjes të Republikës së Moldavisë për ndalimin e përdorimit të simboleve komuniste¹⁹⁵.

4.7.5 LIRIA E ASOCIIMIT

Vitet e 90-ta cilësohen si vite të tranzicionit të madh të regjimeve politike sidomos futjen e demokracisë si pjesë të institucioneve të vendeve të Evropës Qendore dhe Lindore, përfshirë

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ibid.

edhe vendet e Ballkanit Perëndimor me atë që, ndër këto vende ishin edhe Çekia e Sllovakia, me çrast tek rasti i Sllovakisë, gjatë kohës së tranzicionit pas rënies së komunizmit një rol të veçantë luanin edhe organizatat jo-qeveritare, sidomos kampanjat e OJQ-ve për fushatat zgjedhore dhe me ndihmën e tyre, Sllovakia nga një rast i vështirë i tranzicionit, u bë një nga demokracitë e konsoliduara të Evropës Qendrore¹⁹⁶.

Komisioni shqyrton tekstet ligjore që rregullojnë funksionimin e organizatave joqeveritare dhe, në këtë kontekst, ai trajton çështje me rëndësi kyçe për ushtrimin efektiv të së drejtës për lirinë e asociimit, duke përfshirë regjistrimin e OJQ-ve dhe kërkesat përkatëse, autonominë e brendshme të organizatave joqeveritare ose çështjen e financimit të huaj të organizatave të tilla, kështu që, në vitin 2018, Komisioni dha disa opinione në lidhje me të drejtën e lirisë së asociimit (në lidhje me Rumaninë, Ukrainën dhe Hungarinë); në opinionet e tij, Komisioni konsideroi se detyrimet e raportimit dhe zbulimit nuk mund të justifikohen mbi bazën e thjeshtë të "dyshimeve" për ndershmërinë e financimit të OJQ-ve dhe ato duhet të bazohen në një analizë konkrete të rrezikut në lidhje me përfshirjen e shoqatave në kryerjen e krimeve të tilla si korrupsioni dhe larja e parave (Ukrainë, Rumania); për më tepër, KV konsideroi se "rritja e transparencës" nuk duket të jetë në vetëvete një qëllim legjitim për kufizimin e aftësisë së shoqatave për të kërkuar dhe siguruar fonde për aktivitetet e tyre dhe përkundrazi mund të konsiderohet si një mjet për arritjen e qëllimeve legjitime të luftës kundër korrupsionit, larja e parave dhe financimi i terrorizmit (Ukrainë, Rumania) duke treguar gjithashtu, në veçanti për Hungarinë dhe Ukrainën, se detyrimet e raportimit dhe zbulimit që fokusohen në financimin e huaj mund të jenë problematike në lidhje me ndalimin e diskriminimit në rastet kur shoqatat janë të detyruara të paraqesin më shumë raporte dhe informacione në krahasim me personat e tjerë juridikë si bizneset ose në rastet kur legjislacioni veçon disa shoqata specifike si subjekte të detyrimeve specifike raportuese, ndërsa organizata të tjera, si organizata bamirëse nuk trajtohen, me çrast në bashkëpunim me OSBE/ODIHR, Komisioni shqyrtoi gjithashtu ligjin hungarez që vendos një taksë të veçantë për mbështetjen financiare për një aktivitet mbështetës

¹⁹⁶ Soňa Szomolányi, *Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy*, Link I qasur me 13 Korrik 2023 : https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/03september/pdf/S_Szomolanyi.pdf.

të imigracionit të kryer nga shoqatat në Hungari, ku opinioni i përbashkët arriti në përfundimin se taksa e posaçme vendosi një ndërhyrje të pajustificuar në të drejtat e lirisë së shprehjes dhe organizimit të OJQ-ve në fjalë dhe rrezikon të krijojë një efekt ftohës në ushtrimin e të drejtave themelore të individëve dhe organizatave që mbështesin financiarisht mbrojtjen e tyre, dhe në këtë drejtim, në vitin 2017, Komisioni miratoi një opinion mbi projektligjin hungarez që synon rritjen e transparencës së financimit të huaj të OJQ-ve; Komisioni ra dakord që qëllimet e projektligjit ishin legjitime, por efekti i masave shkoi përtej asaj që ishte e nevojshme, andaj, detyrimet e raportimit të OJQ-ve të tilla ishin shumë të rënda dhe masa e shpërbërjes për shkeljen e tyre ishte e tepruar; ndërkaq, në vitin 2016, Komisioni miratoi një opinion mbi ligjin federal të Federatës Ruse për aktivitetet e padëshiruara të OJQ-ve të huaja dhe ndërkombëtare, në të cilin në thelb kritikoi paqartësinë e kriterëve sipas të cilave OJQ-të shpallen si "të padëshirueshme" ku opinioni mbi "Ligjin e Internetit" të Turqisë i miratuar në vitin 2016 shqyrtoi, në veçanti, fuqinë e autoriteteve turke për të bllokuar aksesin në burimet e internetit dhe rekomandoi futjen në legjislacion të masave më pak ndërhyrëse¹⁹⁷.

4.8. NDIKIMI I OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS NË SISTEMIN GJYQËSOR TË VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR DHE PASQYRIMI I KËTIJ NDIKIMI NË MBROJTJEN E TË DREJTAVE TË NJERIUT

Opinionet e KV-së kanë pasur një ndikim të rëndësishëm në sistemet gjyqësore të vendeve të Ballkanit Perëndimor, duke kontribuar në përmirësimin e mbrojtjes së të drejtave të njeriut në rajon me çrast, opinionet e KV-së theksojnë rëndësinë e pavarësisë së gjyqësorit si gurthemeli i një gjyqësori efektiv dhe të paanshëm duke ofruar rekomandime për masat për të rritur pavarësinë e gjyqtarëve dhe për t'i mbrojtur ata nga ndikimi i padrejtë, duke siguruar gjykim të drejtë dhe të paanshëm të rasteve të të drejtave të njeriut dhe, ndikimi i këtyre opinionëve reflektohet në përpjekjet e vendeve të Ballkanit Perëndimor për të forcuar pavarësinë e gjyqësorit nëpërmjet reformave legjislative dhe praktikave institucionale; p.sh., në opinionet e vitit 2018 për reformat e sistemit gjyqësor, Komisioni ka nxjerrë një raport që u referohet disa

¹⁹⁷ Ibid.

shteteve të Ballkanit Perëndimor, ndërkaq, në vitin 2018, Komisioni i Venecias miratoi tetë opinione për gjyqësorin në lidhje me Maltën, Republikën e Moldavisë, Rumaninë, Republikën e Maqedonisë së Veriut, Malin e Zi, Gjeorgjinë dhe Kazakistanin¹⁹⁸.

Në opinionin e tij mbi rregullimet kushtetuese dhe ndarjen e pushteteve dhe pavarësinë e gjyqësorit dhe organeve të zbatimit të ligjit të Maltës, Komisioni rekomandoi veçanërisht ngritjen e një zyre të një Drejtori të pavarur të Prokurorive Publike me sigurinë e mandatit, përgjegjës për të gjitha prokuroritë publike, objekt shqyrtimi gjyqësor me atë që opinionin rekomandoi gjithashtu heqjen e mundësisë që gjyqtarët të shkarkohen nga Parlamenti dhe sugjeroi një sërë modifikimesh në sistemin e emërimit të gjyqtarëve¹⁹⁹.

Ka shumë hapa që vendet e Ballkanit Perëndimor duhet të marrin për të implementuar standardet e BE-së për zbatimin e ligjit dhe, në këtë drejtim, pavarësia e gjyqësorit duhet të forcohet, duke minimizuar ndikimet politike dhe oligarkike; emërimi, promovimi dhe shkarkimi i gjyqtarëve dhe i prokurorëve duhet të jetë i hapur; kodet e etikës duhet të modifikohen për të adresuar korrupsionin; kolegjet e prokurorëve dhe të gjyqtarëve duhet të ndahen dhe trajnimi i vazhdueshëm për bartësit e funksioneve gjyqësore duhet të bëhet i detyrueshëm, andaj, edhe pse reformat në drejtësi kanë vijuar për më shumë se një dekenie në vendet e Ballkanit Perëndimor, nuk është vërejtur ndonjë përparim domethënës meqë thelbi i këtyre reformave ka qenë i kufizuar në përmirësimin e kuadrit legjislativ dhe çështjeve të tjera teknike, por zbatimi dhe performanca kundër korrupsionit ka mbetur e dobët andaj, gjyqësori në Ballkanin Perëndimor është nën presion politik dhe oligarkik, duke përfshirë ndikimin e padrejtë dhe korrupsionin, me atë që, teorikisht, parimi i pavarësisë duhet të mbrojë gjyqtarët dhe prokurorët nga ndikimi i padrejtë mirëpo, analizat krahasuese të të dhënave të disponueshme tregojnë se legjislativi dhe ekzekutivi ende ushtrojnë një ndikim të fortë në procesin zgjedhor të gjyqësorit dhe ndarjen e buxhetit me çrat, të gjitha këto çështje paraqesin pengesa të mëdha në rrugën e anëtarësimit në BE të vendeve të Ballkanit Perëndimor²⁰⁰.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Për më tepër në: <https://seldi.net/wp-content/uploads/2020/12/Policy-brief-The-Judiciary-in-Anticorruption.pdf>.

Në Bosnje dhe Hercegovinë, Këshilli i Lartë Gjyqësor dhe Prokurorial (KLGJP) ka të drejtën ekskluzive për të emëruar gjyqtarë dhe prokurorë në nivel shtetëror, në nivel entiteti, apo kantoni, qarku dhe komune, ku kriteret përfshijnë aftësinë e kandidatëve për të kryer funksionin për të cilin kanë aplikuar, paanshmërinë dhe reputacionin e tyre profesional, si dhe sjelljen jashtë punës në mënyrë të përgjegjshme, të pavarur dhe të paanshme; KLGJ u krijua në vitin 2004 me qëllim të forcimit të pavarësisë, llogaridhënies dhe efikasitetit të gjyqësorit, me kërkesë të Bashkimit Evropian dhe është kryesisht i organizuar në përputhje me standardet evropiane, por, megjithatë, një problem i madh në BeH përbëjnë kuotat etnike të aplikuara gjatë zgjedhjes së gjyqtarëve dhe prokurorëve, ku kriteret e përkatësisë etnike zëvendësojnë ekspertizën gjë që çon në eliminimin e kandidatëve më të mirë për funksionet gjyqësore, pasi u jepet përparësi kandidatëve të tjerë që i përkasin një etnie të caktuar dhe, meqenëse kandidatët më të mirë zakonisht nuk pranohen kjo gjë çon në emërimin e kandidatëve që janë më të lehtë për t'u bërë presion politik andaj, duke gjykuar nga sondazhet publike, pavarësia nuk është një karakteristikë që i atribuohet bartësve të funksioneve gjyqësore në BiH²⁰¹.

Kosova është në fazën fillestare të krijimit të një gjyqësori funksional ku Komisioni Evropian ka vënë në dukje një prevalencë të lartë të korrupsionit në gjyqësor dhe mungesë të sundimit të ligjit dhe në përputhje me kuadrin ligjor aktual, emërimi i gjyqtarëve është në kompetencën e këshillave gjyqësorë dhe prokurorisë por pavarësisht se janë krijuar në përputhje me standardet e BE-së, këshillat duhet të jenë më të përgjegjshëm në mbrojtjen e gjyqësorit nga presionet politike dhe ndikimi i padrejtë andaj, implikimi i gjyqtarëve dhe prokurorëve në afera të shumta korrupsioni përgjithësisht perceptohet si një nga problemet kryesore të sistemit anti-korrupsion të Kosovës ku ka edhe një ndërhyrje të dukshme politike në punën e gjykatave dhe përzgjedhjen e gjyqtarëve, e cila pa mëdyshje komprometon pavarësinë e gjyqësorit²⁰².

Në Mal të Zi, Këshilli Gjyqësor dhe Prokurorial i emëron gjyqtarët, të cilët kanë dhënë provimin kombëtar të drejtësisë, një intervistë dhe një test me shkrim, dhe pas një trajnimi fillestar, kandidatit i jepet emërimi gjyqësor; pavarësisht një kuadri të përmirësuar legjislativ,

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ibid.

sistemi i ri për zgjedhjen dhe ngritjen në detyrë të gjyqtarëve nuk është zbatuar kurrë në mënyrë konsistente në praktikë meqë procesi i zgjedhjes së gjyqtarëve shoqërohet me akuza të shumta për shpërdorim detyre, shkelje të procedurës dhe konflikt interesi; për më tepër, nuk ka garanci të mjaftueshme për pavarësinë dhe paanshmërinë e anëtarëve të Këshillit Gjyqësor dhe Prokurorial që vijnë nga radhët e juristëve të shquar, duke qenë se disa prej tyre janë ish-përfaqësues të partive politike dhe të pushtetit ekzekutiv²⁰³.

Në mënyrë të ngjashme, në Maqedoninë e Veriut, gjyqtarët dhe kryetarët e gjykatave zgjidhen dhe shkarkohen nga Këshilli Gjyqësor ku Këshilli prezantoi një test integriteti si një mekanizëm për vlerësimin e etikës dhe moralit të gjyqtarit përpara emërimit të tyre, i cili gjithashtu synon të kontribuojë në parandalimin e korrupsionit dhe konfliktit të interesit, por megjithatë, Maqedonia e Veriut ende nuk ka siguruar zbatimin e vazhdueshëm të rregullave të reja për emërimin dhe avancimin e gjyqtarëve dhe, prej disa kohësh, Maqedonia e Veriut ka planifikuar një proces verifikimi për gjyqtarët dhe prokurorët e saj, gjë që ka ngjallur një debat të nxehtë publik meqë ata që janë kundër saj thirren në ato që ata besojnë se janë përvojat e këqija të Serbisë, Bosnjë-Hercegovinës dhe Shqipërisë por, gjyqtarët, prokurorët dhe ekspertët pretendojnë se verifikimi i të gjithë gjyqësorit është i panevojshëm dhe në vend të kësaj mund të zbatohet vetëm për disa gjyqtarë të dyshuar si të korruptuar politikisht ose që kanë lidhje me rrethet e biznesit²⁰⁴.

Kushtetuta e Serbisë parasheh një rol për të tria degët e pushtetit në funksionimin e gjyqësorit, prandaj, shumë ekspertë besojnë se ka nevojë për një reformë kushtetuese për të forcuar pavarësinë e gjyqësorit ndaj ndikimit politik, me atë që, Kushtetuta e Republikës së Serbisë parasheh dy procedura për emërimin e gjyqtarëve, varësisht nga statusi i tyre: e para është ku Asambleja Kombëtare zgjedh për herë të parë një gjyqtar në bazë të propozimit të Këshillit të Lartë Gjyqësor (KLGJ), për një mandat tre vjeçar dhe, procedura e dytë është zgjedhja e gjyqtarëve me mandat të përhershëm, e cila është kompetencë ekskluzive e SHMP-së, andaj, në vitin 2007, Komisioni i Venecias e sfidoi pozicionin legjislativ të Këshillit të Lartë Gjyqësor në

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid.

Serbi, duke vënë në pikëpyetje përbërjen e Këshillit dhe duke vënë në dukje faktin se ai përbëhet nga tre anëtarë në bazë të detyrës dhe tetë anëtarë të zgjedhur gjë që është vetëm një iluzion pluralizmi meqë përzgjedhja e të gjithë anëtarëve të Këshillit nga Kuvendi nënkupton ndikim politik po aq të fortë sa edhe emërimi i drejtpërdrejtë i gjyqtarëve²⁰⁵.

Në Shqipëri, gjykatat me financim të pamjaftueshëm prirën t'i nënshtrohen presionit politik dhe ndikimit të padrejtë, pavarësisht nga parashikimet e kushtetutës për një gjyqësor të pavarur andaj, për këtë arsye, një kusht i rëndësishëm në përzgjedhjen e gjyqtarëve, përveç të diplomuarve në Shkollën e Magjistraturës, është edhe kontrolli i pasurisë së kandidatëve për gjyqtarë, gjë që shërben si një masë kundër korrupsionit e zbatuar nga Këshilli i Lartë i Drejtësisë, por, pavarësisht kësaj, korrupsioni në gjyqësor mbetet një problem serioz dhe gjyqtarët e lartë rrallëherë dënohen për korrupsion dhe shpërdorim detyre andaj, për të forcuar pavarësinë e gjyqësorit Shqipëria nisi një proces verifikimi që përfshin zbulimin e pasurive, lidhjet e mundshme me grupet kriminale dhe hetimet për integritetin e të gjithë gjyqtarëve dhe prokurorëve ku më shumë se njëqind gjyqtarë dhe prokurorë kanë dhënë dorëheqjen ose janë shkarkuar gjatë procesit dhe më shumë pritet të ndjekin këtë shembull gjë që është edhe një dëshmi tjetër e ekzistencës së korrupsionit të përhapur por, nga ana negative, vettingu ka rezultuar në një reduktim të ndjeshëm të kandidatëve për gjyqtarë të rinj, gjë që mund të tregojë edhe efektivitetin e procesit në heqjen e motivimit të panevojshëm për profesionin²⁰⁶.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

KAPITULLI I PESTË

NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATAVE KUSHTETUESE TË VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR – SITUATA DHE PERSPEKTIVAT AKTUALE

Krijimi i Gjykatave Kushtetuese është një nga hapat e mëdha që ndikuan në përmirësimin e demokracisë kushtetuese, ku sipas autorit Oliver Duhamel, prej dy transformimeve kryesore institucionale në gjysmën e dytë të shek XX në Evropë, është edhe krijimi i Gjykatave Kushtetuese²⁰⁷.

Ndërveprimi ndërmjet Komisionit të Venecias dhe gjykatave kushtetuese të vendeve të Ballkanit Perëndimor ka qenë i rëndësishëm në formësimin dhe përmirësimin e kuadrit të tyre kushtetues me çrast, Komisioni ka ofruar ekspertizë dhe rekomandime për çështje të ndryshme kushtetuese, si sistemet zgjedhore, ndarja e pushteteve, të drejtat e pakicave dhe pavarësia e gjyqësorit; ku situatat dhe perspektivat aktuale në lidhje me këtë ndërveprim mund të ndryshojnë midis vendeve të Ballkanit Perëndimor, edhe atë: në Shqipëri: Komisioni i Venecias është përfshirë në rishikimin e ndryshimeve kushtetuese dhe reformave zgjedhore të vendit, duke u fokusuar veçanërisht në pavarësinë dhe efikasitetin e gjyqësorit; në Bosnjë dhe Hercegovinë: Komisioni i Venecias ka dhënë udhëzime për çështjet kushtetuese që lidhen me strukturën komplekse politike të vendit duke trajtuar çështje të tilla si funksionimi i institucioneve demokratike dhe mbrojtja e të drejtave të njeriut; në Kosovë: Komisioni i Venecias ka luajtur një rol thelbësor në mbështetjen e zhvillimit të kornizës kushtetuese të Kosovës, veçanërisht në fusha si mbrojtja e të drejtave të pakicave dhe funksionimi i institucioneve demokratike; në Mal të Zi: Komisioni i Venecias ka qenë aktivisht i përfshirë në shqyrtimin e amendamenteve kushtetuese të Malit të Zi, duke përfshirë ato që lidhen me gjyqësorin dhe mbrojtjen e të drejtave themelore; në Maqedoni të Veriut: Komisioni i Venecias ka ndihmuar Maqedoninë e Veriut në reformat e saj kushtetuese, duke u fokusuar në çështje të tilla si legjislacioni zgjedhor, pavarësia e gjyqësorit dhe mbrojtja e të drejtave të pakicave; në Serbi: Bashkëpunimi ndërmjet Komisionit

²⁰⁷ Oliver Duhamel, *Droit Constitutionnel*, Editions du sevil, Paris, 1993, i përkthyer në shqip nga Alba Frashëri nën bashkëpunim me Ambasadën Franceze në Shkup, Logos A, 2004, me titull *E Drejta Kushtetuese – Demokracitë*, fq. 38.

të Venecias dhe Serbisë është përqendruar në çështjet kushtetuese, duke përfshirë funksionimin e institucioneve demokratike, legjislacionin zgjedhor dhe pavarësinë e gjyqësorit, andaj, duhet thënë që, ekspertiza dhe rekomandimet e KV luajnë një rol vendimtar në ndihmën e këtyre vendeve në reformat e tyre kushtetuese, promovimin e qeverisjes së mirë dhe përafrimin e sistemeve të tyre ligjore me standardet evropiane me atë që, megjithatë, progresi dhe sfidat mund të ndryshojnë midis vendeve individuale, në varësi të konteksteve të tyre specifike politike dhe institucionale meqë një nga vetitë kyçe të tranzicionit, që e kanë përjetuar demokracitë e reja në shoqëritë pas-komuniste ndërlidhet me fuqizimin e rolit determinues të Gjykatave Kushtetuese në rendin e ri kushtetues ku ato kanë treguar një rol sa modest por edhe aq thelbor, duke e marrë gradualisht kompetencën për të ushtruar një autoritet të fuqishëm²⁰⁸.

5.1. NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATËS KUSHTETUESE TË SHQIPËRISË

Ndryshimet që ndodhën në fillim të viteve të 90-ta prodhuan një kthesë esenciale në historinë e Shqipërisë me atë që, Gjykata Kushtetuese, si një nga organet më të rëndësishme për garantimin e rendit të ri kushtetues në Shqipëri në fillim u konsiderua si një autoritet më i lartë për respektimin e Kushtetutës dhe për interpretimin përfundimtar të saj, ku anëtarët e parë të Gjykatës Kushtetuese kanë qenë: Manol Konomi, Feti Gjilani, Hilmi Dakli, Rustem Gjata, Franc Jakova, Veli Budo, Thimjo Kondi, Natasha Sheshi, Ylvi Myrtja ndërkaq, kryetar i Gjykatës Kushtetuese u zgjodh Rustem Gjata për një periudhë 3-vjeçare, mandat i cili u përsërit në vitin 1995²⁰⁹.

Më 28 nëntor 1998 hyri në fuqi Kushtetuta e Shqipërisë, në të cilën Gjykata Kushtetuese mori një pozitë të rëndësishme, andaj, përmbledhtazi mund të thuhet se veprimtaria e Gjykatës Kushtetuese ndahet në dy periudha, edhe atë: periudha e parë përfshin kohën gjatë së cilës ajo

²⁰⁸ Sokol Sadushi, *Drejtësia kushtetuese në zhvillim- trajtime teorike dhe të praktikës së gjykatës kushtetuese*, Botimet Toena, Tiranë, 2012, fq. 103.

²⁰⁹ Për më tepër ueb faqeja zyrtare e GJK: https://www.gjk.gov.al/web/Historiku_97_1.php.

ka funksionuar në bazë të Dispozitave Kryesore Kushtetuese, ndërsa periudha e dytë përfshin kohën pas hyrjes në fuqi të Kushtetutës së re dhe ligjit për Gjykatën Kushtetuese²¹⁰.

Në këtë drejtim, ndryshimet e fundit kushtetuese të vitit 2016 u referohen aspekteve të organizimit, funksionimit dhe kompetencave të Gjykatës Kushtetuese, të cilat u reflektuan si në dispozitat kushtetuese, ashtu edhe në ligjin për organizimin dhe funksionimin e saj, ku u ndryshua formula e zgjedhjes dhe emërimit të gjyqtarëve të Gjykatës Kushtetuese, u shtuan disa kompetenca dhe u redimensionuan në funksion të efikasitetit disa autorizime të tjera, me çrast Presidenti i Republikës, conform nenit 125/1 të Kushtetutës, i emëronte anëtarët e Gjykatës Kushtetuese, me pëlqimin e Kuvendit, pra, tani, Gjykata Kushtetuese ka një model të ri të zgjedhjes së anëtarëve të saj ku, tri anëtarë emërohen nga Presidenti i Republikës, tri anëtarë zgjidhen nga Kuvendi dhe tri anëtarë zgjidhen nga Gjykata e Lartë, me atë që, kjo metodë e zgjedhjes ka për qëllim disa aspekte, edhe atë: së pari, siguron pjesëmarrjen e disa organeve dhe grupeve të interesit në proces, pasi secili organ ka kompetencë thelbësore dhe të pandarë me të tjerët; së dyti, përmban mekanizmin zhblokues të procesit, duke mos ndikuar në funksionimin e Gjykatës Kushtetuese për shkak të mospërtëritjes nga organet e emërtesës; së treti, procesi nuk dominohet nga politika, duke mundësuar në të njëjtën kohë balancimin e pushteteve dhe së fundmi, garanton një përzierje të përvojave pasi kandidatët vijnë nga fusha dhe përvoja të ndryshme të drejtësisë²¹¹.

Shqipëria ka pasur disa ndryshime kushtetuese ndër vite ku amendimi më thelbësor kushtetues që ka ndodhur në Shqipëri u bë në vitin 2016, me atë që, në vitin 2015, Komisioni Ad Hoc i Shqipërisë për Reformën e Sistemit të Drejtësisë kërkoi opinionin e Komisionit të Venecias për amendamentet e sugjeruara në kushtetutën e vendit dhe, një sërë reformash kushtetuese u propozuan me synimin për të adresuar çështjen e përhapur të korrupsionit brenda sistemit gjyqësor dhe për ta sjellë vendin më afër përafrimit me Bashkimin Evropian, andaj, Komisioni i Venecias dha rekomandime për aspekte të ndryshme të ndryshimeve të propozuara kushtetuese, duke përfshirë krijimin e një agjencie të pavarur kundër korrupsionit dhe forcimin e pavarësisë

²¹⁰ Po aty.

²¹¹ Për më tepër ueb faqeja zyrtare e GJK: https://www.gjk.gov.al/web/Historiku_97_1.php.

së gjyqësorit por, konsiderohet se, në dritën e përvojës së mëparshme në Mal të Zi krijimi i një strukture të tillë unike mund të ketë një ndikim të dobishëm në luftën kundër korrupsionit ku Komisioni i Venecias u siguria që të jepte një sërë rekomandimesh për strukturën, të cilat çuan në zbatimin e disa reformave, prandaj, që atëherë, Shqipëria ka krijuar Byronë Kombëtare të Hetimit si dhe Zyrën e Prokurorisë së Posaçme për Korrupsionin dhe Krimin e Organizuar, të cilat të dyja përfaqësojnë disa nga përparimet e vendit në luftën kundër korrupsionit ku, Gjykatat e SPAK-ut, të njohura edhe si Gjykatat e Posaçme kundër Korrupsionit dhe Krimin të Organizuar, përbëjnë një element themelor të strukturës së re, e cila synon të forcojë integritetin dhe autonominë e autoriteteve përgjegjëse për zgjidhjen e rasteve të korrupsionit, dhe, në dritën e faktit se niveli i korrupsionit në gjyqësorin shqiptar ishte jashtëzakonisht i lartë dhe situata kërkonte veprime të menjëhershme dhe radikale, Komisioni i Venecias shtroi pyetjen nëse ky konsensus i gjerë për ekzistencën e korrupsionit ofron një bazë të mjaftueshme për rivlerësimin e të gjithë gjyqtarëve në detyrë pavarësisht nga rrethanat specifike të secilit gjyqtar individual dhe në këtë drejtim, Presidenti i Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë kërkoi një përmbledhje amicus curiae nga Komisioni i Venecias në vitin 2016 dhe opinion i Komisionit të Venecias për përputhshmërinë e këtij ligji me standardet ndërkombëtare është i rëndësishëm sepse ai jep udhëzime për të siguruar që procesi i verifikimit të kryhet në mënyrë të drejtë dhe të paanshme, pa cenuar të drejtat e atyre që vlerësohen dhe, vlen të theksohet se Komisioni i Venecias ka theksuar gjithmonë rëndësinë e procedurës së vetingut në mbrojtjen e Shqipërisë nga ndikimet negative të korrupsionit meqë kjo procedurë luan një rol të rëndësishëm për të siguruar që gjyqësori të përbëhet nga gjyqtarë të aftë, të pavarur dhe të cilët nuk dyshohen për sjellje të pahijshme ose aktivitete të tjera të paligjshme²¹².

Në këtë drejtim, një nga çështjet e ngritura ishte nëse pjesëmarrja e gjyqtarëve të Gjykatës Kushtetuese, të cilët vetë i nënshtroheshin procedurës së vetingut, në shqyrtimin e

²¹² Për më tepër në: Sara Mahilaj; Marko Cenaj, *The Venice Commission's Contribution to Anti-Corruption Measures: Case Study of Albania, Georgia, and Ukraine*, European Journal of Law and Political Science, Vol 2, Issue 2, April 2023, p. 3-7: https://www.venice.coe.int/cocentre/Mahilaj_Cenaj_VeniceCommissionContributiontoAnti-CorruptionMeasuresAlbaniaGeorgiaUkraine.pdf.

kushtetutshmërisë së ligjit të Vettingut mund të konsiderohet konflikt interesi që kërkon përjashtimin e tyre ku Komisioni i Venecias theksoi se, sipas Kushtetutës dhe ligjit të Vettingut, të gjithë gjyqtarët kushtetues do t'i nënshtrohen ligjit të Vettingut, i cili mandaton rivlerësimin e të gjithë gjyqtarëve në Shqipëri, përfshirë edhe ata të Gjykatës Kushtetuese, andaj, konflikti i mundshëm i interesit mund të ndikojë në pozicionin e të gjithë gjyqtarëve kushtetues që janë ulur në Gjykatën Kushtetuese dhe përjashtimi i gjyqtarëve kushtetues për shkak të ekzistencës së konfliktit të interesit do të eliminonte mundësinë e shqyrtimit gjyqësor të ligjit të Vettingut bazuar në kushtetutshmërinë e tij gjë që mund të cilësohet si një rrethanë e jashtëzakonshme nga Gjykata Kushtetuese, duke kërkuar një largim nga parimi i skualifikimit për të parandaluar mohimin e drejtësisë²¹³.

Në vitin 2018, Kryetarja e Kuvendit të Shqipërisë kërkoi mendimin e Komisionit të Venecias për ndryshimet kushtetuese të procesit të vettingut, duke përfshirë vlerësimin e marrëdhënieve të zyrtarëve të lartë publikë me krimin e organizuar që i ishte dorëzuar Kuvendit me nismën e përbashkët të grupeve parlamentare të Partisë Demokratike dhe Lëvizjes Socialiste për Integritet ku Komisioni i Venecias theksoi se propozimit të vettingut i mungonte qartësia dhe siguria ligjore por e theksoi edhe nevojën për vendosjen e mekanizmave të duhur për t'u marrë me kontaktet e papërshtatshme ndërmjet politikanëve dhe elementëve kriminalë dhe theksoi rëndësinë që këta mekanizma të jenë në përputhje me standardet dhe praktikat ekzistuese duke e pyetur veten përse sekretarët dhe nënsekretarët e shtetit, drejtorët e departamenteve dhe zëvendësdirjtorët, të cilët mbajnë poste vendimmarrëse dhe emërohen politikisht, do të mbeten jashtë fushëveprimit të kontrollit të integritetit të propozuar, prandaj, rëndësia e shqetësimit të Komisionit të Venecias në lidhje me përjashtimin e vendimmarrësve të emëruar politikisht nga kontrolli i propozuar i integritetit në Shqipëri është se ai nxjerr në pah mangësitë e mundshme në përpjekjet kundër korrupsionit të vendit dhe sugjeron që procesi i verifikimit, megjithëse i nevojshëm, mund të mos jetë mjaft gjithëpërfshirës për të trajtuar efektivisht korrupsionin në

²¹³ Ibid. Lista e opinioneve dhe rekomandimeve të KV për Shqipërinë gjendet në linkun në vijim: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/by_opinion.aspx?country=34.

institucionet shqiptare nëse përjashton disa vendimmarrës, mirëpo megjithatë një faktor që kontribuon në suksesin e rekomandimeve të Komisionit të Venecias në Shqipëri është vullneti politik i qeverisë për t'i zbatuar ato; për shembull, në vitin 2011, Komisioni i Venecias dhe OSBE/ODIHR rekomanduan ndryshime në kodin zgjedhor, duke kujtuar se stabiliteti i legjislacionit zgjedhor është thelbor për besimin e publikut në procesin zgjedhor dhe Qeveria shqiptare tregoi vullnet politik duke vendosur këto ndryshime, të cilat Komisioni i Venecias i vlerësoi si një hap përpara drejt përmirësimit të proceseve demokratike në vend dhe nga ana tjetër, mungesa e vullnetit politik, nga ana tjetër, ka qenë një pengesë e rëndësishme për suksesin e rekomandimeve të Komisionit të Venecias; për shembull, Komisioni i Venecias ka rekomanduar në mënyrë të përsëritur ndryshime në sistemin shqiptar të drejtësisë për të përmirësuar pavarësinë dhe efikasitetin e tij, por këto rekomandime janë injoruar kryesisht për shkak të kundërshtimit të elitave politike që mund të humbasin pushtetin ose ndikimin nëse ndryshimet zbatohen por, këtu duhet përmendur edhe koha kur Presidenti i Republikës ka tejkaluar kompetencat e tij kushtetuese duke anuluar dhe shtyrë zgjedhjet vendore përtej mandatit elektoral të pushtetit vendor pa një shpjegim dhe bazë ligjore adekuate në 2019²¹⁴.

5.2. NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATËS KUSHTETUESE TË MAQEDONISË SË VERIUT

Gjyqësori kushtetues në Maqedoni të Veriut u krijua për herë të parë me Kushtetutën e Republikës Socialiste të Maqedonisë të 1963, ndërkaq, Gjykata Kushtetuese është themeluar dhe ka filluar të punojë në vitin 1964 ku në kushtet e një bashkësie të organizuar në mënyrë federale të ish-Jugosllavisë, në të cilën Maqedonia ishte subjekt federal, Gjykata Kushtetuese e Maqedonisë, si organ i pavarur i Republikës për mbrojtjen e kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë, filloi punën më 15 shkurt 1964 dhe, pozita dhe autoriteti i tij ishin të rregulluara me Kushtetutë, ndërsa procedura dhe efekti juridik i vendimeve të tij ishin të rregulluara me Ligjin për Gjykatën Kushtetuese të Maqedonisë nga viti 1963; para paraqitjes së këtij organi të posaçëm, organi

²¹⁴ Ibid.

përfaqësues ose ligjvënës ishte njëkohësisht edhe bartës i kushtetutshmërisë, sepse konsiderohej se krijuesi i ligjeve përcakton edhe kushtetutshmërinë e tyre, e cila, nga ana tjetër, ishte një model i pranuar përgjithësisht në systemin e unitetit të pushtetit, pra në vendet e demokracive popullore, andaj, nevoja për futjen e gjyqësorit kushtetues lidhej drejtpërdrejt me vendosjen e juridiksionit të gjykatave në çështjet administrative, fushëveprimi i të cilave deri atëherë bazohej në gjykimin vetëm në çështjet civile dhe penale dhe, me paraqitjen e kontestit administrativ, gjegjësisht kontrollit gjyqësor të akteve individuale administrative, përfundoi funksioni i gjyqësorit të rregullt, që mbulonte të drejtën civile, penale dhe administrative dhe, ishte shprehje e nevojës që mbrojtja e të drejtave të njeriut dhe qytetarit të realizohej përmes gjykatave si organe të veçanta dhe të pavarura që kryejnë funksionin gjyqësor, e jo përmes arbitraritetit të organeve administrative dhe organeve të tjera meqë nëse gjykatat konsideronin se ligji që duhej të zbatonin nuk ishte në përputhje me Kushtetutën, ato kishin të drejtë t'i propozonin Gjykatës Supreme fillimin e procedurës për vlerësimin e përputhshmërisë së atij ligji me Kushtetutën dhe, gjatë kësaj periudhe, organi legjislativ ka ruajtur të drejtën të anulojë, pra të anulojë rregulloret antikushtetuese dhe të paligjshme dhe aktet e tjera të organit ekzekutiv, dhe ky organ, nga ana tjetër, në lidhje me aktet e administratës, andaj në këtë drejtim, me Kushtetutën e RS të Maqedonisë e 1974 dhe Ligjin për bazat e procedurës dhe efektin e vendimeve të Gjykatës Kushtetuese të 1976, janë bërë ndryshime të vogla në kompetencën e Gjykatës dhe efektin juridik të vendimeve të saj, por pozicioni i saj në raport me pushtetin legjislativ dhe ekzekutiv mbeti i pandryshuar meqë Gjykata Kushtetuese ishte pjesë e sistemit të unitetit të pushtetit dhe kishte për detyrë të siguronte harmoninë e brendshme të rendit juridik; përkundër juridiksionit relativisht të kufizuar (ndër të tjerash, Gjykata Kushtetuese nuk kishte mundësi të shfuqizonte apo anulonte ligjet antikushtetuese, por vetëm të konstatonte mospërputhjen e tyre me Kushtetutën), Gjykata Kushtetuese gjatë asaj periudhe luajti një rol të rëndësishëm në mbrojtjen e rendit juridik brenda sistemit politik i bazuar në parimin e unitetit të pushtetit; meqë një nga funksionet themelore të Gjykatës Kushtetuese sipas Kushtetutës së vitit 1974 ishte monitorimi i dukurive me interes në realizimin e kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë, informimi i organit ligjvënës për situatat dhe problemet që lidhen me realizimin e kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë dhe i jep mendime dhe propozime për miratimin dhe

ndryshimin e ligjeve dhe për ndërmarrjen e masave të tjera për sigurimin e kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë, pra në fakt, në numrin më të madh të rasteve në të cilat ka ndërhyrë për kushtetutshmërinë e ligjeve, Gjykata Kushtetuese gjatë kësaj periudhe ka praktikuar më së shumti metodën e paralajmërimit dhe të indikimit, duke ia lënë ligjvënësit që ta heqë vetë antikushtetutshmërinë e ligjit dhe, në këtë mënyrë, ndërhyrja e drejtpërdrejtë u shmang me vetëdije, duke krijuar një atmosferë bashkëpunimi në arritjen e qëllimit të përbashkët²¹⁵.

Gjykata Kushtetuese përbëhet nga nëntë gjyqtarë; kryetari zgjidhet nga radhët e gjyqtarëve për një mandat trevjeçar, pa të drejtë të rizgjedhjes; gjyqtarët i zgjedh Kuvendi i Republikës së Maqedonisë Veriut për një mandat nëntëvjeçar pa të drejtë rizgjedhjes; gjyqtarët e Gjykatës Kushtetuese zgjidhen mes juristëve të dalluar; funksioni i gjyqtarit të Gjykatës Kushtetuese është i papajtueshëm me kryerjen e një funksioni tjetër publik, profesioni ose anëtarësimi në një parti politike; Gjyqtarët gëzojnë imunitet si dhe deputetët në Kuvendin e Republikës së Maqedonisë Veriut, pra, garantimi i pavarësisë së gjyqësorit kushtetues është kërkesa themelore që shtrohet gjatë zgjidhjes së çështjeve për përbërjen dhe mënyrën e përzgjedhjes së gjyqtarëve të Gjykatës Kushtetuese, e cila është një shtesë e domosdoshme për pavarësinë parimore të gjyqësorit kushtetues por, pikërisht në planin e përbërjes, pra nëpërmjet zgjedhjes së gjyqtarëve të Gjykatës Kushtetuese, përveç planit të financimit të saj, organet vendimmarrëse politike mund të kenë ndikimin më të madh në ecurinë e gjykatës ku është e padiskutueshme që organi legjislativ, nëpërmjet përzgjedhjes të Gjykatës Kushtetuese, tërthorazi është në një rol për të ndikuar në kryerjen e rolit të këtij organi kushtetues²¹⁶.

Në këtë drejtim, Komisioni i Venecias ka pasur ndërveprime me Gjykatën Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut gjatë viteve, veçanërisht në lidhje me reformat kushtetuese dhe funksionimin e kornizës kushtetuese të vendit ku gjatë këtyre ndërveprimeve ka synuar të sigurojë që sistemi kushtetues i Maqedonisë së Veriut t'i përmbahet parimeve demokratike, sundimit të ligjit dhe standardeve të të drejtave të njeriut, me atë që, një ndërveprim i rëndësishëm ndërmjet Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut

²¹⁵ Për më tepër në ueb faqen zyrtare: https://ustavensud.mk/?page_id=4603.

²¹⁶ Për më tepër në: https://ustavensud.mk/?page_id=4613.

u zhvillua në vitin 2002 kur Komisioni i Venecias dha një opinion mbi përputhshmërinë e disa dispozitave të kushtetutës së vendit me standardet ndërkombëtare; ky opinion trajtonte çështje që lidhen me përbërjen dhe emërimin e gjyqtarëve, pavarësinë e gjyqësorit dhe rolin e Gjykatës Kushtetuese duke dhënë rekomandime për të rritur efektivitetin dhe pavarësinë e Gjykatës Kushtetuese; për më tepër, Komisioni i Venecias është përfshirë edhe në shqyrtimin e amendamenteve kushtetuese të propozuara nga Maqedonia e Veriut, për shembull: në vitin 2018, Komisioni u konsultua për ndryshimet kushtetuese në lidhje me emrin e vendit, të cilat ishin pjesë e Marrëveshjes së Prespës ndërmjet Maqedonisë së Veriut dhe Greqisë; ku Komisioni i Venecias dha një opinion për këto ndryshime, duke vlerësuar përputhjen e tyre me standardet ndërkombëtare dhe duke ofruar rekomandime, me çrast të gjitha këto ndërveprime demonstrojnë marrëdhëniet bashkëpunuese ndërmjet Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut në promovimin e konstitucionalizmit, parimeve demokratike dhe shtetit të së drejtës; mendimet dhe këshillat e ekspertëve të Komisionit të Venecias e kanë ndihmuar Maqedoninë e Veriut në përpjekjet e saj për të forcuar kornizën e saj kushtetuese dhe për të siguruar funksionimin e duhur të institucioneve të saj kushtetuese, dhe në këtë drejtim, në dhjetor të 2019, KV kishte dhënë opinionin e saj, lidhur me ligjin për përdorimin e gjuhëve; ku KV potencoi që, ligji për gjuhët në Maqedoninë e Veriut është shumë bujar për komunitetet²¹⁷.

Nga an tjetër, më 2021, gjatë periudhës së pandemisë COVID-19 në Maqedoninë e Veriut, kishte filluar procesi i nxjerrjes së draft-Ligjit për shpalljen e gjendjes së jashtëzakonshme, ku në tetor 2021, KV-së kishte dhënë opinionin e saj lidhur me të; kujtojmë që, gjatë gjendjes së jashtëzakonshme, Gjykata Kushtetuese e Maqedonisë së Veriut në mënyrë aktive po formësonte jurisprudencën e saj kushtetuese duke bërë referenca të qarta në vendimet e saj për regjimin e gjendjes së jashtëzakonshme të vendosur nga GJEDNJ, i cili është i një rëndësie të veçantë për çështjen e ligjshmërisë së akteve rregullatorë ku me vendimet U. nr. 44/2020 dhe nr. 50/2020-1,

²¹⁷ Në shkrimin më poshtë gjeni Sugjerimi i Komisionit, shih linkun: <https://balkaninsight.com/2019/12/09/venice-commissions-language-law-opinion-embarrasses-north-macedonia-govt/> Link i qasur për herë të fundit: 30.06.2023. Lista e opinioneve dhe rekomandimeve të KV për Maqedoninë e Veriut gjendet në linkun në vijim: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=37&year=all>.

është anuluar dekreti me fuqi ligjore për uljen e pagave të të zgjedhurve dhe të emëruarve në sektorin publik; Gjykata Kushtetuese vendosi që në raste emergjence Qeveria është e autorizuar dhe madje e obliguar të rregullojë funksionimin e sistemit në shtet; megjithatë, dekreti duhet të jetë në përputhje me rendin ekzistues kushtetues dhe juridik, me atë që, siç shpjeguan Shasivari dhe Nuhija, kërkesa e lartpërmendur e pajtueshmërisë tregon se dekrete të tilla mund të miratohen vetëm për të funksionalizuar dispozitat kushtetuese dhe ligjore, e jo për standardizimin e një situate të caktuar që nuk është paraparë me Kushtetutë apo ligje, andaj, rrjedhimisht, Gjykata Kushtetuese ka konstatuar se në këto raste, Qeveria ka kufizuar të drejtat e punës së qytetarëve pa ndonjë bazë kushtetuese dhe ligjore pasi që pagat e zyrtarëve të sektorit publik janë përcaktuar me ligjet e veçanta të përmendura dhe nuk ka pasur dispozita specifike në Kushtetutë në bazë të të cilave këto të drejta mund të kufizoheshin në gjendje lufte ose emergjence²¹⁸.

Më 23 korrik 2021, Ministri i Drejtësisë së Maqedonisë së Veriut, Bojan Mariçiç, kërkoi mendim nga Komisioni i Venecias për projektligjin për gjendjen e jashtëzakonshme, të përgatitur nga Ministria e Drejtësisë në përgjigje të krizës COVID-19 të vitit 2020-2021; Komisioni i Venecias mirëpret këtë nismë të Ministrisë së Drejtësisë dhe vlerëson hapjen e saj për të hyrë në dialog me Komisionin e Venecias, ku rekomandimet e Komisionit të Venecias ishin:

- Ligji duhet të specifikojë se Presidenti mund të shpallë gjendjen e jashtëzakonshme vetëm nëse Kuvendi nuk është në gjendje të mbledhet për arsye objektive; ndërkaq, në të gjitha rastet e tjera vendimi për shpalljen e gjendjes së jashtëzakonshme duhet t'i takojë Kuvendit;
- Kompetenca e Qeverisë për të miratuar dekrete me fuqi ligjore duhet të kufizohet shprehimisht në ligj për çështjet që lidhen drejtpërdrejt me situatën emergjente dhe, duhet të saktësohet se dekretet e tilla mund të sjellin ndryshime të përkohshme në legjislacionin aktual, por nuk mund të prekin vetë ligjin për gjendjen e jashtëzakonshme

²¹⁸ Regina Valutytė, Danutė Jočienė, Rima Ažubalytė, *Legality of Human Rights Restrictions During the COVID-19 Pandemic Under the European Convention on Human Rights*, Journal papers, 2021, shih linkun: <https://tilburglawreview.com/articles/10.5334/tilr.245> Link i qasur për herë të fundit: 01.07.2023.

dhe nuk duhet të bëjnë ndryshime në legjislacionin që përcakton sistemin e kontrolleve dhe balancave;

- Të gjitha dekretet e nxjerra nga Qeveria gjatë gjendjes së jashtëzakonshme duhet t'i dorëzohen Kuvendit, i cili duhet t'i shqyrtojë sa më shpejtë që të jetë e mundur dhe/ose të ndërpresë masat emergjente që janë ende në veprim, ose të vazhdojë funksionimin e tyre, ose/dhe të marrë veprime të nevojshme korigjuese, nëse masat e marra gjatë gjendjes së jashtëzakonshme nuk janë më në fuqi;
- Rregullorja e Kuvendit duhet të rishikohet në mënyrë që të sigurohet që situatat ku Kuvendi nuk mund të mblidhet të reduktohen në minimum dhe që shqyrtimi i çështjeve që lidhen me gjendjen e jashtëzakonshme të mos vonohet artificialisht;
- Kontrolli kushtetues i dekreteve duhet të fokusohet në respektimin e procedurës kushtetuese dhe si rregull t'i kalojë vlerësimit të gjendjes faktike nga Presidenti dhe Kuvendi; Komisioni vlerëson se Gjykata Kushtetuese mund të shqyrtojë kushtetutshmërinë e dekreteve dhe përputhshmërinë e tyre me ligjin për gjendjen e jashtëzakonshme (projektligji në shqyrtim) por jo përputhshmërinë e dekreteve me legjislacionin e zakonshëm;
- Ligji mund të lejojë kufizime të të drejtave themelore gjatë gjendjes së jashtëzakonshme nëse këto të drejta nuk janë të natyrës absolute, por, megjithatë, kufizime të tilla duhet të jenë rreptësisht të nevojshme dhe proporcionale dhe të marrin parasysh rëndësinë e veçantë që u kushtohet disa të drejtave specifike nga Kushtetuta;
- Duhet të përcaktohen më qartë kompetencat e “shtabit të urgjencës” dhe pozicioni i tyre në raport me strukturat ekzistuese administrative;
- Shtyrja e zgjedhjeve parlamentare gjatë gjendjes së jashtëzakonshme mund të jetë e mundur por nuk duhet të jetë automatike²¹⁹.

²¹⁹ Opinioni lidhur me Shpalljen e Gjendjes së jashtëzakonshme, shih linkun: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2021\)040-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)040-e) Link i qasur për herë të fundit: 07.07.2023.

Opinione tjera të KV janë edhe opiniononi për 7-të amendamentet e Kushtetutës së Ish Republikës Jugosllave të Maqedonisë në lidhje me, në veçanti, Këshillin Gjyqësor, kompetencën e Gjykatës Kushtetuese dhe zonat e veçanta financiare, miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij të 100-të plenare²²⁰ dhe Amicus Curiae për Gjykatën Kushtetuese të Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë mbi ndryshimet në disa ligje që kanë të bëjnë me sistemin e pagave dhe shpërblimeve të zyrtarëve të zgjedhur dhe të emëruar të miratuar nga Komisioni i Venecias në seancën e tij plenare të 85-të²²¹.

Pra, vërehet që, ndihma e ofruar nga Komisioni i Venecias për Gjykatën Kushtetuese të Maqedonisë së Veriut kontribuon në forcimin e sundimit të ligjit, parimeve demokratike dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut në vend dhe ndihmon Gjykatën Kushtetuese në rolin e saj të rëndësishëm për ruajtjen e kushtetutës dhe garantimin e interpretimit dhe zbatimit të duhur të dispozitave kushtetuese.

5.3. NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATËS KUSHTETUESE TË KOSOVËS

Kosova nuk ka traditë të gjatë të kontrollit kushtetuese²²². Kosova fillet e saj me Gjyqësinë Kushtetuese i ka si vendi i fundit i ish RSFJ-së, pra vetëm pas reformave kushtetuese të vitit 1968 filluan hapat e parë, ku Kosova miratoi Ligjin Kushtetues, si aktin më të lartë juridik më 24.02.1969, i cili për nga forma, përmbajtja, teknika e nxjerrjes dhe qëllimi i tij, ishte i ngjashëm me kushtetutën; Ligji Kushtetutës i KSA të Kosovës paraqiste aktin politik-juridik të krahinës që për nga forma, përmbajtja, mënyra e nxjerrjes ishte e ngjashme me atë të Kushtetutës; në teorinë Jugosllave ligjet Kushtetuese janë trajtuar si akte me fuqi të njëjte sikurse kushtetutat²²³.

Me amendamentin X të Ligjit Kushtetues të Kosovës, në vitin 1972 u formua Gjykata Kushtetuese e Kosovës si organ i pavarur i Krahinës, ku për dallim nga gjitha vendet tjera të ish

²²⁰ Ibid.

²²¹ Ibid.

²²² Arsim Bajrami, *Sistemi Kushtetues i Republikës së Kosovës*, Shtëpia Botuese Artini, Prishtinë, 2011, fq. 333.

²²³ Visar Morina, *Gjyqësia Kushtetuese-Shqyrtime teorike dhe krahasimore*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2017, fq 105-109.

RSFJ-së, të gjitha 6 shtetet kishin afërsisht nga 11 gjyqtar dhe kryetarin e saj, përfshirë edhe krahinën e Vojvodinës që kishte 8 Gjyqtar dhe kryetarin, Gjykata Kushtetuese e KSA të Kosovës përbëhej nga Kryetari dhe 5 Gjyqtarë e që në realitet shihet edhe “diskriminimi” ndaj Kosovës si pjesë e RSFJ-së²²⁴. Vlen të ceket se ish-RSFJ kishte edhe Gjykatën Kushtetuese të saj që kishte 13 gjyqtar dhe kryetarin e saj, me nga 2 gjyqtar prej secilës Republikë dhe me nga një gjyqtar të dy krahinave²²⁵.

Kosova sa ishte pjesë e RSFJ-së ka kaluar në periudha “të errëta” në filltet e saja (1946-1968) e më vonë me ndryshimet kushtetuese ishte përmisuar gjendja; me ndryshimet Kushtetuese të viteve 1968, 1971 dhe 1974, Krahinës Autonome të Kosovës i sigurohet pozitë e re në Sistemin politik Jugosllav, sidomos me “vendimet historike” të mbledhjes së dytë të Këshillit Antifashist të Çlirimit Kombëtar të Jugosllavisë për ndërtimin e saj mbi parimin federativ dhe sigurimin e të Gjitha të drejtave pakicave kombëtare në të²²⁶.

Komiteti i Ministrave të Këshillit të Evropës, në mbledhjen e mbajtur më 11 qershor 2014, shqyrtoi kërkesën e Kosovës për anëtarësim në Komisionin Evropian për Demokraci përmes Ligjit - Komisioni i Venecias të Këshillit të Evropës, të dorëzuar nga Ministri i Jashtëm i Republikës të Kosovës, Enver Hoxhaj dhe, Komiteti i Ministrave vendosi të pranojë kërkesën e Republikës së Kosovës për t'u anëtarësuar në këtë institucion të rëndësishëm të KiE-së, i njohur për ekspertizën e tij në çështjet që kanë të bëjnë me ligjin kushtetues dhe atë zgjedhor ku, vendimi për anëtarësimin e Kosovës në Komisionin e Venecias shënon kurorëzimin e suksesshëm të përpjekjeve të Qeverisë së Kosovës për t'iu afruar Këshillit të Evropës si rezultat i mbështetjes së vazhdueshme të shumicës së shteteve anëtare të KiE²²⁷.

Roli dhe kompetencat e Gjykatës Kushtetuese janë të përcaktuar me Kushtetutë, Ligjin për Gjykatën Kushtetuese dhe Rregulloren e saj dhe, këto tri akte juridike ngërthejnë në vete,

²²⁴ Shih linkun zyrtarë të Gj. Kushtetuese të Kosovës: <https://gjk-ks.org/gjykata-kushtetuese/historiku/> 02.02.2023.

²²⁵ Shih: *Kushtetuta e Republikës Socialiste Federative Jugosllave*, (Gazeta Zyrtare- Institucioni gazetaresk i Republikës Socialiste Federative Jugosllave) 1974, Beograd. Shih nenet lidhur me Gjykatën Kushtetuese 375-396 si dhe Kushtetuta e Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës të vitit 1974, Prishtinë- shiko nenet 372-389.

²²⁶ Kurtesh Salihu, *Lindja, Zhvillimi, Pozita dhe Aspektet e Autonomitetit të Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës në Jugosllavinë Socialiste*, Biblioteka Botimet e veçanta, Enti i teksteve dhe mjeteve mësimore i KSAK-së, Prishtinë, 1984, fq. 58-59.

²²⁷ <https://ambasadat.gov.al/council-of-europe/en/kosovo-becomes-member-venice-commission>.

parimet kyçe të pavarësisë së saj si një autoritet i fundit për interpretim dhe mbrojtjen e Kushtetutës dhe, në këtë drejtim, po ashtu sipas Planit Strategjik të saj për 2021 - 2025 konsiderohet se në 10-të vitet e ekzistencës së saj, kjo Gjykatë e ka bazuar praktikën e saj në përdorimin e gjerë të praktikës gjyqësore të GJEDNJ-së duke i avancuar përherë referencat e përdorura për rastet e veçanta edhe atë jo vetëm lidhur me interpretimin e të drejtave të njeriut të përfshira në KEDNJ, por edhe lidhur me kriteret e pranueshmërisë të përcaktuara në nenin 35 të KEDNJ-së ndërkaq, nga ana tjetër, Gjykata është e anëtarësuar edhe në disa databaza me renome të burimeve elektronike, përfshi qasjen e vazhdueshme në CODICES të Forumit të Komisionit të Venecias ku vlen të potencohet që përpilimi i Udhëzuesit për unifikimin e citimeve të vendimeve të Gjykatës dhe vendimeve të tjera ndërkombëtare²²⁸.

Në mars të vitit 2022, Qeveria miratoi ndryshimet në Ligjin për Këshillin Prokurorial të Kosovës me qëllim të zvogëlimit të trendit të korporatizmit brenda tij, dhe këto amendamente, ndër të tjera, e reformojnë përbërjen e Këshillit Prokurorial të Kosovës duke reduktuar numrin e anëtarëve (nga 13 në 7) dhe duke ndryshuar balancën ndërmjet tre anëtarëve porotë (të emëruar nga Kuvendi) dhe dhjetë anëtarëve prokurorë (të zgjedhur nga kolegët e tyre)-duke ulur kështu numrin e prokurorëve në katër, duke përfshirë edhe Kryeprokurorin e Shtetit, me çrast Komisioni i Venecias lëshoi dy opinione për këto ndryshime, në dhjetor 2021 dhe në mars 2022 ndërkaq, opinionin i dytë vlerësoi se drafti i rishikuar trajton çështjet kryesore të identifikuara në opinionin e dhjetorit dhe dha rekomandime të mëtejshme për finalizimin e draft-amendamenteve dhe, Kuvendi ka adresuar rekomandimet shtesë të Komisionit të Venecias dhe ka miratuar amendamentet në qershor të vitit 2022 ku një numër deputetësh kanë dorëzuar amendamentet e miratuara për shqyrtim në Gjykatën Kushtetuese²²⁹.

Qeveria e Kosovës vazhdoi punën për ngritjen e sistemit të verifikimit të gjyqësorit, në veçanti duke miratuar një koncept dokument për vettingun ku, Komisioni i Venecias miratoi, në

²²⁸ Ruzhdi Halili, Qerkin Berisha, Plani Strategjik i Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, 2021-2025, fq. 15-18, online në: https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2021/04/gjkk_plani_strategjik_2021_2025_shq.pdf; Mirjana Trajkovska-Lazarova (2020), Vlerësimi i implementimit të KEDNJ-së nga Gjykata Kushtetuese e Kosovës, Këshilli i Evropës, Raport i Brendshëm. Lista e opinioneve dhe rekomandimeve të KV për Kosovën gjendet në linkun në vijim: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=243&year=all>.

²²⁹ Commission Staff Working Document Kosovo - 2022 Report, Brussels, 12.10.2022, p. 18.

seancën plenare të 17-18 qershor 2022, një Opinion mbi këtë koncept document duke i pranuar sfidat me të cilat përballet sistemi aktual gjyqësor, dhe arriti në përfundimin se nuk është koha për futjen e një verifikimi në shkallë të gjerë të të gjithë gjyqtarëve dhe prokurorëve pasi një pjesë e rëndësishme e problemit lidhet me zbatimin joefikas dhe mangësitë në legjislacionin për organet ekzistuese andaj, Kosova duhet të përafrohet plotësisht me rekomandimet e Komisionit të Venecias duke eksploruar fillimisht rrugë të tjera, duke përfshirë ndryshimet legjislative, siç është sigurimi i një baze të duhur ligjore dhe rregullative për njësitë e verifikimit brenda Këshillave, duke bërë një përdorim më aktiv të deklaratave të pasurisë së gjyqtarëve dhe prokurorëve, duke siguruar se parregullsitë në deklaratat e pasurisë shkaktojnë masa disiplinore dhe vendosjen e kontroleve të integritetit për institucionet e nivelit të lartë gjyqësor prandaj, duhet të sigurohet një dialog i vazhdueshëm me Komisionin e Venecias dhe Komisionin Evropian për fazat e ardhshme të hartimit dhe zbatimit të reformës së parashikuar në drejtësi²³⁰.

Kuadri ligjor për konfiskimin penal mbetet mjaft i avancuar, duke përfshirë Ligjin e vitit 2019 për Kompetencat e Zgjeruara të Konfiskimit ku këto mjete të avancuara duhet të përdoren më mire dhe Projektligji për Byronë Shtetërore për Verifikimin dhe Konfiskimin e Pasurive të Pajustificuara, i cili synon të vendosë në Kosovë një sistem të konfiskimit pa dënim, është në pritje në Kuvend me çrast, ligji i ri do të përfshijë rekomandimet e Opinionit të Komisionit të Venecias që kërkon garanci të qarta kundër keqpërdorimeve dhe abuzimeve të mundshme dhe duhet të respektojë parimet e parashikuara në Kushtetutë dhe të drejtat themelore të individëve²³¹.

Për sa i përket lirisë së mendimit, ndërgjegjes dhe fesë, ekzistojnë dispozita ligjore që promovojnë tolerancën midis feve dhe parashikojnë që bashkësitë fetare të ndahen nga autoritetet publike por, megjithatë, Kuvendi i Kosovës duhet të miratojë Ligjin për liritë fetare, të pazgjidhura prej kohësh, duke inkorporuar rekomandimet e Komisionit të Venecias nga viti 2014 për të siguruar respektimin e plotë të kësaj lirie me atë që, ligji nuk është paraqitur ende në Kuvend nga qeveria aktuale dhe, në shtator të vitit 2021, Gjykata Kushtetuese e njoftoi

²³⁰ Po aty, fq. 19.

²³¹ Ibid, fq. 28.

Kryeprokurorin e Kosovës për mungesën e zbatimit të vendimit të saj të vitit 2016, me të cilin kishte konfirmuar të drejtat e pronësisë së Manastirit Visoki Deçani të Kishës Ortodokse Serbe mbi një pjesë të tokës që rrethon Manastirin dhe vendimi ende nuk është zbatuar²³².

TABELA 12:

Bashkëpunimi i Gjykatës Kushtetuese të Kosovës me Komisionin e Venecias nga vitet 2015 – 2022

Nr.	Vitet:	Pyetjet e parashtuara	Gjykata Kushtetuese & Gjykata Supreme	Raportet 4 mujore	Kërkesat me pyetje nga Gjyqëtarët në forum të Gj.k dhe Gj. S të KV-së.
1.	2015²³³	93	13	3	-
2.	2016²³⁴	74	13	3	5 pyetje – 11 përgjigjëje
3.	2017²³⁵	75	13 (25 kërkesa)	3	3 pyetje
4.	2018²³⁶	87	13	3	5 kërkesa – 17 pyetje
5.	2019	90	15 (26 kërkesa)	3	1 kërkesë me 6 pyetje
6.	2020²³⁷	57	9 (15 kërkesa)	3	3 kërkesa
7.	2021²³⁸	62	12 (19 kërkesa)	3	-
8.	2022²³⁹	90	15 (25 kërkesa)	3	-

²³² Ibid, fq. 32.

²³³ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2015: https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2015_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

²³⁴ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2016: https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2016_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

²³⁵ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2017 <https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2018/04/Raporti-vjetor-2017-final.pdf> Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

²³⁶ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2018: https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2019/05/Raporti_vjetor_2018_GJKK.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

²³⁷ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2020: https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2021/04/rv_2020_gjkk_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

²³⁸ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2021 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2022/06/Raporti-vjetor-2021_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023.

²³⁹ Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2022 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Raporti_vjetor_2022_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

5.4. NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATËS KUSHTETUESE TË SERBISË

Gjykata Kushtetuese e Republikës së Serbisë është themeluar më 9 prill 1963 si organ i pavarur i Republikës dhe është caktuar për të mbrojtur kushtetutshmërinë dhe ligjshmërinë në përputhje me Kushtetutën dhe në kuadrin e të drejtave dhe detyrave të përcaktuara me Kushtetutën e Republikës Socialiste, ndërkaq, ka filluar punën më 15 shkurt 1964; Gjykata Kushtetuese përbëhet nga 15 gjyqtarë, pesë prej të cilëve emërohen nga Kuvendi Kombëtar, pesë nga Presidenti i Republikës dhe pesë nga seanca plenare e Gjykatës Supreme të Kasacionit të Serbisë; me mandat nëntëvjeçar²⁴⁰.

Gjykata Kushtetuese e Serbisë e realizon bashkëpunimin e saj ndërkombëtar në kuadër të organizmave ndërkombëtare apo organizatave profesionale, ndër të cilat më të rëndësishmet janë Komisioni i Venecias, Konferenca e Gjykatave Kushtetuese Evropiane, Asociacioni i Gjykatave Kushtetuese Frankofone dhe Konferenca Botërore e Gjykatave Kushtetuese; me atë që, Gjykata Kushtetuese e Republikës së Serbisë është anëtare e plotë e Komisionit të Venecias që nga 3 prilli 2003; ku bashkëpunimi i drejtpërdrejtë me Komisionin e Venecias bëhet përmes një përfaqësuesi të autorizuar, i cili kujdeset për përmbushjen e detyrimeve të Gjykatës ndaj Komisionit - informimin për punën e Gjykatës, paraqitjen e gjykimeve për bazën e të dhënave të vendimeve gjyqësore në gjuhën angleze; por edhe, kryetari dhe gjyqtarët e Gjykatës Kushtetuese të Serbisë marrin pjesë aktivisht në ngjarjet e organizuara nga Komisioni i Venecias, dhe ngjarja më e rëndësishme e organizuar së bashku ishte konferenca "Garancia Kushtetuese e Lirisë së Asociimit", e cila u mbajt më 2 qershor 2009 në Beograd; në këtë drejtim, në seancën përgatitore të Kongresit XIV të Konferencës së Gjykatave Kushtetuese Evropiane, e cila u mbajt më 7 shtator 2006 në Vilnius, Gjykata Kushtetuese e Republikës së Serbisë u pranua anëtare e plotë në Konferencën e Gjykatave Kushtetuese Evropiane; Konferenca e Gjykatave Kushtetuese Evropiane u themelua në vitin 1972 në Dubrovnik nga gjykatat kushtetuese të Republikës Federale të Gjermanisë, Republikës së Austrisë, Republikës së Italisë dhe ish-Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë, ndërkaq, Konferencës iu bashkuan edhe shumë gjykata të tjera kushtetuese, si

²⁴⁰ Për më tepër në: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/110-101203/sastav-suda>.

dhe gjykata të tjera më të larta që kryejnë funksionet e gjykatës kushtetuese, kështu që sot ajo numëron 39 anëtarë: Konferenca organizon konferenca të rregullta profesionale me qëllim të shkëmbimit të përvojave mbi praktikën gjyqësore kushtetuese dhe jurisprudencën e gjykatës kushtetuese brenda kontekstit të përgjithshëm evropian; Gjykata Kushtetuese e Serbisë është edhe anëtare e plotë e Konferencës Botërore të Gjykatave Kushtetuese që nga 21 tetori 2011; ku përpara anëtarësimit në këtë organizatë profesionale, përfaqësues të Gjykatës morën pjesë në të dy kongreset e Konferencës Botërore që i paraprinë themelimit zyrtar të saj, të cilat u organizuan me mbështetjen dhe ndihmën e Komisionit të Venecias; KV ka një meritë të madhe për ngritjen e Konferencës Botërore, që nga viti 1996, KV ka krijuar bashkëpunim me shumë rajone ose grupe gjykatash kushtetuese që përdorin të njëjtën gjuhë, si: Konferenca e Gjykatave Kushtetuese Evropiane, Shoqata e Gjykatave Kushtetuese Frankofone, Komisioni i Gjyqtarëve të Afrikës së Jugut, Konferenca e Kushtetueses; Autoritetet e Kontrollit të Demokracive të Reja, Unioni i Gjykatave dhe Këshillave Kushtetuese Arabe, Konferenca Ibero-Amerikane e Gjyqësorit Kushtetues; Komisioni organizoi Kongresin e parë të Konferencës Botërore të Gjyqësorit Kushtetues në Cape Town, Afrika e Jugut, 23-24. Janar 2009, në bashkëpunim me Gjykatën Kushtetuese të Afrikës së Jugut ku morën pjesë rreth 90 gjykata nga 9 grupe rajonale ose gjuhësore dhe me atë rast, u miratua një deklaratë, në bazë të së cilës Komisioni pranoi detyrimin për t'i ofruar ndihmë Byrosë, si organ i përhershëm i Konferencës së ardhshme Botërore, në zbatimin e të gjitha veprimeve të nevojshme përgatitore për krijimin e Botës²⁴¹.

Në seancën e 134-të plenare, të marsit 2023 Komisioni i Venecias miratoi një raport për zbatimin e opinioneve për projektligjet gjyqësore në Serbi, i cili vlerësoi edhe një herë zgjidhjet që përmbajnë ligjet gjyqësore dhe që paraqesin progres të rëndësishëm në procesin e harmonizimit me standardet evropiane; në veçanti, rëndësia e parashkrimit të punës së administratës gjyqësore, përbërjes së Komisionit të Etikës dhe parimeve etike të funksionit gjyqësor dhe rregullit që kryetari i gjykatës menjëherë më të lartë, kur mbikëqyr punën e

²⁴¹ Për më tepër në: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/152-101123/clanstvo-u-meunarodnim-strukovnim-udruzenjima>. Lista e opinioneve dhe rekomandimeve të KV për Serbinë gjendet në linkun në vijim: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?country=53&year=all&other=true>.

administratës gjyqësore të një gjykata më e ulët, nuk mund të ndërmarrë veprime që nuk i janë besuar me ligj apo rregullore të tjera, as në çfarëdo mënyre për të kërcënuar pavarësinë dhe punën e gjykatës së mbikëqyrur ku është gjithashtu e rëndësishme që të parashikohet mospjesëmarrja e shpeshtë në punën e Këshillit të Lartë të Gjyqësorit ose Këshillit të Lartë të Prokurorisë pa arsye të justifikuar si shkak për pushimin e funksionit të anëtarit të Këshillit, si dhe kriteret bazë për vlerësimin e punës së gjyqtarëve, dhe po ashtu u vlerësua pozitivisht se në të ardhmen prokuroria publike nuk do të mund të kërkojë dorëzimin e të dhënave dhe shpjegimeve, si dhe parashkrimin e kundërshtimeve ndaj udhëzimeve të detyrueshme për punë dhe veprim në raste të caktuara dhe kundërshtime ndaj orarit vjetor të punës pa autorizim të shprehur ligjor ndërkaq, në përputhje me opinionet e Komisionit të Venecias, dispozitat për përzgjedhjen e anëtarëve të Këshillit të Lartë të Gjyqësorit dhe Këshillit të Lartë të Prokurorisë të zgjedhur nga Asambleja Kombëtare u ndryshuan duke përcaktuar kritere të sakta për përzgjedhjen e tyre, të cilat do të kontribuojnë në neutralitetin e tyre politik dhe, për këtë arsye parashikohet që kandidati për anëtar të Këshillit nuk mund të jetë një person që ka ndikim të fortë në marrjen e vendimeve politike ose një person që është zgjedhur në poste publike drejtpërdrejt nga qytetarët, i cili kryen funksionin e që zgjidhet nga Kuvendi Kombëtar, pra kryen funksionin e gjyqtarit të Gjykatës Kushtetuese ose të sekretarit shtetëror²⁴².

Nga ana tjetër, në tetor 2021 KV në opinion e vet vlerësoi se, nisma e autoriteteve në Serbi për harmonizimin e Kushtetutës së vitit 2006 me standardet evropiane dhe ndërkombëtare, edhe pse vetëm në fushën e gjyqësorit, është e mirëseardhur, por opozita parlamentare duhet të vazhdojë të marrë pjesë në procesin e reformës kushtetuese; gjithashtu, ka vend për përmirësim të përmbajtjes, veçanërisht në lidhje me zgjedhjen dhe përbërjen e Këshillit të Lartë të Gjyqësorit dhe Këshillit të Lartë të Prokurorisë, ku KV potencon që krahasuar me situatën në vitin 2018, duket se aktualisht ka momentum të nevojshëm politik në Serbi për të arritur një rezultat të kënaqshëm, megjithatë, në kontekstin e situatës aktuale politike në Serbi - me një shumicë njëpartiake në Asamblenë Kombëtare dhe mungesë të opozitës parlamentare - ekziston

²⁴² Për më tepër në: <https://www.mpravde.gov.rs/sr/vest/39360/venecijanska-komisija-se-jos-jednom-pozitivno-izjasnila-o-pravosudnim-zakonima.php>.

një nevojë e fortë për të miratuar një qasje gjithëpërfshirëse, në mënyrë që të arrihet legjitimiteti sa më i gjerë i reformave kushtetuese të të gjithë aktorëve institucionalë dhe të gjitha forcave politike në Serbi, ndërkaq, për sa i përket përmbajtjes, Komisioni i Venecias përshëndet ndër të tjera futjen e parimit të mostransferimit të gjyqtarëve, imunitetin funksional të gjyqtarëve dhe prokurorëve, heqjen e periudhës së provës për gjyqtarët dhe prokurorët, dispozitën sipas së cilës Këshilli i Lartë Gjyqësori nuk do të shpërndahet më nëse nuk merr një vendim brenda 30 ditëve dhe më e rëndësishmja, heqja e kompetencës së Kuvendit Kombëtar në procesin e zgjedhjes së kryetarëve të gjykatave, prokurorit publik dhe prokurorëve publikë të Republikës dhe vendosjes së përfundimit të mandatit të tyre, si dhe zgjedhjen e gjyqtarëve dhe zëvendësprokurorëve publikë mirëpo, duke përshëndetur propozimin që Këshilli i Lartë i Gjyqësorit (KLD) të përbëhet nga 11 anëtarë, Komisioni i Venecias kujton se sipas standardeve evropiane, të paktën gjysma e anëtarëve duhet të jenë gjyqtarë, të zgjedhur nga gjyqtarët dhe, gjithashtu, edhe pse nevoja e një mazhorance prej dy të tretash në parlament për zgjedhjen e anëtarëve të KLGJ është e mirëpritur dhe duhet ruajtur, duhet të shtohen kriteret e përzgjedhjes, të përcaktuara në mënyrë të tillë që të ulin rrezikun e politizimit²⁴³.

5.5. Ndërveprimi i Komisionit të Venecias dhe Gjykatës Kushtetuese të Malit të Zi

Gjykata Kushtetuese në Mal të Zi u krijua në vitin 1963 ndërkaq, filloi punën e saj në vitin 1964 si gjykatë e një republike anëtare në kuadër të RSFJ-së, si i vetmi shtet socialist që themeloi një gjykatë kushtetuese dhe, në praktikën e saj më shumë se pesë dekada, Gjykata Kushtetuese e Malit të Zi përmbushi rolin e saj si garantues institucional i gjyqësorit kushtetues në kushtet e ndryshimeve të shpeshta kushtetuese dhe në sisteme të ndryshme socio-politike: nga socializmi dhe vetëqeverisja socialiste; Federalizmi jugosllav; shtet federal me dy shtete anëtare bashkimin shtetëror të Serbisë dhe Malit të Zi dhe sot në shtetin e pavarur të Malit të Zi, me atë që, në periudhën historike nga viti 1946 deri më 19 tetor 2007, Mali i Zi miratoi katër kushtetuta dhe një ligj kushtetues, përkatësisht: Kushtetutën e Republikës Popullore të Malit të Zi të 31 dhjetorit

²⁴³ Për më tepër në: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)032-e).

1946, Ligjin kushtetues mbi bazat e organizimit shoqëror dhe politik të Republikës Popullore të Malit të Zi dhe autoritetet republikane nga 4 shkurt 1953, Kushtetuta e Republikës Socialiste të Malit të Zi nga 10 Prilli 1963, Kushtetuta e Republikës Socialiste të Malit të Zi nga 25 shkurt 1974 dhe Kushtetuta e Republikës së Malit të Zi nga tetori 12, 1992, ku çdonjëra prej këtyre kushtetutave është Kushtetuta e Malit të Zi si anëtare e federatës, jo si shtet i pavarur; tre kushtetutat e para dhe ligji kushtetues i vitit 1953 u miratuan në periudhën e socializmit dhe vetëadministrimit, një sistem i unifikuar qeverisjeje, dhe e fundit nga viti 1992, në epokën kur sistemi parlamentar i organizimit të qeverisjes, pavarësia e gjyqësorit, parashikon një listë të gjerë të të drejtave dhe lirive të njeriut dhe, prezanton sistemin ekonomik të tregut²⁴⁴.

Në parim, ekzistojnë tre periudha të zhvillimit të gjyqësorit kushtetues në Mal të Zi, edhe atë:

E para, Gjykata Kushtetuese në ish-Republikën Socialiste të Malit të Zi nga viti 1963 deri në vitin 1992 - periudha në të cilën Mali i Zi ishte një nga gjashtë republikat federale në ish-Republikën Socialiste Federative të Jugosllavisë; kjo periudhë karakterizohet nga drejtimi socialist i zhvillimit shoqëror, shteti i përbashkët dhe forma e tij federale, sovraniteti i popullit, prona shoqërore, pushteti dhe vetëadministrimi i klasës punëtore dhe popullit të qyteteve dhe fshatrave, barazia e popujve dhe kombësive, roli ideologjikisht drejtues dhe politikisht drejtues i Partisë Komuniste etj;

E dyta, Gjykata Kushtetuese e Republikës Federale dyanëtare të Jugosllavisë (1992-2002), domethënë shtetet anëtare në bashkimin shtetëror të Serbisë dhe Malit të Zi (2002-2006), ku kjo periudhë karakterizohet nga përfundimi i vetëadministrimit dhe pronës shoqërore dhe refuzimi i drejtimit të ndërtimit të një shoqërie socialiste dhe, promovohet drejtimi i tranzicionit në drejtim të lëvizjes së shoqërisë drejt kapitalizmit; vendoset sistemi parlamentar i organizimit të qeverisjes, pavarësia e gjyqësorit, ekonomia e lirë dhe mbrojtja e të drejtave dhe lirive të njeriut; dhe,

E treta, Gjykata Kushtetuese që nga viti 2006 në një shtet të pavarur ku kjo periudhë karakterizohet nga rikthimi i pavarësisë së Malit të Zi dhe harmonizimi i sistemit juridik me

²⁴⁴ Mijat Šuković: E drejta kushtetuese, CID, Podgoricë 2006, fq. 160.

standardet evropiane ku me Kushtetutën e re të miratuar dhe shpallur më 22 tetor 2007, në shtetin e pavarur dhe të pavarur të Malit të Zi, Gjykata Kushtetuese u krijua si një organ i veçantë, i ndarë nga autoritetet e tjera, i cili mbron kushtetutshmërinë dhe ligjshmërinë, gjegjësisht rendin kushtetues-juridik dhe juridik, të drejtat dhe liritë e njeriut të garantuara me Kushtetutë dhe, risinë më të madhe në funksionimin dhe punën e Gjykatës Kushtetuese e sollën dispozitat e Kushtetutës, që përcaktonte mbrojtjen e drejtpërdrejtë të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut me ankim kushtetues²⁴⁵.

Gjykata Kushtetuese ka shtatë gjyqtarë; gjyqtarët e Gjykatës Kushtetuese zgjidhen për një periudhë nëntëvjeçare; kryetari i Gjykatës Kushtetuese zgjidhet nga radhët e gjyqtarëve për një periudhë 3-vjeçare; gjyqtar i Gjykatës Kushtetuese mund të zgjidhet personi që gëzon reputacionin e ekspertit të shquar juridik, me të paktën 15 vjet punë në këtë profesion; kryetari dhe gjyqtari i Gjykatës Kushtetuese nuk mund të ushtrojnë funksione parlamentare ose të tjera ose të kryejnë veprimtari të tjera publike apo profesionale²⁴⁶.

Gjykata Kushtetuese e Malit të Zi ka qenë anëtare aktive e Konferencës Botërore për Gjqëësorin Kushtetues që nga shtatori 2011, e Konferencës së Gjykatave Kushtetuese Evropiane që nga viti 2006 dhe e Komisionit të Venecias ku përfaqësues të autorizuar të Gjykatës Kushtetuese të Malit të Zi marrin pjesë rregullisht në takimet e punës të Komisionit të Venecias, ku diskutohen çështje me rëndësi kushtetuese në vendet anëtare; Presidenti i Komisionit të Venecias, Gianni Buquicchio, vizitoi Gjykatën Kushtetuese të Malit të Zi në maj 2012 dhe, gjithashtu bën kontakte të rregullta me organet e Këshillit të Evropës, në veçanti me Gjykatën Evropiane të të Drejtave të Njeriut ndërkaq, që nga qershori 2017, është anëtare e rrjetit të Gjykatave të Larta, i cili u themelua me iniciativën e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut me qëllim shkëmbimin efikas të informacionit nga gjykatat e larta të shteteve anëtare për

²⁴⁵ Për më tepër në: <https://www.ustavnisud.me/ustavnisud/objava/blog/2/objava/16-nbsp-nbsp-nbsp-istorija-i-razvoj-crnogorskog-ustavnog-sudstva>.

²⁴⁶ Neni 153 i Kushtetutës së Malit të Zi: https://www.ustavnisud.me/ustavnisud/skladiste/blog_2/objava_105/fajlovi/Ustav%20Crne%20Gore.pdf.

praktikën e Konventës dhe çështje të ngjashme në lidhje me mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut²⁴⁷.

Kryetarja e Komisionit të Venecias, Claire Bazy Malaurie, në nëntor 2022 u bëri thirrje të gjitha forcave politike në Parlamentin e Malit të Zi që të zgjedhin katër gjyqtarët e munguar të Gjykatës Kushtetuese dhe në këtë mënyrë t'u mundësohet të kryejnë rolin e tyre në një kohë krize të thellë institucionale në vend, meqë Gjykata Kushtetuese e Malit të Zi u gjet e bllokuar që nga shtatori i këtij viti, kur nga gjithsej shtatë gjyqtarë janë vetëm tre, për këtë arsye nuk ka kuorum për vendimmarrje; ajo potencoi, që të gjitha forcat politike të tregojnë përkushtimin e tyre për funksionimin demokratik të institucioneve dhe të zgjedhin pa vonesë me shumicë të cilësuar katër gjyqtarët e munguar, siç e parashikon Kushtetuta, meqë pa një Gjykatë Kushtetuese funksionale, nuk është e mundur të shpallen rezultatet përfundimtare të zgjedhjeve të fundit lokale në disa komuna, nuk është e mundur të vlerësohet kushtetutshmëria e ligjeve të kontestuara dhe as të vendoset për iniciativat që lidhen me kushtetutshmërinë e lëvizjeve të Presidenti i Malit të Zi, Milo Gjukanović²⁴⁸.

Në këtë drejtim, poahtu në dhjetor 2022 Komisioni i Venecias rekomandoi që ndryshimet në Ligjin për Presidentin e Malit të Zi të mos miratohen, sepse në thelb ato do të përfaqësonin një ndryshim të Kushtetutës, me një shumicë parlamentare më të vogël se sa parashikohej, ku KV rekomandoi që amendamentet në fjalë të mos miratohen me ligj të rregullt dhe për rrjedhojë që Ligji për ndryshimin dhe plotësimin e ligjit për Presidentin të mos miratohet derisa Gjykata Kushtetuese të bëhet plotësisht funksionale dhe të mund të kërkohet vlerësimi i kushtetutshmërisë së tij pas miratimit; Komisioni i Venecias u bën thirrje institucioneve shtetërore, deputetëve dhe të gjitha partive politike që të marrin pjesë në mënyrë konstruktive në zgjidhjen e ngërçit aktual dhe të gjejnë kompromise konstruktive të nevojshme për të marrë vendimet e nevojshme jetike, duke përfshirë dhe veçanërisht në lidhje me zgjedhjen e gjyqtarëve

²⁴⁷ Për më tepër në: <https://www.ustavnisud.me/ustavnisud/objava/blog/2/objava/77-venecijanska-komisija>. Opinonet e Komisionit të Venecias lidhur me Malin e Zi: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=120&year=all>.

²⁴⁸ Për më tepër në: <https://www.slobodnaevropa.org/a/venecijanska-komisija--crna-gora/32145655.html>.

të Gjykata Kushtetuese; KV analizoi dispozitat kushtetuese për përbërjen e qeverisë, të cilat janë vërtet shumë të pakta dhe konstatoi se ndryshimet në Ligjin për Presidentin jo vetëm që mezi i qartësojnë këto dispozita, por i komplikojnë dhe madje i kundërshtojnë ato; KV rikujtoi se sipas nenit 156, paragrafi 3 i Kushtetutës së Malit të Zi nga viti 2007, për ndryshimin e saj kërkohet shumicë e cilësuar, dhe ndryshimi i dispozitave për përbërjen e Qeverisë me Ligjin për ndryshimin e Ligjit për Presidentin, i cili është një ligj i zakonshëm, pra do të nënkuptonte ndryshimin e Kushtetutës me një shumicë më të vogël se sa parashikon Kushtetuta - 41 vota në vend të 54 votave²⁴⁹.

5.6. NDËRVEPRIMI I KOMISIONIT TË VENECIAS DHE GJYKATËS KUSHTETUESE TË BOSNJE DHE HERCEGOVINËS

Për sa i përket historisë dhe çështjes së tranzicionit nga një sistem socialist, Bosnja dhe Hercegovina ofron një shembull të rrallë të një vendi në tranzicion nga një sistem socialist i cili megjithatë ka një histori të një gjykatë kushtetuese, pasi ish-Jugosllavia ishte i vetmi vend që kishte një sistem të gjykatave kushtetuese tashmë në regjimin socialist; gjykata e parë Kushtetuese në ish-Jugosllavi u krijua qysh në vitin 1963 dhe kjo datë përkoi me pikën fillestare të historisë së një gjykate kushtetuese në Bosnje dhe Hercegovinë; ku në përputhje me strukturën federale të ish-RSFJ-së, jo vetëm që ekzistonte një Gjykatë Kushtetuese në nivel federal, por para shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, gjashtë Republikat dhe madje dy Krahinat Autonome – Kosova dhe Vojvodina – kishin gjithashtu Gjykatat Kushtetuese.

Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës u krijua për herë të parë më 15 shkurt 1964 në bazë të Kushtetutës së vitit 1963 dhe, ekzistenca e saj u konfirmua në Kushtetutën e vitit 1974; juridiksioni i kësaj Gjykate Kushtetuese përbëhej kryesisht nga një kontroll abstrakt normativ; pra, do të merrte vendime për përputhjen e ligjeve (republikës) me Kushtetutën dhe për kushtetutshmërinë dhe ligjshmërinë e rregulloreve të tjera dhe akteve të përgjithshme e të

²⁴⁹ Për më tepër në: <https://www.glasamerike.net/a/venecijanska-komisija-izmjene-zakon-predsjednik-crna-gora/6870423.html>.

vetëadministrimit, gjithashtu do të thirrej për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërmjet Republikës dhe njësive të tjera politiko-territoriale, në veçanti, konfliktet e juridiksionit midis gjykatave dhe organeve të tjera të njësive politiko-territoriale; “Ligji për Gjykatën Kushtetuese” rregullonte çështjet lidhur me organizimin, juridiksionin dhe procedurat pranë kësaj Gjykate Kushtetuese²⁵⁰.

Gjykata Kushtetuese përbëhet nga nëntë anëtarë; gjashtë gjyqtarë zgjidhen nga asamblëtë ose parlamentet përkatëse të entiteteve (katër anëtarë zgjidhen nga Dhoma e Përfaqësuesve të Federatës së Bosnjë dhe Hercegovinës, dy anëtarë zgjidhen nga Asambleja Kombëtare e Republikës Srpska); tre gjyqtarët e mbetur emërohen nga Kryetari i Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut pas konsultimit me Presidencën e Bosnjë-Hercegovinës; gjyqtarët e Gjykatës Kushtetuese kërkohet të jenë juristë të dalluar me pozitë të lartë morale; Gjyqtarët e përzgjedhur nga Kryetari i Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut nuk duhet të jenë shtetas të Bosnjës dhe Hercegovinës apo të ndonjë shteti fqinj; mandati i atyre gjyqtarëve që u emëruan fillimisht ishte pesë vjet, përveç rastit kur ata dhanë dorëheqjen ose u larguan për arsye në përputhje me konsensusin e gjyqtarëve të tjerë; gjyqtarët e emëruar më pas mund të shërbejnë deri në moshën 70 vjeç, përveç rastit kur japin dorëheqjen ose shkarkohen për arsye me konsensus të gjyqtarëve të tjerë; me atë që, gjykata u krijua pas procedurave të zgjedhjeve dhe emërimeve në maj 1997 kur u mbajt seanca e parë e Gjykatës Kushtetuese; detyra themelore e asaj seance ishte vendosja e procedurave që mundësonin funksionimin e Gjykatës dhe Rregullorja e punës u miratua në seancën e mbajtur më 29 korrik 1997; dhe që atëherë, ato janë ndryshuar gjashtë herë; dhe më në fund, në seancën e mbajtur më 23 korrik 2005, Gjykata miratoi Rregulloren e Gjykatës Kushtetuese të Bosnjës dhe Hercegovinës; Gjykata Kushtetuese zgjedh nga radhët e gjyqtarëve me votim të fshehtë një President dhe tre nënkryetarë; Kryetari dhe tre nënkryetarët zgjidhen me rotacion nga gjyqtarët; mandati i Kryetarit të Gjykatës zgjat tre vjet²⁵¹.

²⁵⁰ Linku zyrtarë i ueb faqës së Gjykatës Kushtetuese të Bosnjë dhe Hercegovinës, shih linkun: <https://www.ustavisud.ba/en/background> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023.

²⁵¹ Ibid.

Rregullat e Gjykatës përmbajnë gjithashtu dispozita për papajtueshmërinë dhe imunitetin; pozita e gjyqtarit konsiderohet e papajtueshme me anëtarësimin në një parti politike ose organizatë politike në Bosnje dhe Hercegovinë, siç është anëtarësimi në një autoritet legjislativ, ekzekutiv ose autoritet tjetër gjyqësor në Bosnje dhe Hercegovinë ose në entitetet e saj dhe çdo pozicion tjetër që mund të ndikojë në paanshmërinë e gjyqtarit konsiderohet gjithashtu i papajtueshëm; gjyqtari mund të shkarkohet nga detyra para përfundimit të mandatit të tij/saj nëse e kërkon, dënohet me burgim, humbet përgjithmonë aftësinë për të kryer funksionet e tij/saj ose kryen detyra publike ose profesionale të papajtueshme me pozicionin e gjyqtarit të Gjykatës Kushtetuese; pasi që gjyqtarët mund të shkarkohen nga detyra në bazë të konsensusit të gjyqtarëve të tjerë, është Gjykata ajo që konstaton ekzistencën e arsyeve për shkarkimin e gjyqtarit nga detyra para përfundimit të mandatit të tij/saj; organizimi dhe funksionimi i Gjykatës Kushtetuese bazohet në parimin e pavarësisë financiare; Selia e Gjykatës është në Sarajevë dhe, seancat, sipas rregullit, mbahen në selinë e Gjykatës, por Gjykata mund të vendosë që seanca të mbahet jashtë selisë së Gjykatës²⁵².

Kushtetuta e Bosnje-Hercegovinës ishte pjesë e marrëveshjes së paqes të Dejtonit të negociuar nga palët ndërluftuese (boshnjakët, kroatët dhe serbët) dhe e nënshkruar në Paris më 14 dhjetor 1995; ajo parashikon një qeveri qendrore anemike me një presidencë trepalëshe me rotacion, një asamble parlamentare dydhomëshe në të cilën të dyja dhomat kanë detyra identike dhe një këshill ministrash i ndarë midis tre popujve përbërës, me atë që, në mars të vitit 2005, Komisioni i Venecias publikoi “Opinionin mbi situatën kushtetuese në Bosnje dhe Hercegovinë dhe kompetencat e Përfaqësuesit të Lartë”, i njohur si raporti i Komisionit të Venecias, ku KV ngriti katër çështje kryesore në lidhje me kushtetutën aktuale dhe perspektivën e anëtarësimit në BE për Bosnje-Hercegovinën, edhe atë:

- Dobësia e qeverisjes së shtetit përballë subjekteve ishte një shqetësim i veçantë për Komisionin meqë aktualisht, shtetit i mungon kapaciteti për të siguruar respektimin e kushteve të anëtarësimit, pasi shumica e fushave të mbuluara në *acquis* janë jashtë kompetencës së tij;

²⁵² Organizimi i Gjykatës Kushtetuese të BiH, SHIH linkun: <https://www.ustavnisud.ba/en/organization> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023.

- Përcaktimi dhe kufizimi i rrethanave në të cilat mund të përdoret vetoja e VNI-së do të hiqte një nga pengesat më të mëdha për qeverisjen efikase dhe efektive në Bosnje, ku Komisioni rekomandoi riorganizimin e procesit legjislativ duke shfuqizuar Dhomën e Popullit dhe duke zhvendosur veton e VNI në Dhomën e Përfaqësuesve dhe rekomandoi gjithashtu zëvendësimin e presidencës kolektive me një president të vetëm, të zgjedhur në mënyrë indirekte, me kompetenca të kufizuara si kreu i shtetit dhe përqendrim të pushtetit ekzekutiv në këshillin e ministrave;

- Komisioni i Venecias shprehu shqetësimin se strukturat e njësive të lidhura etnikisht penguan formimin e një identiteti kombëtar; duke kuptuar se çdo përpjekje për të shfuqizuar njësitë do të ishte joreale në atë kohë, Komisioni rekomandoi që BiH të ndërmernte hapa drejt centralizimit më të madh të niveleve nënshtetërore të qeverisjes; dhe,

- KV shprehu shqetësim serioz për përbërjen dhe mënyrën e zgjedhjes së presidencës dhe të Dhomës së Popullit, ku deklaroi se sistemi aktual është i papajtueshëm me Konventën Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike dhe Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe ka efekt në përforcimin dhe riprodhimin e ndarjeve etnike gjë që është një pengesë serioze për anëtarësimin e ardhshëm në BE; për të adresuar këtë problem, KV rekomandoi ose heqjen e presidencës kolektive ose krijimin e një sistemi zgjedhor që siguron përfaqësim të duhur të qytetarëve të të dy subjekteve, si dhe të tre popujve; për më tepër, ai rekomandoi ose shfuqizimin e plotë të Dhomës së Popullit ose, së paku, caktimin e një numri maksimal të vendeve që do të zënë përfaqësues nga çdo popull përbërës, si një mjet më pak diskriminues për të siguruar një ekuilibër etnik në parlament në interes të paqes dhe stabilitetin²⁵³.

²⁵³ Don Hays and Jason Crosby, *From Dayton to Brussels Constitutional Preparations for Bosnia's eU accession*, Special Report, United States Institute of peace, October, 2006. Rreth tij në vitin 2004 Komisioni Evropian për Demokraci përmes Ligjit nxorri një raport mbi kushtetutshmërinë në Bosnje-Hercegovinë, duke vënë në dukje disa ndryshime që Bosnja do të duhej të bënte për të filluar procesin e anëtarësimit në BE. Me ndihmën e Institutit të Paqes të Shteteve të Bashkuara, Grupit të Ligjit dhe Politikës Ndërkombëtare Publike, dhe Projektit të Marrëveshjeve të Paqes të Dejtonit, liderët e partive kryesore politike të Bosnjës filluan një proces të drejtuar nga konsensusi për të prodhuar amendamente kushtetuese për të adresuar këto çështje. Kjo ishte hera e parë që nga Dejtoni që liderët politikë të Bosnjës u ulën për të diskutuar reformën kushtetuese me iniciativën e tyre. Linku i opinionëve të KV për këtë vend në: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?country=50&year=all&other=true>.

Që nga viti 1997, Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës ka bashkëpunuar në vazhdimësi me gjykatat kushtetuese, gjegjësisht gjykatat e tjera më të larta kombëtare që kryejnë funksionet e gjykimit kushtetues në vende të tjera, me Këshillin e Evropës, veçanërisht me Gjykatën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe me Komisionin e Venecias, si dhe me Konferencën Evropiane të Gjykatave Kushtetuese, Konferencën Botërore të Gjykatave Kushtetuese dhe organizata, institucione dhe shoqata të tjera ndërkombëtare; ku bashkëpunimi ndërkombëtar shumëpalësh dhe dypalësh, si dhe pjesëmarrja në konferenca ndërkombëtare dhe takime ekspertësh, janë hapësira në të cilën Gjykata Kushtetuese e BeH promovon doktrinën, përvojën dhe praktikën e saj, veçanërisht në fushën e sundimit të ligjit, mbrojtjes dhe promovimit të rëndësia e respektimit të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut dhe, në këtë mënyrë, Gjykata Kushtetuese jep një kontribut në acquis civilizim dhe ligjor evropian, por në të njëjtën kohë frymëzohet prej tij, me atë që, bashkëpunimi ndërmjet Gjykatës Kushtetuese të Bosnjë-Hercegovinës dhe Komisionit Evropian për Demokraci përmes Ligjit - Komisioni i Venecias filloi në vitin 1997 dhe është intensifikuar që nga viti 2002, kur Bosnja dhe Hercegovina u bë anëtare e Këshillit të Evropës dhe aderoi në marrëveshjen e pjesshme të Këshillit të Evropës, ku kryetari i Gjykatës Kushtetuese të BeH-së, Zlatko Knezheviq është anëtar i Komisionit të Venecias në emër të Bosnjës dhe Hercegovinës ndërkaq, më parë, anëtar i KV ka qenë ish-gjyqtari gjegjësisht nënkryetari i Gjykatës Kushtetuese të Bosnjës dhe Hercegovinës, prof Ćazim Sadiković, ku bashkëpunimi me Komisionin e Venecias bëhet edhe nëpërmjet oficerëve ndërlidhës, d.m.th. përfaqësuesi i autorizuar i Gjykatës i cili është përgjegjës për përmbushjen e detyrimeve të Gjykatës ndaj Komisionit, i përgjigjet kërkesave të përfaqësuesve të autorizuar të shteteve të tjera anëtare për dhënien e informacionit mbi kuadrin ligjor dhe praktikën gjyqësore, dhe paraqet vendimet e Gjykatës për bazën e të dhënave të vendimeve gjyqësore, pra për Buletinin e Komisionit të Venecias²⁵⁴.

²⁵⁴ Për më tepër në: <https://www.ustavisud.ba/bs/clanstvo-u-medunarodnim-organizacijama>.

KAPITULLI I GJASHTË

ANALIZA EMPIRIKE E ZBATIMIT TË OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS DHE

NDIKIMI MË I GJERË I KOMISIONIT PËRMES NDËRMARRJES SË PRAKTIKAVE DHE

BASHKËPUNIMIT MË TË MIRË

Opinionet e Komisionit të Venecias janë jo detyruese, që domethënë se shtetet anëtare dhe vendet mund të zgjedhin nëse do të zbatojnë apo jo rekomandimet dhe opinionet e tij; zbatimi i opinionëve ndryshon në vende të ndryshme dhe varet kryesisht nga vullneti politik dhe angazhimi i autoriteteve përkatëse, andaj, analiza empirike në këtë kontekst do të përfshijë studimin e vendeve individuale dhe vlerësimin e masës në të cilën ato kanë përfshirë opinionet dhe rekomandimet e Komisionit të Venecias në kuadrin e tyre juridik dhe ligjor me atë që, ndikimi më i gjerë i Komisionit të Venecias reflektohet në kontributin e tij në zhvillimin e institucioneve demokratike, ligjin kushtetues dhe promovimin e të drejtave të njeriut; ku duke ofruar opinione dhe rekomandime ekspertësh, Komisioni i ndihmon vendet të forcojnë kuadrin e tyre ligjor dhe t'u përmbahen parimeve demokratike, ndërkaq, raportet dhe opinionet e tij shpesh shërbejnë si pika referimi për reformat ligjore dhe ndryshimet e politikave dhe, praktikat më të mira mund të vërehen nëpërmjet rasteve kur vendet kanë zbatuar me sukses rekomandimet e Komisionit, duke ardhur në rezultate pozitive siç janë: përmirësimi i qeverisjes demokratike, mbrojtja e zgjeruar e të drejtave të njeriut dhe fuqizimi i sundimit të ligjit kështu që Komisioni i Venecias angazhohet në përpjekje bashkëpunimi përmes mjeteve të ndryshme në vijim:

- Asistencë specifike për vendin: Komisioni ofron mbështetje të synuar për shtetet anëtare dhe vendet që i nënshtrohen reformave kushtetuese ose që përballen me sfida në lidhje me sundimin e ligjit dhe kjo ndihmë mund të përfshijë ekspertizën ligjore, ngritjen e kapaciteteve dhe programet e trajnimit;

- Partneritetet ndërkombëtare: Komisioni bashkëpunon me organizatat ndërkombëtare, si Kombet e Bashkuara, Këshilli i Evropës dhe organet rajonale, për të promovuar standardet demokratike dhe për të ofruar mbështetje të përbashkët për vendet në nevojë;

- Rrjetëzimi dhe shkëmbimi i njohurive: Komisioni i Venecias lehtëson shkëmbimet ndërmjet ekspertëve ligjorë, praktikuesve dhe politikëbërësve nëpërmjet konferencave,

seminareve dhe vizitave studimore gjë që nxit dialogun, shkëmbimin e praktikave më të mira dhe mësimin e ndërsjellë;

- Ndiurma zgjedhore: Komisioni ofron ekspertizë dhe udhëzime për ligjet dhe praktikën zgjedhore për të siguruar zgjedhje të lira dhe të ndershme dhe ndihmon vendet të përmirësojnë proceset e tyre zgjedhore, legjislacionin zgjedhor dhe organet e menaxhimit të zgjedhjeve; dhe,

- Rishikimet legjislative: Komisioni kryen rishikime legjislative dhe studime krahasuese për tema të ndryshme, si reformat kushtetuese, pavarësia e gjyqësorit dhe liria e shprehjes që kontribuojnë në zhvillimin e standardeve ndërkombëtare dhe praktikave të mira²⁵⁵.

KV-ja përgjatë më shumë se tre dekadave të ekzistencës, ka tentuar nëpërmjet opinionëve të tij të ndihmojë vendet anëtare që t'a zhvillojnë demokracinë e tyre ku, opinionet e Komisionit më së shumti kanë arritur t'i ndihmojnë vendet e tranzicionit demokratik andaj, edhe në kapitujt e më hershëm është diskutuar impakti i KV dhe standartet e tij me çrast, duhet potencuar që, edhe përkundër impaktit të madh që ka ky Komision sidomos vitet e fundit, megjithatë shihet se në disa raste ndodh që ato edhe nuk gjejnë zbatimin e duhur; ku në shumicën e rasteve edhe në opinionet për vendet e Ballkanit Perëndimor, vërehet që shtetet anëtare "kanë mbyllur njërin sy, karshi opinionit" apo edhe më tej janë thirrur se Komisioni ka dhënë "dritë jeshile" në opinionin e saj ndaj një çështje të caktuar; andaj, kujtojmë që në kapitullin paraprak kemi cekur një rast ku Ministria e drejtësisë e Republikës së Kosovës kishte kërkuar opinion lidhur me vettingun në sistemin e drejtësisë në Kosovë dhe, përkundër, që Komisioni kishte dhënë një mori vërejtjesh, në anën tjetër, kryeministri i vendit Albin Kurti dhe ministrja e drejtësisë Albulena Haxhiu pretendojnë se KV me opinionin e tij po jep dritë jeshile për fillimin e vettingut, përkundër që Komisioni thekson se vettingu do jetë më mirë të bëhet pjesërisht²⁵⁶.

Për vendet e Ballkanit Perëndimor është e zakonshme që kur nuk u përshtaten opinionet, rekomandimet dhe kritikën që ngrisin nivelin e demokracisë në ato vende, atëherë aktorët politik,

²⁵⁵ Për më tepër në: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_activities&lang=EN.

²⁵⁶ Shih linkun: <https://www.evropaelire.org/a/vettingu-dhe-byroja-/31904156.html> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023.

zakonisht ato që janë në pushtet, por edhe prej aktorëve të tjerë, të tentohet ose të jepet konotacioni tjetër i opinionit apo rekomandimit ose të mos pranohet fare si i tillë, pra, një nga ironitë më të mëdha për vdekjen e Demokracisë është se preteksti më i shpeshtë që përdoret për t'i justifikuar ndërhyrjet, bëhet pikërisht në emër të mbrojtjes së Demokracisë²⁵⁷.

6.1. VLERËSIMI I PERFORMANCËS SË KOMISIONIT TË VENECIAS NË OFRIMIN E ASISTENCËS KUSHTETUESE

Komisioni i Venecias ka dhënë kontribut të rëndësishëm në fushën e së drejtës kushtetuese duke ofruar këshilla të ekspertëve, duke promovuar parimet demokratike dhe duke nxitur bashkëpunimin midis shteteve anëtare me çrast, performanca e tij është konsideruar përgjithësisht si pozitive, megjithëse suksesi përfundimtar i ndihmës së tij mbështetet në angazhimin dhe veprimet e shteteve anëtare për të zbatuar reformat kushtetuese të rekomanduara.

Është e rëndësishme të pranohet se opinioneve të tij u mungon fuqia detyruese, por, megjithatë, stimuj të ndryshëm nga zbatueshmëria ligjore mbështesin efektivitetin de facto të opinioneve të Komisionit që përfshijnë kërcënimin moral të mosmiratimit nga shtetet e tjera ose, të formuluar në terma më pozitivë, dëshirën nga ana e vendit që kërkon udhëzime kushtetuese për t'u parë si një anëtar i duhur i komunitetit ndërkombëtar të demokracive të përkushtuara ndaj sundimit të ligjit dhe të drejtat themelore; për më tepër, organizatat e tjera që zotërojnë kompetencën për të detyruar veprimet e shtetit mund të mbështeten në sugjerimet për përmirësim dhe kritikë ndaj reformave të parashikuara kushtetuese të identifikuara nga Komisioni i Venecias në ushtrimin e këtij pushteti, andaj, aktualisht, kjo vlen më së shumti për Bashkimin Evropian me çrast Komisioni Evropian i referohet rregullisht opinioneve të Komisionit

²⁵⁷ Steven Levitsky; Daniel Ziblatt, *"Si vdesin demokracitë – E ardhmja jonë, rrëfyer nga historia"*, Shtëpia botuese Pema, 2018, Prishtinë, fq. 110.

të Venecias kur vlerëson nëse kandidatët për anëtarësim në BE i përmbushin parakushtet politike për anëtarësim²⁵⁸.

Në këtë drejtim, është e rëndësishme të theksohet se vlerësimi i performancës së një organizate si Komisioni i Venecias është një detyrë komplekse, pasi përfshin vlerësimin e një game të gjerë faktorësh dhe marrjen parasysh të konteksteve të ndryshme në të cilat ai operon, ku në përgjithësi, Komisioni i Venecias është vendosur si një institucion i respektuar dhe i vlefshëm në fushën e së drejtës kushtetuese, duke ofruar asistencë që mbështet tranzicionet demokratike dhe zhvillimin e kornizave të forta kushtetuese; dhe rreth dhjetë vite më parë, një ish-nënkryetar i Komisionit të Venecias vërejti se nuk ka formalizëm në procedura ("aucun formalisme dans les procédures") dhe, komenti i tij vazhdon të jetë i vërtetë edhe sot: ka ende një mungesë të rregullave që adresojnë metodën e punës së Komisionit dhe, kjo gjendje nuk ka ardhur rastësisht meqë në fillimin e tij në vitin 1990, u perceptua shumë nevoja për fleksibilitet procedural në mënyrë që të formohej metoda e punës²⁵⁹.

Si i tillë, megjithëse Komisioni i Venecias këmbëngul se opinionet e tij synojnë të jenë sugjестive dhe jo urdhëruese, kjo pikëpamje mund të mos korrespondojë gjithmonë me atë që ndodh në realitet gjë që i bën të spikatur shqetësimet për mënyrën se si bëhet dhënia e këshillave kushtetuese ku ndër të tjera, aktualisht nuk ka një kornizë gjithëpërfshirëse procedurale që rregullon ushtrimin e kësaj detyre (Nënpjesa A); identifikimi dhe artikulimi i standardeve që i përdor Komisioni i Venecias do të përfitonte nga një shkallë më e lartë e sofistikimit (Nënpjesa B); dhe duhet të reflektojë seriozisht mbi implikimet e zgjerimit të saj të shpejtë në anëtarësim, veçanërisht pjesëmarrjen e shteteve joevropiane, për punën e saj (Nënpjesa C)²⁶⁰.

Sipas De Visser, këto janë pikat që mund të ndikojnë edhe më pozitivisht në vlerësimin e performancës: Më shumë detaje në Garancitë Procedurale, Artikulimi i "Trashëgimisë së Përbashkët Kushtetuese", si dhe Përballja me Zgjerimin Gjeografik të Komisionit të Venecias²⁶¹.

²⁵⁸ Maartje DE VISSER, *A Critical Assessment of the Role of the Venice Commission in Processes of Domestic Constitutional Reform*, Singapore Management University, Research Collection School Of Law, Publishing in American Journal of Comparative Law, 2015.

²⁵⁹ Ibid

²⁶⁰ Ibid

²⁶¹ Ibid

Bazuar në Raportin mbi Vlerësimin e Komisionit të Venecias i porositur nga Drejtoria e Mbikëqyrjes së Brendshme (DIO) të Këshillit të Evropës të publikuar më 14 shkurt 2022; në përgjithësi, përfundimet e tij ishin se: Komisioni i Venecias është një institucion shumë i vlerësuar që luan një rol të rëndësishëm në fushën ndërkombëtare nëpërmjet aktiviteteve të saj për promovimin e vlerave demokratike dhe shtetit të së drejtës; se roli i rëndësishëm i Komisionit të Venecias si një organ i pavarur konsultativ njihet gjerësisht në Evropë dhe, gjithnjë e më shumë, më gjerë; dhe se modus operandi i tij është thelbësisht i shëndoshë, ka mënyra në të cilat efikasiteti dhe efektiviteti i Komisionit të Venecias mund të rritet andaj, raporti në fjalë, përmban dhjetë rekomandime, të cilat i janë dorëzuar Këshillit të Evropës për reagimin e tij të menaxhimit dhe planin e veprimit ku, Komisioni ka filluar të shqyrtojë vazhdimin e këtyre rekomandimeve; disa masa vijuese u morën në vitin 2022 dhe veprime të mëtejshme do të ndërmerren në vitin 2023, veçanërisht për sa i përket forcimit të pavarësisë dhe njohurive teknike të anëtarëve (Rekomandimi 7)²⁶².

Reagimet nga hulumtimi tregojnë se Komisioni i Venecias ka qenë efektiv në arritjen e objektivave të tij të përcaktuara në dokumentet e programit dhe buxhetit; më konkretisht, për sa i përket arritjes së objektivave të “rezultateve të pritshme” të përcaktuara në Programin dhe Buxhetin e Këshillit të Evropës, si matje e efektivitetit të Komisionit të Venecias, mund të thuhet se ka pasur një performancë të mirë të përgjithshme të qëndrueshme në pesë vitet e fundit në të tre kategoritë e “rezultateve të pritshme”; ku pandemia e COVID-19 përbënte një sfidë të madhe në 2020-2021 që megjithatë nuk e pengoi Komisionin e Venecias të qëndronte në rrugën e duhur për të arritur objektivat 2020-2021²⁶³.

Ndikimi i Komisionit të Venecias ndryshon në vende të ndryshme dhe evidentohet në formën e zbatimit të rekomandimeve të tij në nivel kombëtar, por edhe nëpërmjet referimeve në punën e tij nga institucionet ndërkombëtare, organizatat e shoqërisë civile dhe mediat;

²⁶² RAPORTI VJETOR I AKTIVITETEVE 2022:
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA(2022)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023

²⁶³ *EVALUATION OF THE EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION)*, Final Report 2022, : <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023

Komisioni i Venecias luajti një rol shumë të rëndësishëm në vitet 1990 dhe në fillim të viteve 2000 për të ndihmuar vendet në Evropën Qendrore dhe Lindore për të bërë një tranzicion drejt sistemeve demokratike të bazuara në sundimin e ligjit dhe, që atëherë, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol të vazhdueshëm në lidhje me disa vende evropiane dhe të tjera përtej kufijve evropianë me dëshmi të ndikimeve të ngjashme ku udhëzimet, raportet dhe opinionet e tij shihen nga komuniteti ndërkombëtar si vendosje e standardeve për demokracinë, sundimin e ligjit dhe të drejtat themelore, dhe referohen nga autoritetet kombëtare, shoqëria civile dhe komuniteti më i gjerë ndërkombëtar²⁶⁴.

Për sa i përket arritjes së këtyre objektivave të "rezultateve të pritshme" si matje e efektivitetit të Komisionit të Venecias, mund të thuhet se ka pasur një performancë të mirë të përgjithshme të qëndrueshme gjatë pesë viteve të fundit në të tre kategoritë e "rezultateve të pritshme", me çrast në Tabelën 13 paraqitet një përmbledhje e objektivave dyvjeçare të përcaktuara në P&B dhe rezultatet e raportuara nga Komisioni i Venecias në baza vjetore ku, sistemi i semaforëve i zhvilluar për qëllimin e këtij vlerësimi tregon nivelin e objektivave të arritura, me jeshile që tregon një arritje prej 100% e lartë, të verdhë që tregon një arritje të barabartë me 75% ose më shumë të objektivit të përcaktuar dhe shenjave të kuqe nën nota 75% dhe, është shumë herët për të bërë një vlerësim të rezultateve të raportuara për vitin 2020, pasi objektivat janë vendosur për dy-vjeçarin 2020-2021 dhe rezultatet janë raportuar vetëm për vitin e parë të dyvjeçarit gjatë fazës së mbledhjes së të dhënave të vlerësimit²⁶⁵.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023.

TABELA 13:

Vështrimi i përgjithshëm i objektivave të përcaktuara nga Komisioni i Venecias në P&B të
Këshillit të Evropës (objektivat janë për dy vjet, përveç nëse tregohet "p.a.")²⁶⁶

Rezultatet e pritura	Treguesit e performancës	2016/17	2018/19	2020/21
		Objektivat		
Rezultati i prituri 1 Autoritetet kombëtare kanë identifikuar veprime për të përmirësuar kushtetutën dhe legjislacionin e tyre.	Numri i opinioneve për reformat kushtetuese dhe legjislative të dhëna brenda afatit kohor të përcaktuar nga organet kërkuese.	30	≥ 30 P.A. ²⁶⁷	≥ 45
	Numri i opinioneve të pasqyruara në legjislacionin ose debatet kombëtare.	20	≥ 20 P.A.	≥ 35
	Dëshmi miratimi, ndryshimi i kushtetutave dhe legjislacionit kombëtar në përputhje me trashëgiminë e përbashkët kushtetuese pas rekomandimit të Komisionit të Venecias.	N/N	N/N	N/N
Rezultati i prituri 2 Autoritetet kombëtare u mbështetën në standarde të detajuara për t'i	Numri i raporteve, studimeve ose udhëzimeve të miratuara.	4	3 P.A.	6
	Numri i buletineve për praktikën kushtetuese të publikuar.	7	1 P.A.	6
	Numri i seminareve dhe konferencave të bashkëorganizuara (përfshirë	15	17.P.A.	40

²⁶⁶ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023

²⁶⁷ P.A Average Precision është një metrikë e përdorur në fushën e klasifikimit të objekteve ose deteksionit të objekteve në imazhe. Për klasifikim, ajo mat përsosmërinë e modelit në klasifikimin e të dhënave të ndara në kategori të ndryshme. Për deteksion, ajo mat përsosmërinë e modelit në identifikimin e pozicionit dhe klasifikimin e objekteve të ndryshme në imazhe. Përdorimi i Average Precision lejon vlerësimin e performancës së modeleve të klasifikimit dhe deteksionit në mënyrë më të hollësishme duke marrë parasysh saktësinë e rezultateve dhe aftësinë për të zbuluar të gjitha instancat e vërteta pozitive.

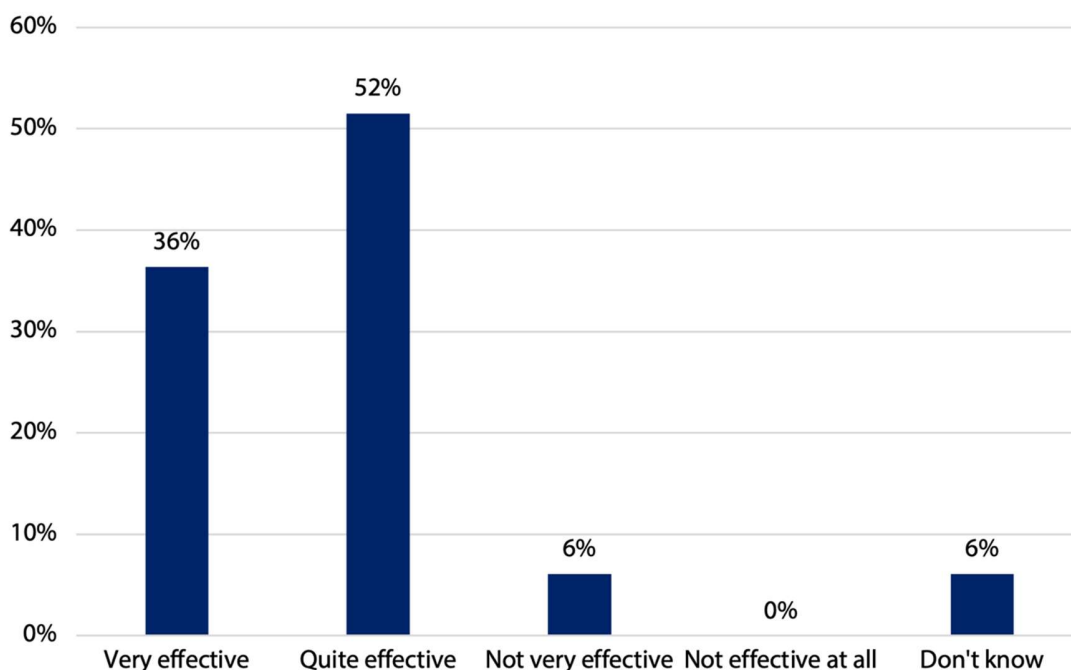
ndihmuar ata në hartimin e legjislacionit.	Konferencën Botërore për Drejtësinë Kushtetuese).			
Rezultati i pritur 3	Numri i asistencës parazgjedhore dhe aktiviteteve trajnuese të organizuara.	3	4	>10
Autoritetet kombëtare kanë rritur kapacitetin e tyre për të garantuar interpretimin dhe zbatimin e kushtetutës dhe legjislacionit në përputhje me trashëgiminë e përbashkët kushtetuese.	Numri i misionëve të vëzhgimit të zgjedhjeve ku ofrohet mbështetje ligjore.	4	≥5 P.A	10
	Numri i elementeve të së drejtës krahasuese të dhëna në gjykatat kushtetuese.	30	≥30 P.A	60

Siç tregohet në Tabelën 13, objektivat mbetën mjaft konsistente në periudhën 2016-17 dhe 2018-19 për të gjithë treguesit e “rezultateve të pritshme”, me përjashtim të një rritjeje të lehtë të numrit të misionëve të vëzhgimit të zgjedhjeve të cilave u ofrohet asistencë ligjore (nga katër në pesë në vit) dhe, një tregues i ri u prezantua në P&B 2018-19 për “Rezultatin e pritshëm” të parë në lidhje me evidentimin e miratimit të rekomandimeve të Komisionit të Venecias (megjithatë, duke pasur parasysh natyrën cilësore të treguesit, nuk janë vendosur objektiva) ndërkaq, në P&B për 2018-19, objektivat janë shprehur si minimale, duke reflektuar ndoshta ambicjen për të shkuar përtej shifrës së përcaktuar; për 2020-2021, objektivat janë vendosur për dyvjeçarin, duke lejuar fleksibilitet shtesë në ofrimin e rezultateve gjatë periudhës dyvjeçare; dhe në praktikë, numri i rezultateve të pritshme në vit mbetet i ngjashëm (për shembull, tre raporte

p,a, në 2018 dhe 2019, dhe gjashtë raporte në total për dyvjeçarin 2020-2021); me një përjashtim janë opinionet, për të cilat objektivi është pak më i ulët për dyvjeçarin (>30 opinione p.a. në 2019, >45 për 2020-2021), ndoshta duke reflektuar një ndërgjegjësim për nevojën për të ruajtur cilësinë në dritën e një numri gjithnjë në rritje të kërkesave për mendim dhe, një prirje më ambicioze është reflektuar në objektivat për Buletinin elektronik të Jurisprudencës Kushtetuese, për të cilin kalimi i plotë në versionin online mund të jetë arsyeja e rritjes së objektivit nga një p,a, në 2019 në gjashtë gjatë periudhës 2020-2021²⁶⁸.

TABELA 14:

Anketa 1 – Në çfarë mase ka qenë efikase puna e Komisionit të Venecias në arritjen e objektivave dhe rezultateve të pritshme të përshkruara në programin dhe dokumentet buxhetore 2016-2021?²⁶⁹

Source: Analysis of survey responses

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

Tabela 14 jep një grafikun të pikëpamjeve të të anketuarve në anketë në lidhje me efektivitetin e Komisionit të Venecias në arritjen e objektivave dhe rezultateve të pritshme dhe, siç tregon grafiku më larg, ndërkohë që një pjesë e konsiderueshme e anëtarëve të Komisionit të Venecias që morën pjesë në sondazh (36%) thanë se ai kishte qenë "shumë efektiv" në arritjen e objektivave të tij, shumica (52%) deklaruan se ai kishte qenë vetëm "mjaft efektiv" në këtë drejtim²⁷⁰.

6.2. INDIKACIONE NGA PERSPEKTIVA KOMBËTARE E VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR PËR EFektivitetin e OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS

Opinionet e Komisionit të Venecias vlerësohen shumë dhe shpesh kanë peshë të konsiderueshme në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe shihen si shumë efektive në vendet e Ballkanit Perëndimor, duke luajtur një rol vendimtar në formësimin e reformave kushtetuese, përmirësimin e kuadrit ligjor dhe promovimin e parimeve demokratike andaj, ndërkohë që mund të ekzistojnë sfida në zbatim, opinionet e Komisionit përgjithësisht respektohen dhe vlerësohen si burime autoritative të udhëzimeve në rajon, andaj, në këtë drejtim, analiza tregon se nga 682 opinione që janë lëshuar që nga viti 1995, 478 (70.1%) janë kërkuar nga shtetet anëtare të Këshillit të Evropës, 181 të tjera (26.5%) nga Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës dhe pjesa më e madhe e mbetur (3.4%) nga organizatat ndërkombëtare (ka disa opinione ku burimi i kërkesës është i paqartë); pra, siç tregon tabela e mëposhtme e 15-të me radhë, opinionet e Komisionit të Venecias përbëjnë dy të tretat e 682 të nxjerra që nga viti 1995, me opinionet e përbashkëta që janë kategoria tjetër më e madhe ku opinionet urgjente përbëjnë një përqindje relativisht të ulët të totalit, megjithëse ato janë bërë më të shumta vitet e fundit²⁷¹.

Puna e Komisionit të Venecias për opinionet zakonisht fillon me një vizitë në vendin që e ka kërkuar atë, duke përfshirë zakonisht raportuesit që janë përgjegjës për hartimin e opinionit;

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

“Misionet e gjetjes së fakteve” zakonisht zgjasin disa ditë dhe përfshijnë takime me palët kryesore të interesuara (autoritetet kombëtare, gjyqësorin, organizatat e shoqërisë civile, etj,) për të mësuar nga dora e parë rreth situatës që po hetohet dhe pasi opinionit të jetë hartuar nga Sekretariati bazuar në këshillën e raportuesve, shtetet anëtare janë në gjendje të paraqesin komente përpara se ai të diskutohet dhe të miratohet përfundimisht në një nga seancat plenare të Komisionit të Venecias dhe, kjo procedurë është e ndryshme për opinionet urgjente, të cilat shpesh miratohen ndërmjet seancave plenare dhe, në shumicën e rasteve, përfaqësues nga shtetet anëtare në fjalë janë të pranishëm në seancën plenare në të cilën miratohet opinionit²⁷².

TABELA 15:
Llojet e opinionëve të Komisionit të Venecias (1995-2021)

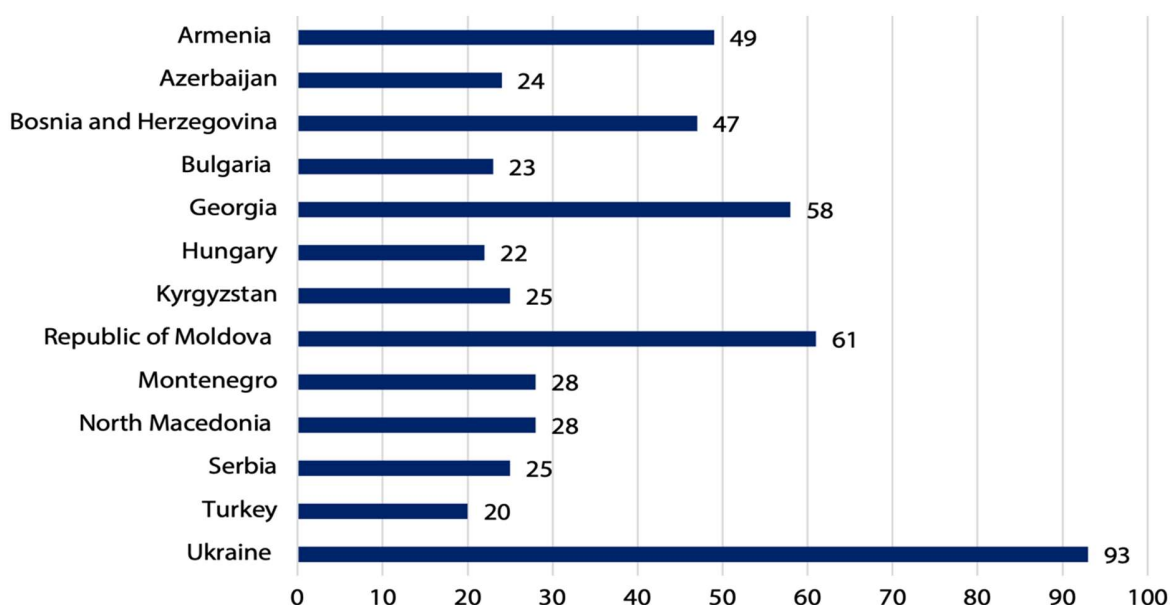
Modeli i Opinionit	Numri	%
Opinionit i miqve të gjykatës	47	5.9
Opinionet e konsoliduara	6	0.9
Opinion përfundimtar	8	1.2
Opinion i ndërmjetëm	9	1.3
Opinion përfundimtar i ndërmjetëm	3	0.4
Opinion i përbashkët i ndërmjetëm	3	0.4
Opinion i përbashkët	126	18.5
Opinion	448	65.7
Mendim i përbashkët Urgjent	11	1.6
Opinion urgjent	8	1.2
Të tjera	13	1.9
Totali	682	100%

²⁷² <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

Në procesin e hartimit të opinioneve, Komisioni i Venecias mbështetet në ligje të forta, të tilla si Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut, vendime nga Gjykata dhe ato nga gjykatat e tjera ndërkombëtare, dhe ligji i butë, duke përfshirë rekomandimet e Komitetit të Ministrave, Komitetit të PACE-së, dhe praktikat më të mira të përfshira në udhëzimet e Komisionit të Venecias.

TABELA 16:

Shtetet Anëtare të Komisionit të Venecias që kanë marrë 20 ose më shumë opinione (1990-2021)²⁷³

Në tabelën 16 shihet se janë disa vende të Ballkanit Perëndimor që kanë marrë mbi 20 opinione nga Komisioni, përfshirë: Serbia (25), Maqedonia e Veriut (28), Mali i zi (28), Bosnja dhe Hercegovina (23), ndërsa, vendet jo-anëtare të BE-së me aspirata për anëtarësim në BE, si Shqipëria dhe Ukraina, kanë qenë më të pranishmit ndaj rekomandimeve të Komisionit të Venecias për shkak të dëshirës për t'u lidhur më ngushtë me BE-në, në disa raste për të rritur shanset për anëtarësim eventual dhe, në këto raste, Komisioni i Venecias jo vetëm që ndihmon

²⁷³ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

në procesin e përshtatjes së legjislacionit me standardet evropiane, por është përshkruar nga të intervistuarit si një “shenjë cilësore” për reformat, prandaj, zbatimi i rekomandimeve të Komisionit të Venecias shihet si një hap më afër anëtarësimit të mundshëm në BE ku, për shembull, kur BE vendosi të hapte negociatat e anëtarësimit me Shqipërinë, ajo miratoi një sërë kushtesh që duheshin përmbushur përpara konferencës ndërqeveritare me vendet anëtare të BE-së, duke përfshirë zbatimin e rekomandimeve të Komisionit të Venecias²⁷⁴.

6.3. GAMA E KUFIZUAR E NDIKIMIT TË KOMISIONIT TË VENECIAS

Është e rëndësishme të theksohet se ndonëse diapazoni i ndikimit të Komisionit të Venecias mund të jetë i kufizuar, puna e tij ende kontribuon ndjeshëm në promovimin e parimeve demokratike, nxitjen e dialogut dhe ofrimin e udhëzimeve të ekspertëve për çështjet kushtetuese ku, Komisioni vazhdon të luajë një rol jetik në mbështetjen e reformave kushtetuese dhe forcimin e shtetit të së drejtës në shtetet anëtare, edhe brenda kufizimeve të mandatit të tij këshillues, dhe në këtë mënyrë, KV-ja vë në dukje një problem thelbësor: ai mund të analizojë dhe krahasojë tekstet e normave dhe të sugjerojë ndryshime, por nuk ka ndikim të drejtpërdrejtë në kushtet bazë që nxisin zbatimin praktik të normave në shtetin përkatës meqë, kushtet e tilla përfshijnë mënyrën në të cilën një shoqëri merret tradicionalisht me ligjin - për shembull, nihilizmi ligjor i zhvilluar gjatë një periudhe të gjatë kohore, kultura politike mbizotëruese (siç është vazhdimi i të menduarit në termat e shtetit autoritar në vend të zhvillimit të një shteti të hapur dhe pluralist dialogu publik), qëndrimet e palëve të interesuara (dhe rrjedhimisht ndikimi i elitave të vjetra në ruajtjen e status quo-së), dhe duke e bërë shtetin ligjor dhe demokracinë asgjë më shumë se akte simbolike andaj, duhet të merren parasysh aftësia shpesh (ende e kufizuar) e infrastrukturës gjyqësore (avokatët, gjykatat, prokuroria), pengesat për aksesin në drejtësi dhe niveli i njohurive për ligjin, si dhe progresi i kufizuar që po bëhet në luftën kundër korrupsionit; një premisë e punës së KV-së është supozimi se disa faktorë mund të rezultojnë në ndryshime graduale, madje edhe

²⁷⁴ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023

ato që bëhen të dukshme vetëm në afat të gjatë; këto përfshijnë: (i) komunikimin me përfaqësuesit e shtetit dhe organizatat e tij politike dhe shoqërore, për shembull, kur vizitoni vendin; (ii) publikimin e opinioneve dhe paraqitjen e tyre për diskutim nga publiku; (iii) ofrimin e lavdërimeve në përgjigje të reagimeve nga sistemi ligjor përkatës, i karakterizuar shpesh në opinione si një hap në drejtimin e duhur; (iv) ndjekja në opinionet e mëvonshme; dhe (v) pjesëmarrja në seminare dhe konferenca; ndryshime të tilla mund të përfshijnë edhe kushtet themelore për zbatimin e ligjit²⁷⁵.

Nga i gjith ky hulumtim kemi vrejtur një gamë të gjerë e cila ndikon në limitimin e Komisionit të Venecias, siç janë: Autoriteti Ligjor, Ndikimi në Reformat Kushtetuese, Legjitimiteti dhe Besueshmëria, Perceptimi Publik dhe Angazhimi i Shoqërisë Civile, Sfidat e zbatimit, Natyra këshilluese, Opinionet jodetyruese, Sovraniteti dhe Konteksti Kombëtar, Kapaciteti dhe Burimet, Konsiderata Politike; dhe në përgjithësi, opinionet e Komisionit të Venecias shihen si shumë efektive në vendet e Ballkanit Perëndimor, duke luajtur një rol vendimtar në formësimin e reformave kushtetuese, përmirësimin e kuadrit ligjor dhe promovimin e parimeve demokratike por, ndërkohë që mund të ekzistojnë sfida në zbatim, opinionet e Komisionit përgjithësisht respektohen dhe vlerësohen si burime autoritative të udhëzimeve në rajon²⁷⁶.

6.4. VLERËSIMI I EFEKTIVITETIT TË OPINIONEVE TË KOMISIONIT TË VENECIAS

Efektiviteti dhe vazhdimësia e kontributit të Komisionit të Venecias në zhvillimin e trashëgimisë kushtetuese evropiane mbështeten në pajtueshmërinë e Shteteve Anëtare dhe, para se të miratojë një Opinion, shpesh ndodh që Presidenti Buquicchio (ose një nga drejtuesit e organeve kryesore të Këshillit të Evropës) të bëjë një vizitë paraprake në shtetin në fjalë dhe të hapet një kanal komunikimi me një delegacion të Komisionit që shkon në Vendi; pra, opinioni

²⁷⁵ *Stanadrtet e Komisionit të Venecias të shfaqura në punimin e Hoffmann Riem*, shih linkun: https://www.venice.coe.int/files/articles/Hoffmann-Riem_Venice-Commission_Standards.pdf Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

²⁷⁶ Ibid.

përfundimtar i Komisionit tashmë i konsideron vërejtjet në kundërshtim me indikacionet e dhëna, të shprehura nga autoritetet vendore, apo vullnetin e tyre për t'iu përgjigjur dhe zbatuar të njëjtat indikacione, dhe në përgjithësi, çdo opinion përfundon me një listë të rekomandimeve kryesore, për të lehtësuar zbatimin e tij²⁷⁷.

Efektiviteti i Komisionit të Venecias mund të matet vetëm në një masë të caktuar pasi ka shumë faktorë në shtetet anëtare që ndikojnë në ndikimin e Komisionit të Venecias; në këtë kuptim, vlerësimi është fokusuar në ato zhvillime dhe ngjarje në të cilat Komisioni i Venecias ka kontribuar dhe ka synuar të marrë në konsideratë specifikat kombëtare ku provat konfirmojnë se Komisioni i Venecias është një institucion shumë i vlerësuar që luan një rol të rëndësishëm në fushën ndërkombëtare nëpërmjet aktiviteteve të tij për të promovuar vlerat demokratike dhe shtetin e së drejtës dhe Modus operandi i tij është thelbësishëm i shëndoshë, por megjithatë ka mënyra në të cilat efikasiteti dhe efektiviteti i Komisionit të Venecias mund të rritet ku me rritjen e kërkesës për opinione të Komisionit të Venecias, por me burime mjaft të kufizuara, qëndrueshmëria e operacioneve të tij mbi bazën aktuale është gjithashtu e diskutueshme. Seksionet e mëposhtme ofrojnë një përmbledhje të gjetjeve nga vlerësimi²⁷⁸.

Efektiviteti mund të përkufizohet si shkalla e progresit të bërë drejt arritjes së rezultateve të pritura dhe arsyet për arritjen ose mosarritjen e rezultateve të synuara dhe, një pyetje e ndërlidhur është shkalla në të cilën përfituesit janë të kënaqur me rezultatet ku Komisioni i Venecias shihet si një autoritet i rëndësishëm ligjor dhe organ ekspert i pavarur, i respektuar nga institucionet kombëtare dhe ndërkombëtare dhe efektiv në kryerjen e misionit të tij dhe, në të vërtetë, ai është në shumë aspekte një organ unik në nivel ndërkombëtar në mbrojtjen e shtetit të së drejtës, të drejtave themelore dhe demokracisë, dhe ky është një faktor i rëndësishëm që kontribuon në përmbushjen efektive të misionit të tij, por, megjithatë, efektiviteti i Komisionit të

²⁷⁷ Sergio Bartole, *The Internationalisation of Constitutional Law - A View from the Venice Commission*, Parliamentary Democracy in Europe, Volume 5, HART Publishing, 2020, fq. 122.

²⁷⁸ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023

Venecias varet gjithashtu nga vullneti politik i autoriteteve kombëtare për të pranuar dhe zbatuar opinionet e tij, dhe kjo është kryesisht jashtë kontrollit të tij²⁷⁹.

Ndikimet mund të përkufizohen si shkalla në të cilën ndërhyrja ka gjeneruar ose pritet të gjenerojë efekte të rëndësishme pozitive ose negative, të synuara ose të paqëllimta, të nivelit më të lartë andaj, në përgjithësi, Komisioni i Venecias ka pasur një ndikim të rëndësishëm në sundimin e ligjit dhe standardet demokratike në shtetet e tij anëtare që nga themelimi i tij; pavarësisht nga fakti se përgjithësisht nuk është e mundur t'i atribuohen ndryshimet vetëm Komisionit të Venecias, pasi shumë faktorë të tjerë kanë qenë të rëndësishëm, ekziston një marrëveshje e përhapur, të paktën midis atyre që kontribuojnë në vlerësim, se ai ka luajtur një rol shumë domethënës në vje ku stili i punës sipas kërkesës së Komisionit të Venecias, natyra jo detyruese e opinionëve dhe asistencës tjetër të Komisionit të Venecias i lë në dorë autoriteteve kombëtare të vendosin për masën në të cilën ata e përdorin këtë ndihmë, andaj, shkalla në të cilën Komisioni i Venecias ka pasur ndikim në sundimin e ligjit dhe praktikën demokratike ndryshon në vende të ndryshme dhe me kalimin e kohës²⁸⁰.

Komisioni i Venecias është një institucion shumë i vlerësuar që luan një rol të rëndësishëm në fushën ndërkombëtare përmes aktiviteteve të tij për promovimin e vlerave demokratike dhe shtetit të së drejtës ku, përgjatë 30 viteve të ekzistencës së saj, ai ka ofruar këshilla dhe ndihmë ligjore që perceptohen si të rëndësishme, të vlefshme dhe në kohë për shtetet anëtare, shpesh në rrethana sfiduese dhe të shpejta dhe, duke vepruar kështu, ai është vendosur si një autoritet ndërkombëtar i pavarur dhe i respektuar gjerësisht në fushën e drejtësisë kushtetuese dhe shtetit të së drejtës, i njohur nga organizatat ndërkombëtare, organet e Këshillit të Evropës dhe shtetet anëtare si një pikë referimi e rëndësishme dhe, në situata shumë të politizuara, rekomandimet e Komisionit të Venecias kanë qenë ndonjëherë të diskutueshme me zbatim vetëm të kufizuar por, megjithatë, edhe në këto situata, rekomandimet e Komisionit të Venecias shpesh janë perceptuar nga palët e interesuara joqeveritare si të rëndësishme²⁸¹.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Ibid.

Përtej masave të prodhimit të “rezultateve të pritshme”, gjetjet janë më pak të qarta në lidhje me rezultatin e ndërmjetëm siç përcaktohet në teorinë e ndryshimit të Komisionit të Venecias: Autoritetet kombëtare miratojnë, ndryshojnë dhe zbatojnë kushtetutat dhe legjislacionin e tyre në përputhje me Trashëgiminë Kushtetuese siç rekomandohet nga Komisioni i Venecias gjë që pasqyrohet si në raportet e vlerësimit të progresit të vetë Komisionit të Venecias, ashtu edhe në komentet nga intervistat dhe puna e anketimit për këtë vlerësim ku, raporti shqyrton faktorët që ndikojnë në rezultatet e Komisionit të Venecias, qoftë pozitivisht apo negativisht dhe, faktorë më të rëndësishëm që janë nën kontrollin e tij përfshijnë kapacitetin e Komisionit të Venecias për të ofruar rezultate me cilësi të lartë në kohën e duhur dhe mënyrën se si Komisioni i Venecias angazhohet me autoritetet kombëtare përmes dialogut konstruktiv fleksibël mirëpo, megjithatë, shkalla në të cilën Komisioni i Venecias mund të ndikojë në rezultatet e ndërmjetme është i kufizuar dhe varet gjithashtu nga veprimet e ndërmarra nga shtetet anëtare meqë në fund të fundit, është vullneti politik i autoriteteve kombëtare për të pranuar dhe zbatuar rekomandimet e Komisionit të Venecias që është vendimtare që puna e Komisionit të Venecias të përkthehet në ndryshime aktuale në legjislacion dhe reforma ligjore²⁸².

6.5. NJË VLERËSIM KRITIK I NDIKIMIT TË KOMISIONIT TË VENECIAS NË REALIZIMIN E VLERAVE KUSHTETUESE TË VENDEVE TË BALLKANIT PERËNDIMOR

Një vlerësim kritik të ndikimit të Komisionit të Venecias në realizimin e vlerave kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor kërkon të merren parasysh si kontributet pozitive ashtu edhe kufizimet e mundshme të ndikimit të Komisionit me atë që, në Opinionin CDL-AD(2022)030 për Serbinë të miratuar në vitin 2022 pas reformës kushtetuese të gjyqësorit (shih gjithashtu Opinionin vijues CDL-AD(2022)043), Komisioni i Venecias shqyrtoi nocionin e "ndikimit të padrejtë" ndaj gjyqtarëve, dhe vuri në dukje se kjo dispozitë duhet të interpretohet ngushtë

²⁸² Ibid.

dhe nuk duhet të mbulojë ushtrimin legjitim të lirisë së fjalës, duke përfshirë kritikën publike të vendimeve gjyqësore²⁸³.

Komisioni i Venecias ka zhvilluar një gamë të gjerë aktiviteteve me vendet e Ballkanit Perëndimor bazuar në interesin e tyre për të ndarë me Evropën përvojat dhe praktikën më të mira në fusha të tilla si tranzicioni demokratik, ndërtimi i kushtetutës, drejtësia kushtetuese dhe legjislativi dhe praktika zgjedhore ku, vitet e fundit, Komisioni i Venecias ka luajtur një rol kritik në lehtësimin dhe promovimin e një dialogu të frytshëm me këto vende andaj, ekziston edhe mekanizmi i Koordinimit të Ekspertizës që ofron ekspertizë brenda sistemit të Këshillit të Evropës për t'iu përgjigjur kërkesave për ekspertizë legjislative dhe këshilla mbi politikat për forcimin e drejtësisë, luftën kundër krimit ekonomik dhe luftimin e diskriminimit, si dhe lirinë e shprehjes dhe medias, dhe çështjet që i përkasin mandatit të Komisionit të Venecias gjë që bëhet në respekt të plotë të pavarësisë dhe specifikave funksionale të mekanizmave monitorues të Këshillit të Evropës dhe ofron një mbështetje kyçe për proceset e anëtarësimit në BE dhe, nëse ka veprim Horizontal Facility në fushën e interesit për Përfituesin përkatës, kërkesa për një opinion eksperti mund të plotësohet drejtpërdrejtë nga ato veprime ndërkaq, ministrat dhe anëtarët e tjerë të qeverisë, kryetari i parlamentit, krerët e komisioneve parlamentare, institucionet e Ombudspersonit ose institucionet e pavarura shtetërore të Përfituesit në fjalë - Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Mali i Zi, Maqedonia e Veriut, Serbia dhe Turqia mund të bëjnë një kërkesë për një mendim eksperti; për më tepër, në mënyrë specifike për çështjet që janë në fushën e kompetencës së Komisionit të Venecias, Bashkimi Evropian si dhe organet e Këshillit të Evropës mund të paraqesin kërkesa për asistencë dhe, gjithashtu, kërkesat për përmbledhje amicus curiae nga Komisioni i Venecias mund të bëhen edhe nga gjykatat kushtetuese²⁸⁴.

I krijuar në kuadër të Këshillit të Evropës, Komisioni i Venecias po fiton gjithnjë e më shumë pozitën e një institucioni mandati i të cilit po i jep mbështetje integritetit evropian por, Komisioni kritikohet sepse nuk po përballet me zgjerimin gjeografik të anëtarësimit dhe

²⁸³ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA(2022)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

²⁸⁴ Mekanizmi i koordinimit të ekspertizës, shih linkun: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/horizontal-facility/ecm> Link i qasur për herë të fundit: 19.07.2023.

perspektivat e tij “për evoluimin e tij të mëtejshëm në një organ me një dimension të vërtetë universal të aktiviteteve të tij”²⁸⁵.

Mund të ketë dallime pikëpamjesh në lidhje me vlerësimin e Komisionit në një opinion të veçantë gjë që është e pritshme, duke qenë se zbatimi i parimeve abstrakte kushtetuese mund të jetë i kontestueshëm, andaj, De Visser është në përgjithësi kritike ndaj Komisionit, duke deklaruar që në fillim se studimi i saj zbulon “mospërputhje të paarsyeshme në mënyrën në të cilën kryhet vlerësimi thelbësor i teksteve kushtetuese vendase dhe, në një mënyrë të ngjashme, nënvizon mundësitë e humbura për të dhënë udhëzime optimale për hartuesit e kushtetutës kombëtare²⁸⁶.

Në këtë drejtim, mjafton të thuhet që në fillim se të folurit për “mospërputhje falas” është ose i gabuar, ose de Visser po e vendos shiritin shumë lartë për të mbështetur pretendimin e saj për mospërputhje të cilësuar nga kjo formë mbiemërore, veçanërisht duke pasur parasysh se kjo gjë bazohet në vlerësimin e vetëm të katër opinioneve dhe, thelbi i argumentit të saj është se Komisioni i Venecias rrezikon ta çojë shumë larg nocionin e “trashëgimisë së përbashkët kushtetuese”, duke kaluar përtej parimit kushtetues në mënyrën më të detajuar të zbatimit në një mënyrë që nuk është e qëndrueshme; kështu që, De Visser pranon se Komisioni kërkon t’u ofrojë ndihmë shteteve duke dhënë udhëzime më konkrete, ajo megjithatë paralajmëron se “një katalog tepër i gjerë i elementeve që së bashku përbëjnë trashëgiminë e përbashkët është i keqkuptuar dhe mund të bëhet në një afat të gjatë një shkak i zhgënjimit me dhënien e udhëzimeve kushtetuese të Komisionit të Venecias dhe se një kuadër më i larmishëm analitik do të ishte i preferueshëm²⁸⁷.

Rreziku që sheh de Visser në kapërcimin e kufirit midis parimit kushtetues dhe zbatimit është se shtetet mund të mendojnë se autonomia e tyre në formimin e rregullimeve kushtetuese është e kufizuar në mënyrë të padrejtë²⁸⁸; duke e bërë më pak të ngjarë që shtetet t’u përmbahen

²⁸⁵ Bartole (Vep. Cit.) fq. 117.

²⁸⁶ Paul Craig, *Transnational Constitution-Making: The Contribution of the Venice Commission on the Law and Democracy*, Article by : Indiana University Maurer School of Law, 2017.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

rekomandimeve të Komisionit ku, në kontrast, "mbajtja e fokusit te parimet shmang kurthin e optimizmit të panevojshëm mbi incidencën dhe shtrirjen e konvergjencës kushtetuese, e lëre më universalizmin kushtetues" dhe, Komisioni i Venecias nuk duhet, thotë De Visser, të përmbahet nga shqyrtimi i plotë i zbatimit të parimeve kushtetuese, por duhet të shmangë konceptimin e funksionalizimit të parimeve të tilla si pjesë e trashëgimisë së përbashkët si të tillë²⁸⁹.

Lidhur me kritikën ndaj vlerësimit kushtetues në Ballkanin Perëndimor nga KV, shumicën e rasteve janë po ato kritika të cilat autorja De Visser i ka shtjelluar në punën e saj; pra, një nga problemet që i cek edhe De Visser siç është shtrirja gjeografike e Komisionit, por problem tjetër është edhe çështja se opinionet e Komisionit janë vetëm rekomandime dhe ndonjëherë edhe pse kërkohen nga këto vende, kritikën e marrura apo rekomandimet e marrura në opinion nuk implementohen, siç është rasti i rekomandimeve për Vettingun në Kosovë ku, shumicën e kritikave të De Visser i kemi cekur edhe në kapitullin e parë të këtij punimi dhe, për të marrë disa shembuj: në Evropën Qendrore dhe Lindore, disa opinione të Komisionit të Venecias janë zbatuar, për shembull: në Shqipëri (ligji për finalizimin e procesit të pronësisë kalimtare i miratuar në maj 2020 pasoi opinionin e vitit 2019 dhe Ligjin për Iniciativa të Votuesve miratuar në korrik 2019 ishte në përputhje me opinionin e vitit 2018), Maqedonia e Veriut (për shembull Ligji për gjykatat dhe Ligji për Këshillin Gjyqësor të miratuar në 2019 ndjekin plotësisht opinionin e vitit 2018) dhe në Rumani, ku Gjykata Kushtetuese anuloi dispozitat e ligjit penal siç sugjerohet nga Komisioni i Venecias; ndërkaq, në Republikën e Moldavisë, ndryshimet në legjislationin zgjedhor të bëra në vitin 2019 pasuan opinionet e Komisionit të Venecias dhe në Ukrainë rekomandimet e Komisionit të Venecias çuan në krijimin e Gjykatës së Lartë Kundër Korrupsionit²⁹⁰.

Nëse shohim një vend tjetër që nuk është pjesë e Ballkanit Perëndimor, është fjala për Poloninë, ku aty, zbatimi i rekomandimeve të Komisionit të Venecias ka qenë i kufizuar në vitet e fundit meqë polarizimi i pikëpamjeve mbi opinionet e Komisionit të Venecias dhe të vetë institucionit mund të jetë i rrënjësor në situatën aktuale politike në vend si dhe ndjeshmërinë e

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 19.07.2023. fq 50.

çështjeve në fjalë ku pavarësisht se shihet si një organ me shumë ndikim, ka një mungesë të përgjithshme të zbatimit të rekomandimeve të Komisionit të Venecias meqë në Poloni u prezantuan disa ndryshime që ishin në përputhje me rekomandimet e Komisionit të Venecias, por shumica e ligjeve të shqyrtuara mbeten në fuqi pa ndryshime që mund t'i atribuohen opinioneve²⁹¹.

Përfundimisht kritikave, anë pozitive që e kemi cekur edhe në kapitullin e parë është edhe bashkëpunimi i Komisionit me organizatat tjera ndërkombëtare, e që lirisht mund të themi se ky bashkëpunim, indirekt ndikon pozitivisht tek vendet e Ballkanit Perëndimor, siç është rasti i bashkëpunimit me Bashkimin Evropian, si partner kyç strategjik institucional, financiar dhe ligjor i Komisionit të Venecias që nga nënshkrimi i Memorandumit të Mirëkuptimit ndërmjet BE-së dhe Këshillit të Evropës në 2007, të dy partnerët kanë vazhduar të forcojnë bashkëpunimin e tyre përgjatë tre shtyllave kryesore: dialogut politik, bashkëpunimit ligjor dhe bashkëpunimit programor dhe, nga një këndvështrim operacional, bashkëpunimi në relacion Komisioni i Venecias - BE ka marrë formën e shkëmbimit të pikëpamjeve, këshillave praktike dhe bashkëpunimit ligjor me agjencitë dhe institucionet e BE-së ku, është e zakonshme që Komisioni i Venecias të japë kontribut në përpjekjet e vazhdueshme të BE-së për të mbështetur reformat në disa nga shtetet e tij anëtare, ndërsa BE-ja fton sistematikisht vendet të ndjekin rekomandimet e nxjerra²⁹².

²⁹¹ Ibid.

²⁹² <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023.

I. KONKLUZIONET

Hulumtimi konstatoi rolin jetik të Komisionit të Venecias në internacionalizimin dhe globalizimin e së drejtës kushtetuese si një trup (organ) këshillëdhënës i KE-së që u themelua në fillim me detyrën për të dhënë ndihmë kushtetuese vendeve të ish-blokut real-socialist gjatë tranzicionit kushtetues të tyre nga regjimet autoritare në ato demokratike. Hulumtimi poashtu konstatoi se me zgjerimin e KV vazhdimisht ka ardhur edhe deri te ndryshimi i rolit parësor të tij, i cili sot paraqet një këshillues autoritativ gjatë procedurave të ndryshimeve kushtetuese, me atë që, në veçanti në shtetet me demokraci të reja, KV paraqitet si një faktor i pamohueshëm por megjithatë roli i KV mbetet këshillues, pra asnjë shtet nuk është i detyruar në aspektin formal-juridik me opinionet e KV-së mirëpo, siç edhe u konstatua në këtë hulumtim, në aspektin politik dhe faktik, shtetet në rrugën e integritit evropian të tyre nuk mund t'i kryejnë reformat e tyre pa kaluar testin e Komisionit të Venecias.

Hulumtim poashtu nxorri në pah rolin domethënës dhe pozitiv që ka luajtur Komisioni i Venecias në drejtimin e reformave në drejtësinë kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor. Gjetjet tregojnë se përfshirja e Komisionit ka pasur një ndikim të prekshëm në forcimin e sundimit të ligjit, promovimin e përputhshmërisë me standardet evropiane dhe rritjen e institucioneve demokratike në Ballkanin Perëndimor.

Nëpërmjet opinioneve dhe rekomandimeve të tij, Komisioni i Venecias ka ndikuar në ndryshimet legislative, ndryshimet kushtetuese dhe reformat institucionale, duke çuar në përmirësime në sistemin e drejtësisë dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Angazhimi i Komisionit ka ndryshuar në vende të ndryshme, i ndikuar nga faktorë të tillë si vullneti politik dhe kornizat ligjore.

Ky hulumtim nënvizoi edhe rëndësinë e angazhimit të shoqërisë civile dhe pjesëmarrjes së publikut në proceset e reformës kushtetuese. Theksi i Komisionit mbi gjithëpërfshirjen, transparencën dhe llogaridhënien ka kontribuar në legjitimitetin dhe efektivitetin e këtyre proceseve. Për më tepër, Komisioni ka trajtuar në mënyrë aktive sfidat në kontekstet pas konfliktit, duke nxitur ndërtimin e paqes, pajtimin dhe mbrojtjen e të drejtave të pakicave.

Hulumtimi rekomandon monitorim dhe vlerësim të vazhdueshëm të zbatimit të rekomandimeve të Komisionit për të siguruar efektivitetin e tyre dhe për të identifikuar fushat për përmirësim. Për më tepër, hulumtimi thekson rëndësinë e ndërtimit të kapaciteteve dhe asistencës teknike, me Komisionin që ofron programe trajnimi dhe platforma për shkëmbimin e njohurive për të forcuar kornizat ligjore dhe institucionale në Ballkanin Perëndimor.

Në përgjithësi, hulumtimi nënvizoi rolin e vlefshëm të Komisionit të Venecias në mbështetjen e drejtësisë dhe ndryshimeve kushtetuese në demokracitë e reja, veçanërisht në vendet e Ballkanit Perëndimor. Gjetjet dhe rekomandimet e hulumtimit kanë implikime të rëndësishme për politikëbërësit, studiuesit dhe praktikuesit që punojnë drejt konsolidimit demokratik, sundimit të ligjit dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut në rajon.

Hulumtimi konstatoi se opinionet dhe rekomandimet e Komisionit të Venecias kanë pasur një ndikim të prekshëm në sistemet e drejtësisë dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor ku nëpërmjet përfshirjes së tij, Komisioni ka ndikuar me sukses ndryshimet legjislative, ndryshimet kushtetuese dhe reformat institucionale që kanë forcuar institucionet demokratike dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe gjithashtu potencohen edhe nivelet e ndryshme të ndikimit që Komisioni ka pasur në vende të ndryshme, me faktorë të tillë si vullneti politik dhe kornizat ligjore që luajnë një rol të rëndësishëm.

Gjithashtu, hulumtimi theksoi rëndësinë e angazhimit të shoqërisë civile dhe pjesëmarrjes së publikut në proceset e reformës kushtetuese. Theksi i Komisionit të Venecias mbi vendimmarrjen gjithëpërfshirëse, transparencën dhe llogaridhënien ka kontribuar në legjitimitetin dhe gjithëpërfshirjen e këtyre proceseve.

Hulumtimi rekomandon vazhdimin e monitorimit dhe vlerësimit të zbatimit të rekomandimeve të Komisionit duke nënvizuar nevojën për vlerësime të rregullta për të matur progresin, për të identifikuar sfidat dhe për të ofruar reagime për këto vende.

Në përgjithësi, hulumtimi ofroi një kuptim gjithëpërfshirës të rolit dhe ndikimit të Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshimet kushtetuese në demokracitë e reja, duke u fokusuar veçanërisht në vendet e Ballkanit Perëndimor me çrast gjetjet dhe rekomandimet e hulumtimit ofrojnë njohuri të vlefshme për politikëbërësit, studiuesit dhe praktikuesit që

punojnë drejt konsolidimit demokratik, sundimit të ligjit dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut në rajon.

II. PËRMBLEDHJE E GJETJEVE

Lidhur me përmbledhjen e gjetjeve do t'i paraqesim në disa pika në vijim:

1. Ndikimi i opinioneve të Komisionit të Venecias:

Opinionet dhe rekomandimet e Komisionit të Venecias kanë pasur një ndikim të rëndësishëm në sistemet e drejtësisë dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor. Zbatimi i rekomandimeve të Komisionit ka çuar në përmirësime në sundimin e ligjit, konsolidimin e parimeve demokratike dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut;

2. Pajtueshmëria me standardet evropiane:

Komisioni i Venecias ka luajtur një rol vendimtar në drejtimin e vendeve të Ballkanit Perëndimor drejt përputhshmërisë me standardet ligjore evropiane dhe parimet demokratike. Rekomandimet janë fokusuar në përafrimin e kuadrit ligjor kombëtar me normat evropiane, duke përfshirë të drejtat e pakicave, lirinë e shprehjes dhe proceset e drejta zgjedhore;

3. Ndikimi i ndryshëm nëpër vende të ndryshme:

Ndikimi i Komisionit të Venecias ka ndryshuar në vende të ndryshme të Ballkanit Perëndimor. Faktorët që kontribuojnë në bashkëpunimin e suksesshëm përfshijnë vullnetin politik, kornizat ligjore dhe iniciativat për ndërtimin e kapaciteteve. Në kapitullin e pestë kemi shtjelluar në shumicën e shteteve se si pranohet dhe sidomos edhe ndikimi i politikës në pranim të plotë apo jo të plotë të opinioneve.

4. Efektiviteti i rekomandimeve:

Efektiviteti i rekomandimeve të Komisionit të Venecias ka qenë i dukshëm në nxitjen e ndryshimeve domethënëse në sistemet e drejtësisë dhe reformat kushtetuese. Rekomandimet kanë rezultuar në ndryshime legislative, ndryshime kushtetuese dhe reforma institucionale që kanë forcuar institucionet demokratike dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Efektiviteti i Komisionit të Venecias mund të matet vetëm në një masë të caktuar pasi ka shumë faktorë në shtetet anëtare që ndikojnë në ndikimin e Komisionit të Venecias;

5. Angazhimi i Shoqërisë Civile dhe Pjesëmarrja e Publikut:

Komisioni i Venecias ka theksuar rëndësinë e angazhimit të shoqërisë civile dhe pjesëmarrjes së publikut në proceset kushtetuese. Bashkëpunimi me organizatat e shoqërisë civile dhe konsultimet publike kanë rritur legjitimitetin, gjithëpërfshirjen dhe transparencën e reformave kushtetuese;

6. Sfidat në kontekstet pas konfliktit:

Komisioni i Venecias ka trajtuar në mënyrë aktive sfidat në kontekstet pas konfliktit në vendet e Ballkanit Perëndimor. Rekomandimet janë fokusuar në mekanizmat për adresimin e ankesave historike, promovimin e harmonisë ndëretnike dhe mbrojtjen e të drejtave të pakicave;

7. Monitorimi dhe vlerësimi:

Komisioni i Venecias ka krijuar mekanizma për të monitoruar dhe vlerësuar zbatimin e rekomandimeve të tij. Vlerësimet e rregullta kanë dhënë reagime dhe kanë identifikuar fusha për përmirësim në sistemin e drejtësisë dhe reformat kushtetuese;

8. Ngritja e Kapaciteteve dhe Asistenca Teknike:

Komisioni i Venecias ka ofruar mbështetje për ndërtimin e kapaciteteve dhe asistencë teknike për të forcuar kuadrin ligjor dhe institucional. Programet e trajnimit dhe platformat e shkëmbimit të njohurive kanë rritur ekspertizën e profesionistëve dhe institucioneve ligjore.

Andaj, si përfundim gjeneral, roli i Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor ka pasur një ndikim pozitiv në sundimin e ligjit, konsolidimin demokratik dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Rekomandimet që fokusohen në përputhshmërinë me standardet evropiane, angazhimin e shoqërisë civile, sfidat pas konfliktit, monitorimin e zbatimit dhe ngritjen e kapaciteteve kanë kontribuar në zhvillimin e qëndrueshëm të institucioneve të forta dhe demokratike të këtij rajoni.

III. IMPLIKIMET DHE REKOMANDIMET

Gjatë shtjellimit të këtij objekti të hulumtimit në këtë disertacion janë diskutuar edhe roli dhe implikimet e Komisionit ku roli i Komisionit të Venecias për drejtësinë dhe ndryshimet

kushtetuese në Demokracitë e Reja, me fokus në vendet e Ballkanit Perëndimor, ka disa implikime dhe rekomandime, edhe atë:

- Forcimi i Sundimit të Ligjit dhe Institucioneve Demokratike:

Përfshirja e Komisionit të Venecias mund të kontribuojë në forcimin e shtetit të së drejtës dhe institucioneve demokratike në vendet e Ballkanit Perëndimor duke ofruar këshilla, rekomandime dhe udhëzime ekspertësh për reformat kushtetuese.

Rekomandimet duhet të fokusohen në rritjen e pavarësisë dhe efikasitetit të gjyqësorit, sigurimin e mbrojtjes së të drejtave të njeriut, promovimin e transparencës dhe llogaridhënies dhe nxitjen e kontrolleve dhe balancave brenda strukturës qeverisëse.

- Promovimi i përputhshmërisë me standardet evropiane:

Komisioni i Venecias luan një rol vendimtar në drejtimin e vendeve të Ballkanit Perëndimor drejt pajtueshmërisë me standardet ligjore evropiane dhe parimet demokratike. Rekomandimet duhet të theksojnë përafrimin e kuadrit ligjor kombëtar me normat evropiane, duke përfshirë mbrojtjen e të drejtave të pakicave, lirinë e shprehjes dhe proceset e drejta zgjedhore.

Është thelbësore që vendet e Ballkanit Perëndimor t'i japin përparësi zbatimit të rekomandimeve të Komisionit për të nxitur integrimin dhe konvergjencën me vlerat dhe standardet evropiane.

- Rritja e Pjesëmarrjes Publike dhe Angazhimit të Shoqërisë Civile:

Komisioni i Venecias duhet të inkurajojë dhe mbështesë përfshirjen e organizatave të shoqërisë civile dhe pjesëmarrjen e publikut në proceset kushtetuese.

Rekomandimet duhet të theksojnë rëndësinë e vendimmarrjes gjithëpërfshirëse, transparencës dhe llogaridhënies në proceset e reformës.

Komisioni duhet të bashkëpunojë ngushtë me OJQ-të lokale, të promovojë konsultimet publike dhe të sigurojë që zërat e ndryshëm të dëgjohen dhe të përfshihen në ndryshimet kushtetuese.

- Adresimi i sfidave në kontekstet pas konfliktit:

Komisioni i Venecias duhet të angazhohet në mënyrë aktive në kontekstet pas konfliktit brenda vendeve të Ballkanit Perëndimor, ku reformat kushtetuese janë thelbësore për ndërtimin e paqes dhe pajtimin.

Rekomandimet duhet të fokusohen në mekanizmat për adresimin e ankesave historike, promovimin e harmonisë ndëretnike dhe mbrojtjen e të drejtave të pakicave.

Komisioni duhet të ndihmojë në hartimin e proceseve gjithëpërfshirëse dhe pjesëmarrëse që lehtësojnë dialogun, mirëkuptimin dhe ndërtimin e konsensusit ndërmjet grupeve të ndryshme etnike dhe politike.

- Monitorimi dhe vlerësimi i zbatimit:

Komisioni i Venecias duhet të krijojë mekanizma për të monitoruar dhe vlerësuar zbatimin e rekomandimeve të tij.

Duhet të kryhen vlerësime të rregullta për të matur progresin, për të identifikuar sfidat dhe për të ofruar reagime për vendet.

Komisioni duhet të punojë në bashkëpunim me autoritetet përkatëse kombëtare, organizatat e shoqërisë civile dhe partnerët ndërkombëtarë për të siguruar zbatimin efektiv dhe për të adresuar çdo mangësi.

- Ngritja e Kapaciteteve dhe Asistenca Teknike:

Komisioni i Venecias duhet të ofrojë mbështetje për ndërtimin e kapaciteteve dhe asistencë teknike për vendet e Ballkanit Perëndimor për të forcuar kuadrin e tyre ligjor dhe institucional.

Rekomandimet duhet të përfshijnë programe trajnimi për gjyqtarë, avokatë dhe zyrtarë publikë mbi të drejtën kushtetuese, të drejtat e njeriut dhe parimet demokratike.

Komisioni duhet gjithashtu të lehtësojë platformat dhe rrjetet e shkëmbimit të njohurive ndërmjet profesionistëve ligjorë dhe institucioneve brenda rajonit.

Në përgjithësi, roli i Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshime kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor duhet të synojë promovimin e konsolidimit demokratik, ruajtjen e shtetit të së drejtës dhe nxitjen e respektimit të të drejtave të njeriut. Duke ofruar rekomandime të synuara, duke siguruar pjesëmarrjen e publikut, duke adresuar sfidat pas konfliktit, duke monitoruar zbatimin dhe duke ofruar mbështetje për ndërtimin e kapaciteteve,

Komisioni mund të kontribuojë në zhvillimin e qëndrueshëm të institucioneve të forta dhe demokratike në rajon.

IV. FUSHAT PËR KËRKIME TË ARDHSHME

Ky disertacion ofroi njohuri të vlefshme, edhe për disa fusha që mund të hulumtohen në hulumtimet e ardhshme. Këto fusha mund të ndihmojnë në rritjen e mëtejshme të të kuptuarit tonë të ndikimit të Komisionit dhe në identifikimin e rrugëve të mundshme për përmirësim. Kur bëhet fjalë për vendet e Ballkanit Perëndimor, të cilat kanë përjetuar ndryshime të rëndësishme politike dhe kushtetuese në dekadat e fundit, ka disa fusha ku kërkimet e ardhshme mund të fokusohen në rolin e Komisionit të Venecias.

Në vijim janë disa fusha të mundshme për kërkim hulumtimi:

Analiza Krahase:

Një analizë krahasuese e përfshirjes së Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshime kushtetuese në rajone ose vende të ndryshme jashtë Ballkanit Perëndimor. Duke krahasuar përvojat e Komisionit në kontekste të ndryshme, studiuesit mund të identifikojnë sfidat e përbashkëta dhe faktorët e suksesit që tejkalojnë zona specifike gjeografike. Studimet krahasuese mund të kryhen për të analizuar ngjashmëritë dhe dallimet në rolin e Komisionit të Venecias në vende të ndryshme të Ballkanit Perëndimor.

Efektiviteti i rekomandimeve:

Efektiviteti dhe ndikimi i rekomandimeve të Komisionit të Venecias në Ballkanin Perëndimor. Ky hulumtim mund të vlerësojë shkallën në të cilën janë zbatuar këshillat e Komisionit dhe rezultatet e prekshme të arritura në drejtim të forcimit të sistemeve të drejtësisë dhe kornizave kushtetuese.

Vlerësimi i Amendamenteve Kushtetuese:

Amendamentet specifike kushtetuese në Ballkanin Perëndimor dhe vlerësimi i rolit të luajtur nga Komisioni i Venecias në formësimin e këtyre ndryshimeve. Ky hulumtim mund të shqyrtojë përfshirjen e Komisionit, shkallën e ndikimit që ai ka ushtruar dhe rezultatet në drejtim të promovimit të parimeve demokratike dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut.

Reformat kushtetuese dhe përputhja me standardet evropiane:

Vendet e Ballkanit Perëndimor shpesh inkurajohen të ndërmarrin reforma kushtetuese për të harmonizuar kuadrin e tyre ligjor me standardet evropiane. Hulumtimet e ardhshme mund të vlerësojnë rolin e Komisionit të Venecias në drejtimin dhe ndihmën e këtyre vendeve në proceset e tyre të reformës kushtetuese. Kjo mund të përfshijë shqyrtimin e përfshirjes së Komisionit në hartimin ose rishikimin e amendamenteve kushtetuese, vlerësimin e përputhshmërisë me standardet evropiane dhe monitorimin e zbatimit.

Pritja dhe zbatimi lokal:

Eksplorimi i perspektivave të palëve të interesuara vendore, duke përfshirë zyrtarët e qeverisë, organizatat e shoqërisë civile dhe profesionistët ligjorë, në lidhje me rekomandimet e Komisionit të Venecias dhe zbatimin e tyre. Ky hulumtim mund të hedhë dritë mbi sfidat dhe mundësitë me të cilat përballen këto palë të interesuara në përdorimin e ekspertizës së Komisionit për të nxitur reformat kuptimplote në drejtësi dhe kushtetuese.

Vlerësimi afatgjatë i ndikimit:

Vlerësimi afatgjatë i ndikimit të Komisionit të Venecias në Ballkanin Perëndimor. Ky hulumtim mund të shqyrtojë qëndrueshmërinë dhe efektet e qëndrueshme të përfshirjes së Komisionit në drejtësi dhe ndryshimet kushtetuese me kalimin e kohës, duke marrë parasysh faktorë të tillë si zhvillimet politike, dinamikat shoqërore dhe qëndrueshmëria institucionale.

Roli i Shoqërisë Civile:

Roli i organizatave të shoqërisë civile në avokimin dhe mbështetjen e rekomandimeve të Komisionit të Venecias në Ballkanin Perëndimor. Ky hulumtim mund të eksplorojë mënyrat në të cilat aktorët e shoqërisë civile bashkëpunojnë me Komisionin, ndikimin e tyre në nxitjen e proceseve reformuese dhe sfidat me të cilat përballen në angazhimin e tyre. Komisioni i Venecias ka theksuar gjithnjë e më shumë rëndësinë e pjesëmarrjes së publikut dhe angazhimit të shoqërisë civile në proceset kushtetuese. Hulumtimi i ardhshëm mund të eksplorojë përpjekjet e Komisionit për të lehtësuar vendimmarrjen gjithëpërfshirëse dhe pjesëmarrëse në vendet e Ballkanit Perëndimor. Kjo mund të përfshijë studimin e bashkëpunimit të Komisionit me organizatat lokale të shoqërisë civile, shkallën në të cilën kontributi publik merret parasysh në

reformat kushtetuese dhe ndikimi i një përfshirjeje të tillë në legjitimitetin dhe cilësinë e reformave.

Perspektiva Krahësuese Rajonale:

Krahasimi i përvojave të Ballkanit Perëndimor me drejtësinë dhe ndryshimet kushtetuese me rajone të tjera që kanë pësuar gjithashtu tranzicione demokratike. Ky hulumtim mund të shqyrtojë ngjashmëritë dhe dallimet në sfidat me të cilat përballen, strategjitë e përdorura dhe rezultatet e arritura, duke ofruar një kuptim më të gjerë të rolit të Komisionit në demokracitë e reja.

Ndërsektorialiteti dhe të drejtat e pakicave:

Eksplorimi i ndërsektorialitetit midis punës së Komisionit të Venecias dhe mbrojtjes së të drejtave të pakicave në Ballkanin Perëndimor. Hulumtimi se si rekomandimet e Komisionit kanë adresuar çështjet që lidhen me pakicat etnike, gjuhësore dhe fetare dhe vlerësoni efektivitetin e këtyre përpjekjeve për të siguruar përfshirjen dhe përfaqësimin e tyre. Duke u thelluar në këto fusha kërkimore, studiuesit mund të thellojnë kuptimin e tyre për rolin e Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshime kushtetuese, veçanërisht në Ballkanin Perëndimor, dhe të kontribuojnë në diskutimet e vazhdueshme mbi konsolidimin demokratik dhe sundimin e ligjit në demokracitë në tranzicion. Këto fusha për kërkime të ardhshme mund të kontribuojnë në një kuptim më të mirë të rolit të Komisionit të Venecias në drejtësi dhe ndryshimet kushtetuese në vendet e Ballkanit Perëndimor, duke hedhur dritë mbi efektivitetin e ndërhyrjeve të tij dhe duke ofruar njohuri për përmirësimin e proceseve demokratike dhe sundimit të ligjit në këto kontekste.

BIBLIOGRAFIA

A. LIBRAT DHE BOTIMET SHKENCORE

- Sergio Bartole, *"The Internationalisation of Constitutional Law - A View from the Venice Commission"*, Parliamentary Democracy in Europe, Volume 5, HART Publishing, 2020.
- Jeffrey Jowell, *The Venice Commission: Disseminating Democracy through Law*, Winter 2001 PUB. L. 675, 675 (2001).
- SCHNUTZ RUDOLF DÜRR *"CONSTITUTIONAL JUSTICE – A KEY MISSION OF THE VENICE COMMISSION"* Editors Simona Granata-Menghini Ziya Caga Tanyar.
- Francesca Mauri, *"The Contribution of the Venice Commission to the Strengthening of the Rule of Law in Europe"* HAL open Science, University Cote de Azur, 2021.
- Maartje DE VISSER, *"A Critical Assessment of the Role of the Venice Commission in Processes of Domestic Constitutional Reform"* Singapore Management University, Research Collection School Of Law , Publishing in American Journal of Comparative Law 2015.
- Venice Commission 30th Anniversary 1990-2020, Juristförlaget i Lund Distribution, Simona Granata -Menghini & Martin Kujer, *"Advisory or de facto binding? Follow up to Venice Commission's opinions: Between reality and perception"*
- Paul Craig, *"Transnational Constitution-Making: The Contribution of the Venice Commission on the Law and Democracy"*, Article by : Indiana University Maurer School of Law, 2017.
- Gianni Buquicchio & Pierre Garrone, *Vers un espace constitutionnel commun? Le role de la Commission de Venise*, in LAW IN GREATER EUROPE: TOWARDS A COMMON LEGAL AREA; STUDIES IN HONOUR OF HEINRICH KLEBES 3 (Bruno Haller et al. eds., 2000); Bartole, *supra* note 12; Christos Giakoumopoulos, *La contribution du Conseil d'Europeaux rdformesconstitutionnelles:l'actionde la Commissionde Venise*, in THE CONSTITUTIONAL REVISION IN TODAY'S EUROPE 695 (Giuliano Amato et al. eds., 2002); THE CONSTITUTIONAL HERITAGE OF EUROPE (SCIENCE AND TECHNIQUE OF DEMOCRACY, No. 18) (Venice Commission ed., 1996).
- Iain Cameron *"The rike of Venice Commission in strengthening the Rule of Law"* (This is a modified version of a paper in SSRN, and later published in Antonina Bakardjieva Engelbrekt et al (eds), Rule of Law in the EU: 30 Years After the Fall of the Berlin Wall, Hart, 2021),
- EUROPEAN COMMISSION, *"Communication to the European Parliament and the Council, A New EU Framework to strengthen the Rule of Law"* Brussels, 11.3.2014 COM (2014) 158 Final,
- Sokol Sadushi, *'Drejtësia kushtetuese në zhvillim- trajtime teorike dhe të praktikës së gjykatës kushtetuese'*, Botimet Toena, Tiranë, 2012,
- Arsim Bajrami, *"Sistemi Kushtetues I Republikës së Kosovës"* Shtëpia Botuese Artini, Prishtinë, 2011.

- Visar Morina, *"Gjyqësia Kushtetuese- (Shqyrtime teorike dhe krahasimore)"*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2017.
- Arsim Bajrami & Florent Muçaj, *"E Drejta Kushtetuese"*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2018,
- Enver Hasani *"Tema të zgjedhura nga e drejta Kushtetuese"* Jalifat Publishing, Prishtinë, 2016.
- Luan Omari & Aurela Anastasi, *"E Drejta Kushtetuese"* Ribotim i përditësuar, Shtëpia Botuese 'Dajti 2000', Tiranë, 2017.
- Gjyljeta Mushkolaj, Visar morina & Johan Van Lamoën, *"Kommentar – Ligji për Gjykatën Kushtetuese të Republikës së Kosovës"* Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Prishtinë, 2014.
- Enver Hasani & Ivan Čkalović, *"Kommentar- Kushtetuta e Republikës së Kosovës"* Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Prishtinë, 2014.
- Venice Commission (Opinion reports), *"Contribution by the Venice Commission of the Council of Europe to the thematic report to the Human Rights Council, devoted to the exercise of the right to freedom of expression, the right to freedom of association, the right to peaceful assembly and political rights by judges and prosecutors, by the United Nations Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers"* General Reports, Council of Europe, 2019.
- Ed. Grzegorz Pastuszek, *"Constitutional identity and European Union axiology – perspective of Central European States"* CBPE, 2022.
- Don Hays and Jason Crosby, *"From Dayton to Brussels Constitutional Preparations for Bosnia's eU accession"* Special Report, United States Institute of peace, October, 2006.
- EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW, VENICE COMMISSION OF THE COUNCIL OF EUROPE, ANNUAL REPORT OF ACTIVITIES 2022. Raporti vjetor I Komisionit Venecisë për aktivitetet e vitit 2022.
- Steven Levitsky & Daniel Ziblatt, *"Si vdesin demokracitë – E ardhmja jonë, rrëfyer nga historia"*, Shtëpia botuese Pema, 2018, Prishtinë.
- EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) *"RULE OF LAW CHECKLIST"* Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016).
- Ministria e Drejtësisë së Republikës së Kosovës, *"DORACAK – për përgaditjen e Provimit të Jurisprudencës"*, Arsim Bajrami & Xhavit Shala, *"Sistemi Kushtetues dhe organizimi i Jurisprudencës"*, Prishtinë, 2015.
- Mijat Šuković: E drejta kushtetuese, CID, Podgoricë 2006.
- Kurtesh Salihu, *"Lindja, Zhvillimi, Pozita dhe Aspektet e Autonomitetit të Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës në Jugosllavinë Socialiste"*, Biblioteka Botimet e veçanta, Enti i teksteve dhe mjeteve mësimore i KSAK-së, Prishtinë, 1984.
- Jovan Gjorgjeviq, *"Sistemi Politik"* Kontribut i shkencës mbi njeriun dhe vetëqeverisjen, Universiteti i Prishtinës, Enti i teksteve dhe mjeteve mësimare të KSAK-ut, Prishtinë, 1973.
- Jeton Shasivari, E drejta kushtetuese, Shkup, 2020.

- Kurtesh Salihu “ *E drejta Kushtetuese*” Libri I, botimi katërt, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik, Prishtinë, 2004.
- Erlir Puto, “*E Drejta kushtetuese e krahasuar*” Cikël leksionesh, UFO Univeristy Press, Tiranë, 2008.
- Oliver Duhamel, “*Droit Constitutionnel*” Editions du sevil, Paris, 1993, i përkthyer në shqip nga Alba Frashëri nën bashkpunim me Ambasadën Franceze në Shkup, Logos A, 2004, me titull “*E Drejta Kushtetuese – Demokracitë*”.
- Hilaire Barnett, “*Introduction to Feminist Jurisprudence*” Queen Mary and Westfield College, Univeristy of London, Cavendish Publishing Limited, London and Sydney.
- “*Law, Rights and Discourse*”, *The Legal Philosophy of Robert Alexy*, Editd by George Pavlakos, “Political Liberalism and the structure of rights: On the place and limits of the proportionality Requirement” Mattias Kumm, Hart Publishing, Published in North America.
- International Encyclopedia of law, “*Intergovernmental organization*” Published by kluwer, Council of Europe (C E) Sixteen staff members of the Council of Europe Edited by Tanja E.J. Kleinsorge This monograph is updated ot 1June 2010. Rudolf D ü r r – “*The Venice Commission*”.
- *Valentina Volpe*, “The Venice Commission’s Constitutional Assistance” Drafting Counter-Majoritarian Democracy, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht ZaöRV 76 (2016).
- Lory Bernard, “*Evropa Ballkanike – nga viti 1945 deri në ditët tona*”, Dituria, Prishtinë, 2005.
- Yaniv Roznai, “*Amendamentet jokushtetuese: një studim i natyrës dhe kufijve të kompetencave të ndryshimeve kushtetuese*” Një tezë e dorëzuar në Departamentin e Drejtësisë të Shkollës Ekonomike të Londrës për gradën Doktor i Filozofisë. Londër, shkurt 2014
- Andrei Marmor, “*Positive Law and Objective Values*” Clarendon Press- Oxford University Press, 2001.

B. VERDIKTE GJYQËSORE DHE OPINIONE

- KO145/21
- KO173/21
- Rasti nr. U 23/14
- Gjykata Kushtetuese e Republikës së Kosovës, “Aktgjykimi KO - 219/19”
- Mariya Alekhina and Others v. Russia
- E.S. kundër Austrisë,
- Big Brother Watch dhe të tjerët kundër Mbretërisë së bashkuar,
- Ibragim Ibragimov dhe të tjerët kundër Rusisë,
- Centrum for Rättvisa kundër Suedisë,

- Abu Zubaydah kundër LITUANISË,
- Sekmadienis LTD kundër Lituanisë,
- Diñçer kundër Turqisë,
- Cumhuriyet Halk Partisi kundër Turqisë,
- İşikirik kundër Turqisë,
- Davydov dhe të tjerët kundër Rosisë,
- Referenca për: Kodin e Praktikave të Mira në Çështjet Zgjedhore, Yabloko Partia e Bashkuar Demokratike Ruse dhe të tjerët kundër Rosisë.
- Grupi Sejdiq dhe Finci kundër Bosnjë-Hercegovinës, grupi Luli dhe të tjerët kundër Shqipërisë,
- S.Z. grupi / Kolevi kundër Bullgarisë,
- Grupi Bekir-Ousta dhe të tjerët kundër Greqisë,
- Grupi Apap Bologna (Aplikimi nr. 46931/12),
- Grupi Ghigo (Aplikimi nr. 31122/05), grupi Amato Gauci (Aplikimi nr. 47045/06) kundër Maltës,
- Grupi Navalnyy dhe Ofitserov kundër Federatës Ruse,
- Merabishvili kundër Gjeorgjisë
- Baka kundër Hungarisë.
- CDL-REF(2022)069
- (CDL-AD(2022)014)
- CDL-AD(2014)033
- CDL-REF(2016)050)
- CDL-AD(2022)030
- CDL-AD(2022)043),
- CDL (2002) 27
- CDL-AD(2023)013
- CDL-AD(2010)001
- CDL-EL(2022)003
- CDL-AD(2019)033
- CDL-AD(2021)040
- CDL-AD(2022)011
- CDL-AD(2022)052
- CDL-AD(2013)028
- CDL-AD(2016)024
- CDL-AD(2013)027
- CDL-AD(2010)032
- CDL-RA(2022)001
- CDL-AD(2022)001,
- CDL-AD(2022)009,
- CDL-AD (2022)008,
- CDL-AD(2022)035,

- CDL-AD(2022)010,
- CDL-AD(2022)045,
- CDL-AD(2022)003,
- CDL-AD(2021)048,
- CDL -AD(2022)016,
- CDL-AD(2022)034
- CDL-JU (2003) 30
- CDL(2015)056

C. KUSHTETUTA, AKTE JURIDIKE VENDORE DHE NDËRKOMBËTARE

- Statuti i Komisionit të Venecias;
- Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë;
- Ligji për gjykatën kushtetuese të Shqipërisë;
- Kushtetuta e Republikës së Kosovës;
- Ligji për gjykatën kushtetuese të Kosovës;
- Rregullorja e punës së Gjykatës kushtetuese të Kosovës;
- Ligji i pagave për sektorin publik i R. Kosoves;
- Kushtetuta e Republikës së Serbisë;
- Ligji për Gjykatën kushtetuese të Serbisë;
- Kushtetuta e Maqedonisë së Veriut;
- Rregullorja për Gjykatën Kushtetuese të RMV;
- Kushtetuta e Bosnje dhe Hercegovinës;
- Ligji i Gjykatës kushtetuese të BiH;
- Kushtetuta e Ish RSFJ-së;1974.
- Kushtetuta e Ish RSFJ-së për Republikën e Maqedonisë;
- Kushtetuta e Ish RSFJ-së për Krahinën e Kosovës;
- Kushtetuta e Ish RSFJ-së; për Republikën e BiH;
- Kushtetuta e Ish RSFJ-së; Për R. e Malit të Zi
- Kushtetuta e Malit të zi;
- Ligji për Gjykatën Kushtetuese të Malit të zi;
- Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë;
- Traktatet evropiane;
- T. Mاستrihtit;
- Traktati i Lisbonës;
- Marrëveshja e Deitonit;

D. LINQE NGA INTERNETI

- [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2002\)027-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2002)027-e) marrur me datë 20.05.2023.
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation Link i qasur për herë të fundit: 25.05.2023
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 28.05.2023
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Regional&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 02.06.2023.
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_activities&lang=EN#:~:text=The%20Commission%27s%20activities,of%20the%20Council%20of%20Europe. Link i qasur për herë të fundit: 04.06.2023.
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)013-e) Link i qasur për herë të fundit: 04.06.2023.
- <https://www.clingendael.org/pub/2022/the-eu-as-a-promoter-of-democracy-or-stabilitocracy/3-stabilitocracy-formation-in-practice-lessons-from-the-western-balkans/> Link i qasur për herë të fundit: 05.06.2023.
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Reforms&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023.
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 15.06.2023
- https://etheses.lse.ac.uk/915/1/Roznai_Unconstitutional-constitutional-amendments.pdf Link i qasur për herë të fundit: 18.06.2023.
- <https://shtetiweb.org/2020/09/22/zgjerimi-dhe-rol-i-keshillit-te-europes/> 03.06.2023.
- https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf Link i qasur për herë të fundit: 13.06.2023.
- <http://isp.com.al/wp-content/uploads/2018/08/ISP-VETINGU-NE-DREJTESI-RAPORT-2018-PER-PUBLIKUN-2.pdf>
- <https://nacionale.com/drejtasi/venecia-pro-vetingut-ne-kosove-por-jo-krejtisht-sic-tha-ministria-detaje-nga-vendimi-i-plote-9189>
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Elections_and_Referendums&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 05.06.2023.
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_CED&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 08.06.2023.
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2022\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2022)003-e) neni 1 Link i qasur për herë të fundit: 14.06.2023.
- <https://www.coe.int/en/web/electoral-management-bodies-conference/about-us> Link i qasur për herë të fundit: 07.06.2023.
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_seminars&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 09.06.2023.

- https://www.te.gob.mx/vota_elections/page/thesaurus Link i qasur për herë të fundit: 19.06.2023.
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023.
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/legal-framework> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/planning-and-implementation> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/training-and-awareness-raising> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/voters-and-candidates-registration> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/electoral-campaign> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/voting-operations> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/verification-of-results> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- <https://www.coe.int/en/web/elections/electoral-cycle/post-election> Link i qasur për herë të fundit: 03.03.2023
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Rights&lang=EN Link i qasur për herë të fundit: 03.06.2023
- Rasti : Mariya Alekhina and Others v. Russia shih linkun: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-184666%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-184666%22]}) dhe linku tjetër : <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/mariya-alekhina-others-v-russia/#:~:text=Case%20Summary%20and%20Outcome&text=The%20Russian%20court%20convicted%20three,the%20performance%20on%20the%20internet.> Linke të qasur për herë të fundit: 03.04.2023
- https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_references&lang=EN#CoE Link i qasur për herë të fundit: 07.03.2023
- https://www.gjk.gov.al/web/Institucioni_89_1.php Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023
- https://www.gjk.gov.al/web/Historiku_97_1.php Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023
- https://www.gjk.gov.al/web/T_NJIHEMI_ME_GJYKAT_N_KUSHTETUESE_1825_1.php Link i qasur për herë të fundit: 05.07.2023
- https://www.gjk.gov.al/web/raporti_vjetor_2021_final_1_2254.pdf Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023
- https://ustavensud.mk/?page_id=5216&lang=en Link i qasur për herë të fundit: 06.07.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)033-e) Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023

- <https://balkaninsight.com/2019/12/09/venice-commissions-language-law-opinion-embarrasses-north-macedonia-govt/> Link i qasur për herë të fundit: 30.06.2023
- <https://www.venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory//T06-E.htm> Link i qasur për herë të fundit: 09.07.2023
- <https://tilburglawreview.com/articles/10.5334/tilr.245> Link i qasur për herë të fundit: 01.07.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2021\)040-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)040-e) Link i qasur për herë të fundit: 07.07.2023
- <https://gjk-ks.org/gjykata-kushtetuese/historiku/> Link i qasur për herë të fundit: 02.02.2023
- <https://gjk-ks.org> 02.02.2023.
- Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2022, fq. 7 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Raporti_vjetor_2022_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023
- Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2017. Fq 50. https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2014_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023. Poashtu edhe Raportet tjera: shih dhe raportet tjera... https://gjk-ks.org/publication_category/raporti-vjetor/ Link i qasur për herë të fundit: 04.07.2023
- Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2017. Fq 50-51 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2014_shq.pdf fq 50 - 51 Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2015_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/gjkk_raporti_vjetor_2016_shq.pdf.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- <https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2018/04/Raporti-vjetor-2017-final.pdf> Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2019/05/Raporti_vjetor_2018_GJKK.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2021/04/rv_2020_gjkk_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2022/06/Raporti-vjetor-2021_shq.pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Raporti_vjetor_2022_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- Shih raportin vjetor të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, për vitin 2022, fq. 72 https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Raporti_vjetor_2022_shq..pdf Link i qasur për herë të fundit: 08.07.2023
- <https://www.venice.coe.int/webforms/events/?id=3351> Link i qasur për herë të fundit: 10.07.2023

- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)011-e) Link i qasur për herë të fundit: 11.07.2023
- <https://nacionale.com/politike/me-shume-se-30-verejtje-nga-venecia-a-duhet-te-kthehet-ne-piken-zero-konfiskimi-i-pasurise-9345> Link i qasur për herë të fundit: 11.07.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)052-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)052-e) Link i qasur për herë të fundit: 11.07.2023
- https://nacionale.com/drejtësi/Venecia-shuplake-ministrise-per-Konfiskimin-e-Pasurise-Rrezik-per-politizim-dhe-sgaranton-luftim-te-korrupsionit-9229?fbclid=IwAR0GAUs_a4fvyKzg15IX5K56OetwWyzKD-rFbxz1van_tqm5Q624sKyRca8 Link i qasur për herë të fundit: 12.03.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/209-100009/the-history-of-the-court-from-its-foundation> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/212-100016/election-appointment-and-termination-of-office> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/An%20overview%20of%20the%20work%20of%20the%20constitutional%20court%20in%202019.pdf> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/152-101123/clanstvo-u-meunarodnim-strukovnim-udruzenjima> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Saradnja/rezolucija_V.pdf Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/152-101123/clanstvo-u-meunarodnim-strukovnim-udruzenjima> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/162-100208/bilteni> Link i qasur për herë të fundit: 11.04.2023
- <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Publikacije/Положај%20и%20перспектива%20уставног%20судства.pdf> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023. The Republic of Serbia, THE CONSTITUTIONAL COURT, *"THE POSITION AND PERSPECTIVE OF CONSTITUTIONAL JUSTICE"* Beograd, 2014 fq 29-30
- <http://www.ustavnisud.me/ustavnisud/objava/blog/2/objava/16-history-and-development-of-montenegrin-constitutional-judiciary> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- <http://www.ustavnisud.me/ustavnisud/objava/blog/2/objava/69-nbsp-nbsp-nbsp-lanstvo-u-meunarodnim-tijelima-i-organizacijama> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)033-e) Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)028-e) Link i qasur për herë të fundit: 14.04.2023
- <https://www.ustavnisud.ba/en/background> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- <https://www.ustavnisud.ba/en/organization> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023

- <https://www.ustavnisud.ba/en/cooperation> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- <https://www.ustavnisud.ba/en/membership-in-international-organisations> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- <https://www.ustavnisud.ba/en/membership-in-international-organisations> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- <https://www.ustavnisud.ba/en/membership-in-international-organisations> Link i qasur për herë të fundit: 13.05.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)024-e) Link i qasur për herë të fundit: 14.04.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)027-e) Link i qasur për herë të fundit: 14.04.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)032-e) Link i qasur për herë të fundit: 14.04.2023
- Shih linkun: <https://www.evropaelire.org/a/vettinigu-dhe-byroja-/31904156.html> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA(2022)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023
- <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 16.07.2023
- <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023
- https://www.venice.coe.int/files/articles/Hoffmann-Riem_Venice-Commission_Standards.pdf Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023
- [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-RA(2022)001-e) Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023
- <https://pjp-eu.coe.int/en/web/horizontal-facility/ecm> Link i qasur për herë të fundit: 19.07.2023
- <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 19.07.2023. fq 50
- <https://rm.coe.int/dio-2022-35-venicecommission-final-report-en/1680a6555f> Link i qasur për herë të fundit: 18.07.2023
- <https://www.venice.coe.int/webforms/events/> Linku i qasur me date 15.05.2023.
- <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vhttluxz9cy0> Link i qasur me datë 15.05.2023.
- <https://www.coe.int/en/web/portal/46-members-states> Link i qasur për herë të fundit: 30 Qershor 2023.
- Soňa Szomolányi, “*Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy*” Link i qasur me 13 Korrik 2023 : https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/03september/pdf/S_Szomolanyi.pdf.